

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zeynep BİLECEN

1991-1997 TÜRKİYE'DE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zeynep BİLECEN

1991-1997 TÜRKİYE'DE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

Danışman

Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zeynep BİLECEN'in bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Burak ÖZÇETİN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK (İmza)

Tez Başlığı: 1991-1997 Türkiye’de Milli Görüş Hareketi

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 04/05/2018

Mezuniyet Tarihi : 31/05/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1991-1997 Türkiye’de Milli Görüş Hareketi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Zeynep BİLECEN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Zeynep BİLECEN
Öğrenci Numarası	20145218006
Enstitü Ana Bilim Dalı	Kamu Yönetimi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY
Tez Başlığı	1991-1997 Türkiye'de Milli Görüş Hareketi
Turnitin Ödev Numarası	96736669

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 83 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 23/05/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 5

alıntılar dahil % 14'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeleri aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

24/05/2018

(imza)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Doç. Dr. Ceren Kalfa ATAAY

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL OLARAK SİYASAL İSLAM

1.1. Siyasal İslam Kavramı ve Özellikleri	6
1.2. Siyasal İslamcılık'ın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	8

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE SİYASAL İSLAM

2.1. I. Millet Meclisi ve Tek Parti Dönemi (1920-1945).....	13
2.2. Çok Partili Dönem ve Sonrası (1945-1980).....	19
2.3. 12 Eylül Askeri Müdahale ve Sonrası (1980-1991).....	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 1991 SONRASI MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

3.1. Refah Partisi ve Millî Görüşün Gelişimi	30
3.1.1. Millî Görüş Üzerinden Hak-Batıl Mücadelesi	35
3.1.2. Millî Görüş Penceresinden Cihat Kavramı	37
3.1.3. Adil Düzen: Faizsiz Ekonomi Söylemi.....	40
3.1.4. İslam Dünyasında Siyasal ve Ekonomik Ortaklık: İslam Birliği.....	44
3.1.5. Millî Görüş Hareketinde Örgütlenme	45

3.2. Refah Partisinden Fazilet Partisine Milli Görüş'ün Değişim ve Dönüşümü	46
3.2.1. Refah Partisi ve Fazilet Partisinin Mukayesesi	50
3.2.1.1. Devlet ve Bürokrasi.....	50
3.2.1.2. Ekonomi.....	52
3.2.1.3. Laiklik ve Dine Bakış.....	55
3.2.1.4. Dış Politika.....	58
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA.....	76
ÖZGEÇMİŞ.....	83

ÖZET

İslam dini ibadet yönü dışında toplumsal kuralları düzenlemeyi öngören bir dindir. Bu bakımdan din, toplumsal hayat ile doğrudan bir etkileşim içine girmiş ve onu derinlemesine etkilemiştir. Siyasal İslam bu etkileşimin yüz yıllar boyu sürmesinin sonucu tarihsel bir okuma olarak 19 yy. da doğmuştur. İslamcılık, ilk önce Osmanlı İmparatorluğunda devleti çöküşten kurtarmak için düşünülen bir fikriyat şeklinde ortaya çıkmıştır. Fakat seküler düşüncelerin yaygınlaşması ile dinin toplumsal yaşamı düzenleme yetisinin giderek kaybolması Siyasal İslam'ın bu yeni anlayışa muhalif bir politik akım olmasına neden olmuştur.

Siyasal İslam'ın, Türkiye'de siyasal sistem içerisindeki etkileri açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. 1991-1997 yılları arasında Türkiye'de Siyasal İslam'ın seyrini inceleyen bu çalışmada siyasal İslam'ın tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak, Refah Partisinin 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarıyla fiilen görevden uzaklaştırılmasından sonra yaşanan değişimleri incelemektedir.

Türkiye'de Siyasal İslam'ın en büyük temsilcisi konumunda olan Milli Görüş Hareketinin, 28 Şubat sonrası yaşamış olduğu değişim Refah Partisi ve Fazilet Partisi özelinde mukayese edilmiştir. Çalışmanın temellendiği konu darbe sonrası hareketin, Devlet ve Bürokrasi, Ekonomi, Laiklik ve Dine Bakış, Dış Politika başlıkları altında yaşadığı anlayış değişikliğini belirleyebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş, Siyasal İslam, İslamcılık, Refah Partisi, Adil Düzen, Fazilet Partisi

SUMMARY

MILLI GORUS IN TURKEY BETWEEN 1991-1997

Islam is a religion that envisages the regulation of social rules outside the direction of worship. In this respect, religion has directly interacted with social life and has deeply influenced it. Political Islam is the result of this interaction for hundreds of years. also born. Islamism first emerged in the Ottoman Empire in the form of an idea intended to rescue the state from collapse. But the proliferation of secular ideas and the gradual disappearance of the capacity to organize religious social life has led political Islam to be a political trend opposing this new understanding.

Political Islam is an important place in terms of the impact of the political system in Turkey. Between the years 1991-1997, considering the historical development of political Islam in this study to examine the course of political Islam in Turkey is actually examine the changes that took place after the removal from office of the MGK decision of 28 February 1997 of the Welfare Party.

In Turkey, the Milli Görüş Movement, which is the biggest representative of the position of political Islam, the change is experienced after 28 February Welfare Party and the Virtue Party was compared in private. The subject on which the work is based is to be able to determine the change of understanding under the post-coup motions, State and Bureaucracy, Economics, Secularism and Religion Policy and Foreign Policy.

Keywords: Milli Gorus, Political Islam, Islamism, The Welfare Party, Equitable System, Virtue Party

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi niteliği taşıyan bu çalışmanın her sürecinde fedakârlıkları ile yanımda olan eşim ve aileme, çalışmalarını öğrenci merkezli eğitim anlayışı ile sürdüren danışmanım Doç. Dr. Ceren Kalfa ATAAY'a akademik yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Zeynep BİLECEN

Antalya, 2018

GİRİŞ

“İnsanlar hangi dünyaya kulak kesilmişse öbürüne sağır!”

İsmet Özel

Devlet çeşitli kurumlarla etkileşim içerisinde olan bir aygıttır. Bu kurumların birbirleriyle ilişkileri, birbirlerini etkileme oranları farklıdır. Bütün bu birbirine bağlı kurumları etkileyecek, kontrol edebilecek tek mekanizma siyasettir. Siyasetin de işlevselliğini sağlayan ve ideolojilerin beslendiği yapılar ise siyasi partilerdir.

Türkiye’de de işleyen siyasetin kendi kuralları, belirli kadroları ve beyanları bulunmaktadır. Bu kurallar ve beyanlar aracılığıyla İslamcılık; İslam’ın siyaset dahil toplumsal yaşamı düzenleme isteğine dayanmaktadır.

İslam’ın dayandığı esaslar, topluma sunduğu bilinç, örgütsel yapısı ve siyasal katılım anlamında bugünkü din ve devlet ilişkisini değerlendirmemize yardımcı olmaktadır. İslam’ın siyasal ve sosyal hayata dair öngördüğü esas ve buyruklara bağlı olduğunu iddia edenler, uyguladıkları yöntemler ne kadar farklı olsa da mutlak doğru olarak hareket ettikleri fikriyle siyasal, ekonomik ve hukuki bir düzen kurduklarına inanmaktadırlar. Siyasal İslamcılık da bu noktada devreye girmekte, toplumu ve devleti bu fikirle değiştirmeye çalışarak fikir hareketi oluşturmaktadır.

Siyasal İslam’ın, modernizm ve demokrasi karşıtı görünmesinin sebebi laiklik ile din arasındaki çatışmadan doğmasıdır. Siyasal İslam hareketi daha çok dine dayalı bir politika izlemektedir. Modernizm ve demokrasi ise siyasal yaşama çizgisini belirleyen hükümleri kendileri koyduğundan siyasal İslamcılar modernistler ile bu noktada çatışmaktadır.

İslamcılık siyasal anlamda ilk olarak Osmanlı Devletinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti kuruluş tarihinden itibaren İslam’la özdeşleşmiş bir devlettir. Osmanlı’nın hukuk ve idari yapısı değerlendirildiğinde, İslam dininin siyasal olarak bir devlet organı şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Bunu belirleyen kesim ise yine şeri düzenin örgütlenmesinde büyük rol oynayan hukuki ve ilmi ulemalardır. Başta güçlü görünen ulema bir süre sonra etkisini giderek kaybetmiştir. Ulema ve tarikatlar bu dönemde modernleşme ve batılılaşmaya karşı önyargılı olsalar da bunun dışında kalan aydınlar topluma yeni giren bu tür kavramları İslam’la içselleştirmeye devam etmiştir. Böylece günümüz Siyasal İslamcı akımların oluşmasındaki yol açılmıştır.

İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde edebiyat faaliyetleriyle ilk olarak ortaya çıkmıştır. 1908 yılına gelindiğinde ise etkisini iyice göstermeye başlamıştır. Böylelikle devletin

içinde bulunduğu duruma karşılık sunulan politik önerilerden biri olarak siyasal alanda yer almıştır.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla beraber İslami oluşumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Halifeliğin ilgası, Tekke-Zaviyelerin kapatılması ve Diyanet İşleri Başkanlığının kurularak ülkedeki tüm din faaliyetinin bu kuruma bağlanması ile devlet dini alanda egemenliği sağlamış ve dolaylı olarak İslamcı oluşumların gelişmesine engel olmuştur. Devletin bu tarz oluşumlara koyduğu engeller 1940'lı yıllarda dahi din eğitiminin kısıtlanması ile devam etmiştir. Siyasal İslam ise bu süreç içerisinde gizlice örgütlenip sessizce büyümeye başlamıştır. Çok partili hayata geçilmesinin ardından sessizce örgütlenen Siyasal İslam, Demokrat Parti aracılığıyla tekrar ortaya çıkmıştır. Demokrat Partinin iktidarda yer edinmesiyle, İslamcı düşünce hareketi daha rahat bir zemin bulmuştur. Tarikat ve cemaatler, yani ulema kesim Demokrat Parti'nin etrafında toplanmıştır. 1950 yılında kazanılan seçim Siyasal İslam'ın kurumsallaşmasını sağlayan en önemli dönemdir. İslami oluşumlar 1950 ve 1960'lı yıllarda tekrar örgütlenerek cemaatler, gayri resmi gruplar, dergiler, yayınevleri ve siyasi partiler olarak ortaya çıkmıştır. Böylece yıllar sonra kurulacak olan Milli Nizam Partisinin de temelleri atılmış, Milli Görüş fikri siyasi bir hareket halini almıştır.

1960 ihtilali sonrasında 1961 anayasasıyla da getirilen haklar aracılığıyla birçok dernek, kurs, vakıf kurulmuştur. Anayasa, İslami düşüncenin gelişmesine olanak sağlamıştır. Adalet Partisi'nin içinde kendisine yasal zemin bulan İslamcı hareket bu durumu değerlendirmiş ve bir yükseliş seyri izlemiştir.

1970 yılında ise MNP kurulmuş, böylece siyaset sahnesine Türk siyasal yaşamında Milli Görüş hareketi damgasını vurmuştur. Bu hareket adeta Siyasal İslamcılığın yeniden doğuşudur.

Milli Görüş Hareketi Milli Nizam Partisi ile partileşme sürecine girmiş ve temel bir söylem geliştirmiştir. Daha sonra Milli Selamet Partisi'nin kısa da sürse bir iktidar ortaklığı yapması hareket için kendini tanıtmaya vesilesi olmuştur. Milli Görüş hareketi 1983 yılında kurulan Refah Partisi ile söylemlerini sosyal ve iktisadi bir temele oturtmaya çalışmış ve seçmenlere "Adil Düzen" gibi köklü sistem değişiklikleri önerir duruma gelmiştir.

Milli Görüş hareketinin liderliğini Necmettin Erbakan üstlenmektedir. Ekonomik ve siyasi fikirleri hareketin oluşumunu doğrudan etkilemiştir. Erbakan, Milli Görüş hareketinin söyleminde maddi ve manevi kalkınma unsurlarını kullanmış, ülkenin ekonomik kalkınmasını bu unsurlara bağlamıştır. 1980 sonrasında ise bu söylemini Adil Düzen tanımını kullanarak devam ettirmiş, iktisadi söylemlerine faizsiz ekonomi gibi İslami olguları referans göstermiştir.

Erbakan'ın söylemlerine bakıldığında, küçük de olsa farklılıklar gözlemlenmektedir. MNP ve MSP ile önceden devletçi iktisadi politikayı benimseyen Milli Görüş hareketi değişen

dünya ve ülke şartlarının etkisiyle liberal bir ekonomiye daha yakın durmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise toplumun içinde bulunduğu bunalım, Refah Partisi'ni sosyal ve ekonomik sıkıntılara Adil Düzen gibi çözüm önerileri sunmaya itmiştir. Dönemin şartlarına göre ahlaki kalkınma ve ekonomik kalkınma söylemlerini vurgulayan Erbakan, bu dönüşümde çizgileri ortaya koymaktadır.

İslamcı ideolojiler ve siyasetin İslami kurallara göre düzenlenmesini savunan örgütler, Türkiye'nin önem teşkil eden konularından biridir. Refah Partisi'nin 1994 yerel seçimlerinde İstanbul, Ankara gibi büyükşehirler başta olmak üzere birçok il ve ilçede başkanlık kazanması, 1995 genel seçimlerinde birinci parti olması, İslamcı söylemlerin artmasına ve irtica tartışmalarına neden olmuştur. Böylece 28 Şubat darbesine giden yol açılmıştır.

Yüksek lisans tez çalışması olarak hazırlanan bu çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmış olup, konu ile ilgili olarak literatür taraması ve kuramsal değerlendirme yapılmıştır. Çalışma, Siyasal İslamcılığın tanımı ve tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak 28 Şubat süreciyle kapanan Refah Partisi ve halefi Fazilet Partisi arasındaki devlet ve bürokrasi, ekonomi, laiklik ve dine bakış, dış politika konularında farklılıkların karşılaştırılmasını esas almaktadır. Bu karşılaştırmalar, Refah Partisi ve Fazilet Partisinin programları, seçim beyannameleri ve parti sözcülerinin konuşmaları temelinde söylem analizi yapılarak belirlenmiştir. Böylece hareketin 1991-1997 yılları arasındaki değişimi tespit edilmiştir. Ayrıca Milli Görüş hareketinin temelini inmek amacıyla, 1970'te MNP'nin kurulmasıyla partileşen Milli Görüş hareketinin MSP ile devam ederek 1974 ve 1978 yılları arasındaki iktidar ortaklıklarından da bahsedilmiştir. Milli Görüşün 1995 genel seçimleri sonucu Refah Partisi ile başarısını zirveye taşıması hükümette büyük iktidar ortağı olmasını sağlamıştır. Batı karşıtı söylemleri ve İslam ülkelerinin birleşmesine yönelik politikaları, muhafazakâr beyanları ile milliyetçiliği birleştirme fikrini İslam'a dayandıran ideolojisi, hareketi hızlı bir yükseliş içine sokmuştur. Fakat 28 Şubat darbesi sonucu yara alan hareket, daha sonra Fazilet Partisi adıyla siyaset sahnesinde yerini almıştır. Fazilet Partisi kendinden önceki Milli Görüş partilerinden farklı olarak büyük bir imaj değişikliği yapmış demokrasi, insan hakları, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler gibi evrensel ilkeleri benimsemiştir.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde Meşrutiyet döneminde İslamcılığı benimseyenlerin söylemleri ve siyaset üzerindeki etkileri incelenmiş, geleneksel toplum üzerindeki İslamcı akımın özellikleri ve bu akımın söylemleri üzerinde durulmuştur. İslamcılığın cumhuriyet dönemi ile yakın tarihe kadar varan izlediği yol ele alınmıştır. İslam'a dayalı söylemleri esas alan partiler üzerinde durulmuş, Siyasal İslam ile geleneksel İslam arasındaki ilişkiler incelenerek tarikat ve İslami cemaatlerin, Cumhuriyet dönemindeki İslamcılığa etkisi

irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise ilk olarak Refah Partisi'nin kendisinden önceki Milli Görüş partileriyle benzeyen yanları, ortaya koyduğu hedefler ve izlediği siyasal çizgi incelenmiştir. Milli Görüş hareketine yaslanarak sosyolojik ve kültürel temelde aldığı yol ele alınmış ve daha sonrasında Milli Görüş hareketinin iktidara giden yolu hakkında bilgi verilmiştir. Hareketin 28 Şubat sonrası yaşadığı paradigma değişimi RP-FP özelinde incelenmiş ve tartışılmıştır. Ayrıca aynı bölüm de hareketin önderi Necmettin Erbakan'ın siyasal ve iktisadi fikirleri yer almaktadır.

Türkiye'de İslamcı siyasetin seyrini esas alan bu çalışmanın problemi, 1991-1997 yılları göz önüne alınarak 28 Şubat darbesinin Milli Görüş hareketine yaşattığı anlayış değişikliklerini belirlemektir. İfade edilen problem doğrultusunda çalışmanın amacı, radikal ve yumuşak çizgiler arasında gelgitleri olan Milli Görüş hareketinin ve onun nezdinde siyasal İslam'ın rejim tarafından gerçekleştirilen müdahalelere nasıl bir reaksiyon verdiğini, 28 Şubat post-modern darbesinin özelinde incelemektir. Böylelikle darbe sonrası demokrasi ve laikliğe karşı olduğu gerekçesiyle kapatılan Refah Partisi'nden sonra kurulan Fazilet Partisi'nin devlet ve bürokrasi, ekonomi politikaları, laiklik ve dine bakış açısı, dış politika konularında selefiyle karşılaştırmaları yapılmıştır.

Türkiye'de Milli Görüş hareketinin gelişme sürecini ve faaliyetlerini incelerken konu tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal bir açıdan incelenmiş özellikle İslam'a dayanan söylemlerin ve hareketin aldığı yol kronolojik bir çerçevede ele alınmıştır. Bu bağlamda siyasal İslam hareketinin nereden nereye geldiği, hangi aşamalardan geçtiği, farklı dönemlerdeki yükseliş ve düşüşleri değerlendirilmiştir. Türkiye'deki siyasal İslam söylemi ve Milli Görüş hareketinin kendi tarihsel seyri içerisindeki eylemleri, faaliyetleri ve evrimi çalışmanın kapsam aralığını belirlemektedir. 1991-1997 arasında ki Milli Görüş hareketinin yükseliş ve düşüşünü inceleyen çalışmanın varsayımları ise şu şekildedir:

Türkiye'deki MNP-MSP ve RP ile radikal tarikat ve İslami akımların söylemleri ve savdukları farklılık göstermektedir. Milli Görüş hareketinin radikal İslamcılardan farkı ise demokratik ve çoğulcu parlamenter sistemde, siyasal alanda mücadele etmesidir.

Radikal İslamcılarla keskin farklılıkları olsa da Milli Görüş hareketinin ortak noktası İslami yaşam biçimidir. İki akımı benimseyenler de başörtüsü, imam-hatip okulları ve Kur'an kursları gibi konularda ortak kaygıları paylaşmaktadır.

Sonuç olarak yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, parti programlarından, seçim beyannamelerinden, kitaplar ve araştırma makalelerinden yararlanılmıştır. Basılı ve elektronik ortamda yazılı kaynak taraması sonucu yararlanılan bu kaynakların dışında, parti söylemlerinin temelini oluşturan Erbakan'ın konuşmalarına da yer verilmiştir. Çalışma Milli

Görüş hareketinin kendini ortaya koyuş biçimini inceleyecek araştırmalar arasında merdiven niteliği taşımaktadır. Bundan sonra Milli Görüş hareketi üzerine yapılacak çalışmalar için bu çalışma, Türkiye'deki Milli Görüş hareketinin ve siyasal İslam söyleminin tarihsel seyir içerisindeki çizgisini ve Milli Görüş adı altında değişimini değerlendirmek açısından incelenecek bir tez niteliğindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL İSLAM'IN TANIMI VE TARİHÇESİ

1.1. Siyasal İslam Kavramı ve Özellikleri

İslamcılık, 19. ve 20. yüzyılda batılı güçlerin ekonomik ve askeri üstünlüğü elde etmesine bir tepki olarak doğan, İslam dinini referans alarak yeni bir siyaset, devlet, toplum ve bütün bunları kapsayıcı bir İslam birliği hedefleyen politik bir harekettir. Modernizmle¹ etkileşim içinde olan ve eklektik yönüyle etki eden siyasal, fikirsel ve ilme dayanan çalışmaların, fikirlerin ayrıca bunların etrafında ortaya atılan çözümleri konu alan bir mücadele şekli olarak ifade edilmektedir (Kara, 1986:5).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâmcılık, İslâm'ı, inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, yönetim ve hukuk alanlarında hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışma inşa ederek Batı ülkelerine göre geri kalmışlık sorunundan kurtarmak amacıyla bir çözüm fikri şeklinde gelişmiştir (Türküne, 2005: 60-62).

İslâmcılık başlangıçta İslami gerekçelerle temellendirilmiş ve modern dünya bilgisiyle tek parçada birleşerek oluşturulan hedeflerin karşılığıdır. Siyasal İslam olarak da tanımlanan İslamcılık, İslami esaslara dayanan toplum kurma endişesini taşımaktadır. Müslümanların büyük sorunlarına sorumlulukla yaklaşma bilincine sahip, bütün bu sorunları kararlılıkla karşılayabilecek dinamik bir bilinç ve kendini romantizme kaptırmaması gereken bir ideolojiyi ifade etmektedir (Çakır, 2018: 544).

İslamcılık, kültürel, politik ve sosyal lider kitlede (ki bunlar belirli iddia ve talepler etrafında farklı etnik alanlarda) meydana çıkmaktadır. İslamiyet'in manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerleri ile uyum sağlayan bir dünyanın inşa edilmesini sağlama çalışmaları ve bunun için farklı alanlarda ve seviyelerde gayretleri şeklinde ifade edilebilir (Bulaç, 2004: 48). Kara, İslamcılık fikrini bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi olarak Osmanlıcılık hareketinin devamı olarak nitelendirmiş, milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük cereyanının öncesi şeklinde ifade etmiştir (Kara, 1986: 1408).

¹ Modernizm, doğuşundan beri gelenekle mücadele eden, gelenek ise bu mücadeleye karşı mücadele geliştiren unsurdur. Bu karşıtlıkta en temel vurgu ise kutsal algısındaki değişimlerdir. Ayrıca modern algıda yaratının adeta dinlenen konumda olması ifade edilirken bu konumdan da uzaklaştırılarak ortadan kalkacağı düşüncesi de literatürde bulunmaktadır. Birtakım sosyologların da ifade edeceği gibi- Auguste Comte, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx gibi sosyologlar- dinin rasyonel düşüncenin eşlik ettiği endüstrileşmenin geleneksel toplumlardaki yaratını yerinden etmesiyle önemsizleşeceğini vurgulamışlardır (Özay, 2007: 43). Böyle bir durumda yaratının önemini kaybetmeyeceğini vurgulayan geleneksel yaşantı sahipleri ile modernistler arasındaki savaş devam etmektedir. Türkiye de ise verilen mücadele paragrafta belirtildiği gibi modernizm ile etkileşim içinde seyir göstermektedir.

Şerif Mardin'e göre ise İslamcılık, Osmanlı padişahları ve İttihat-Terakki yöneticileri tarafından imparatorluk ölçeğinde ideolojik bir aygıttır (Mardin, 1985: 1403).

Siyasal İslam, Osmanlı döneminden bu yana geçen süreçte her ideolojide olduğu gibi kendi içinde görüş farklılıkları barındırmıştır. Bu farklı görüşlerden ilki İslam'ın Asr-ı Saadet döneminin ülkü olarak benimsenmesi ve bu döneme dönülmesi gerektiğini, diğeri ise çağın değişimlerine göre yorumlama yapılmasının gerektiğini savunmaktadır. İslamcılığın özelliklerinden biri de genelde tabandan tavana devlet ve statükoya karşı gelişen bir harekete sahip olmasıdır. Fakat onun devlete meşruiyet kazandıracak şekilde tavandan tabana gelişmesi de mümkündür. İslam dünyasındaki birçok siyasi lider kendilerini meşrulaştırma gayretinde İslam'ı kullanabilmektedir (Fuller, 2004: 92).

İslamcılığın mevcut yapısını çözmeye çalışırken karşımıza çıkan etmenlerden biri, İslam'ın ideolojiye dönüşme halidir. Mardin'e göre basit olarak ifade etmek gerekirse ideoloji, toplumsal hareketlilik ile modern kitle iletişimlerinin çerçevesinde işlemeli ve bir entelijansiya tarafından geliştirilmelidir. Yani ideoloji, politik bir amaç için önceden belirlenerek insanları yönlendiren, hazırlıklı fikirlerden oluşmamaktadır (Mardin, 2010a: 228). İslam ve İslamcılık kavramları üzerinde inceleme yapan aydınlar bu ayrımı birtakım sorularla çözümlenmeye çalışmaktadırlar. İslam bir yaşam tarzıysa, siyasi ve sosyal yaşam alanı, İslami kanunlar çerçevesinde düzenleniyorsa, Müslüman olmayan halklar da bu kurallara uymalı mıdır ya da Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan Müslümanların yaşam tarzlarının farklılıkları nelerdir? Bu açıdan bakıldığında İslam'ın, yalnızca bir inanç şeklinde algılanmasının yanında (siyasi alana girmeden), İslamcılığın da toplumun birlik, inanç, beklenti, hedef ve amaçlarını sorgulayan, sosyo-ekonomik adaletsizlikleri ve keyfi kuralları protesto eden bir ideoloji olarak, siyasi alana nüfuz ettiği de söylenebilmektedir.²

İslamcılık, çekirdeğini İslam'ın oluşturduğu siyasi bir duruşu ifade etmektedir. Günümüzde İslamcı ideoloji, yirminci yüzyılın büyük ideolojilerinin gölgesinde gelişen İslam'ı siyasi bir sistem olarak tanımlamaya çalışan bir fikir hareketi olarak görülmektedir. İslamcılığa ideoloji diyebilmemiz için, "ideoloji" kavramını incelememiz gerekmektedir. Eagleton, "İdeoloji" adlı kitabında ideolojiyi tanımlarken oldukça fazla tanım çıkarmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

1. Toplumsal yaşamdaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci;
2. Belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi;
3. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler (Eagleton, 1996: 45).

² Jan., "İslam ve İslamcılık". www.aljazeera.info. (erişim tarihi: 28.10.2017).

Bu noktada ideoloji kavramının tek bir tanımının yapılması oldukça güçtür. Tanımlar arasında örtüşme dahi gözlemlenmemektedir. Fakat İslam ile ideoloji arasındaki ilişkiyi anlayabilmek adına Türköne “ideolojinin belirleyici iki niteliği” beyanında bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Fertlerin sosyo-politik çevrelerine bir anlam vermek için yarattıkları veya başkalarından aktardıkları sembolik haritalar veya sembol sistemleri”, diğeri ise “İdeoloji evrensel bir kategori değil, tarihsel bir kategoridir” fikridir. Türköne’nin Geertz’den edindiği ideoloji özelliği ise “Sembolik sistemlerin şeyleştirilmesine karşılık kültür ve ideolojinin ne doğal ne de aşkın anlamada bir “şey” olmadığını; her ikisinin de temelde tarihsel bir tasarım olduğu” dur (Türköne, 1993: 22).

İslamcılık siyasi bir hareket olduğu gibi ideolojik bir harekettir. Bunun sebebi bir ideolojide olması gereken özellikleri taşımasından kaynaklanmaktadır. İdeoloji kavramını ifade eden farklı tanımların yapılmasına rağmen sosyal bilim açısından ideoloji “mevcut iktidar ilişkilerini, sistemini korumayı, değiştirmeyi ve yıkmayı amaçlayan ve organize bir siyasi eylem için temel teşkil eden, az veya çok tutarlı bir fikirler bütünüdür” (Heywood, 2006: 60).

Özdalga’ya göre İslamcılık siyasi ideolojilerin sağ ve sol ayrımına uymamaktadır. İdeoloji olarak İslam sağ, sol, liberal ve muhafazakâr siyasi eğilimleri de kapsamaktadır. Bu sebeple sivil toplum ve demokrasiyle ilgili ideolojik çatışmaların anlaşılmasının anahtarı, sadece laiklik taraftarları ve İslamcılar arasında yaşanan mücadelede değil aynı zamanda İslamcıların kendileri arasındaki mücadelede de bulunmaktadır (Özdalga, 2013: 87-88). İslamcılık ideolojiler ile rekabet içerisindedir. Fakat aynı zamanda rekabet ettiği ideolojilerden işine yarayanı, sistemine almakta mazur görmemekte ya da gereksiz gördüğü unsurları eklektik şekilde alıntılanmaktadır (Türköne, 2003: 24-26).

Siyasal İslam’ın en önemli özelliği içinde bulunduğu ortamın veya sürecin gerektirdiği şartlara uyum sağlayabilme yetisidir. Böylelikle her zaman eylem ve söylemlerinde değişiklikler veya eklemeler yapmak suretiyle yoluna devam edebilmiştir. Şerif Mardin İslamcılık için 1870’ten beri yaşayan “ideolojik bir davranış kümesi” tanımını yapmaktadır (Toprak ve Belge, 1985: 2104).

1.2. Siyasal İslamcılık’ın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İslamcılık akımının ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı konulardan birisidir. Bunun nedeni İslamcılığın siyasi ve fikri duruşunun daha önce şekilsiz bir biçimde sosyal ve siyasal gelişmeler karşısında Müslümanlar tarafından ortaya konulmuş daha sonradan ise yoğun bir şekilde Müslüman aydınlar tarafından işlenmiş bir düşünce sistemi olmasıdır. Böylelikle hangi dönemin başlangıç kabul edileceği bir tartışma konusu olmuştur.

İslamcılık akımının ortaya çıkışının zamanı olarak genellikle Kule Vakası, Yeni Osmanlılar, II. Meşrutiyet, II. Abdülhamid devri çerçevesi incelenmektedir. İlber Ortaylı “Hilafet ve Panislamizm’in birbirleriyle aynileşmesi şüphesiz ki II. Abdülhamid ve daha önce Sultan Abdülaziz devirlerinin bir olayıdır” diyerek İslamcılık akımının II. meşrutiyetten önce de var olduğunu ifade etmektedir (Ortaylı, 2005: 28). Fakat II. Abdülhamid dönemine dair yapılan incelemelerde, onun İslamcılık akımını başlatmasından ziyade, pan-İslamiyet politikaları başlattığı şeklinde sonuçlara varılmaktadır. Yani İslamcılığın kurucusu olarak değerlendirilmemektedir.

Siyasal İslam yani İslamcılık, Osmanlı’nın batılılaşma süreci ile başlamış ve devleti kurtarma düşüncesinin bir ürünü olmuştur. Bulaç’a göre İslam tarihi esas alındığında 19. yüzyıla kadar siyasi İslamcılık ile karşılaşılmamıştır. Ona göre, devlet yapısı meşrutiyetini Müslüman toplumdaki almamaktadır. Yani, İslamcılık hareketinin meydana gelmesi için herhangi bir sebep bulunmamaktadır. İslamcılığın ortaya çıkma sebebi İslam dünyasının Batı dünyasına karşı güç kaybetmesidir. İslamcılık akımının egemen olabilmesi için sahip olunması gereken öncelikler bulunmaktadır. Öncelikle Kur’an’ı doğru idrak etmek ve sünneti gereken şekilde uygulamak, daha sonra içtihadın geri dönmesi ve cihat anlayışının yapılandırılması ile cihat çağrısının yapılmasıdır (Bulaç, 1997: 24).

İslamcılığın oluşmasına sebebiyet verecek bir durumun olmaması, tarihte İslam dünyasının siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik olarak gerilemesine kadardır. İslamcılığın oluşmasına sebebiyet veren dayanaklardan biri de Napolyon Bonapart’ın Hindistan, Pakistan ve Bangladeş’e egemen olmaya çalışan İngilizlerin ticari yollarını kesmek amacıyla İskenderiye’de karaya çıkmasıyla başlamaktadır. Napolyon Piramitler Muharebesi’nde Memluk ordusunu mağlup etmiş ve üç sene sürdürdüğü bu sefer ile İslâm dünyasında büyük dönüşümlere neden olmuştur. Napolyon’un seferiyle birlikte, Batı’nın İslâm dünyası karşısında daha önce görülmemiş ölçüde gerçekleşen üstünlüğünün tescil edilmesi, Avrupa ile İslâm dünyası arasında yeni bir dönemin başlamasına sebep olmaktadır. İslâm dünyası bakımından aşağılayıcı bir durum olan bu koşullara ilk tepki, Müslüman aydınlar tarafından gelmektedir. Bu tepkiler sonucu İslâm dünyasının içinde bulunduğu olumsuz durumu, sosyal ve siyasi reformlar çerçevesinde aşmaya çalışan düşünsel hareket İslâmîlik ortaya çıkmıştır. Akgül bununla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“İslamcılık akımı, yıkılış sürecine giren İslam imparatorluğunun din merkezli son hamlesi, İslam coğrafyasının konjonktürel özelliklerine yaslanarak özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönemde, başta İstanbul olmak üzere yeryüzündeki Müslüman toplulukların, emperyalizme, sömürgeciliğe ve içinde bulunulan alçaltıcı durumlarına karşı dini, siyasi içerikli bir harekettir” (Akgül, 1994: 206).

Resmiyette İslamcılık ise Abdülaziz döneminde İttihat-ı İslam şeklinde kullanılmaya başlamaktadır. İslam'ın esaslarına uygun olarak politik bir hareket haline gelen siyasal İslam'ın araç olarak kullanılmasına II. Abdülhamit döneminde rastlanılmaktadır. Abdülhamit zamanı siyaseti, kendi sonuna doğru yol alan devletin işlevsel bir gaye ile imparatorluk unsurlarını güçlü bir imge çerçevesinde bir araya getirme çabasıdır. İslamcı akımın yükselişe geçtiği dönem ise II. Abdülhamit'in saltanat döneminin ikinci yarısıdır (Zürcher Eric, 2007: 190). Fakat bu girişim bütün Müslümanları bir araya getirme hayalinden ziyade halkını İslami-İmparatorluk fikri çizgisinde bir araya getirmek için bir çeşit ön-ulusalcılık kurmak amacıyla çaba göstermektedir (Mardin, 2010b: 50).

Abdülhamit dönemi sonrasında ise söylem olarak “padişah, sultan, hükümdar yerine Halife'nin kullanımı” yaygınlaştırılmaktadır. Siyasal İslamcılık, “İttihat-ı İslam” ismiyle 1870 yılından itibaren Osmanlı'nın devlete bakış açısında yer bulan ideolojidir. Akımın toplumsal olarak meydana çıkışı ise “Sırat-ı Müstakim” dergisinin yayınlanması sonucu gelişmektedir (Kara, 1986: 1408-1409).

İslamcılık, XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve kültürel tümlüğünü kurtarma gayesiyle ortaya çıkmış bir akımdır. Dolayısıyla akımın ortaya çıkışında Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartların etkili olduğu aşikârdır fakat bu akımın doğuşuna sebep olan başka şartlar da vardır. İslamcılık akımını doğuran şartlar şunlardır:

1) 1800'lü yılların ikinci yarısında tüm İslam âlemi sosyal, ekonomik ve askeri olarak toplu bir gerileme içerisindedir. Çoğu İslam ülkesi Batı ülkelerinin sömürgesi durumuna girmiş, İslam dünyasının en güçlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletleri karşısında uzun süredir avunulacak başarı elde edemediği gibi neredeyse tüm cephelerde birbiri ardına hezimetler yaşamaktadır. Bunun sonucu olarak Osmanlı'da yeniden eski güce ulaşmak için neler yapılması gerektiği hararetle tartışılmakta ve çözüm aranmaktadır (Şentürk, 2011: 65). Osmanlı'nın içine düştüğü bu durum İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük gibi akımların doğmasına sebebiyet vermiştir.

2) Aydın sınıfının doğuşu: Genellikle Avrupa devletlerinde eğitim almış Osmanlı aydınları, Fransız İhtilâlinin ardından demokrasi, özgürlük, millet hâkimiyeti, eşitlik, adalet gibi kavramlarla ilgilenmişlerdir. Böylelikle bu kavramlar çerçevesinde ve kendi inançları doğrultusunda çözümler üretmeye başlamışlardır. Özellikle Yeni Osmanlıların İslamcılık fikirleri böyle çabalarla şekillenmiştir (Şentürk, 2011: 65).

3) Kamuoyunun oluşması: Kamuoyunun oluşması için gerekli en önemli şartlardan birisi kamuoyu oluşturacak iletişim araçlarının varlığıdır (Şentürk, 2011: 65). Osmanlı'daki

Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Volkan gazetesi gibi yayınlar aracılığıyla İslamcılık halk üzerinde bir etki oluşturmuş ve gelişimini sürdürmüştür.

4) Osmanlı Devletinin dış politika aracı olarak İslam'ı önemsemesi: Osmanlı'nın Pan-İslamizm'i devlet politikası olarak benimsemesi sebebiyle içte ve dışta yaptığı çalışmalar bu akımın doğuşuna ve gelişimine imkân sağlamıştır (Şentürk, 2011: 65). Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in İslam Halifesi sıfatıyla izlemiş olduğu bu politika sayesinde İslamcılık, İslam dünyasında emperyalizme karşı bir argüman olarak kullanılmaya başlanmıştır.

6) İşgal altındaki topraklardan gelen talepler ve bu taleplerin gazeteler vasıtasıyla kamuoyuna duyurulması: Batı sömürge hareketinin 18 ve 19. Yüzyılda bütün hızıyla sürmesi, İslam toplumlarının bulunduğu coğrafyaların da sömürgeleşmesi İslamcı akımın doğuşuna önemli katkı sağlamıştır. Sömürgeye maruz kalan halklar için İslam, bir mücadele aracı haline gelmiştir (Şentürk, 2011: 65).

7) Oryantalistlerin çalışmalarına karşı oluşan tepkiler: Oryantalistlerin İslam'ı karalama, İslam dinini gelişmeye aykırı gösterme çabaları İslam âleminde tepki ile karşılaşmış, oryantalistlere karşı Müslüman aydınlar tarafından kitaplar, makaleler kaleme alınmaya başlamıştır (Şentürk, 2011: 65).

Oryantalist Gunebaum İslâm'ın değişime ısrarla karşı çıktığını vurgulamaktadır. İslam her zaman “geleneççi” olmuştur. Değişim onun için kötüye gidiştir. Hiçbir zaman “mutluluğun elde edilmesine” yönelik olan Batı'yı izlememiştir. İslâm, insanın evrimi ile ilgilenmemektedir. Yaratıcı olmamakla beraber nostaljik dinlerin sonuncusudur. Reform çabaları ise doğrudan Batılılaşma ve kültürel etkilenme meseleleri ile ilgilidir. Batı'nın egemen olduğu bir dünyada İslâm kendini uyumlu hale getirebilmeli, kendi tarihinden bazı ahlâkî değerler bütünü çıkarmalı, fakat bütün Batı değerleri ile kökten bir çatışmaya girmeyecek kadar esnek şekilde yapılmalıdır (Pruett, 1989: 62).

8) İlmiye sınıfının etkisi: İlmiye sınıfı Osmanlı modernleşme hamleleri ile birlikte ciddi itibar kaybına uğramıştır. Bir yandan laik mekteplerin açılması, laik nizami mahkemelerin kurulması buralarda çalışan ilmiye sınıfının çalışma alanını daraltmıştır. İlmiye sınıfı, önceleri değişime İslam'ı uygun görülmeyen değişikliklerden korumak amacıyla muhalefet ederken daha sonra yaşanan kültür savaşında İslamiyet'in sessiz kalamayacağı düşüncesi ile İslamiyet'in kültürel içeriğini ön plana çıkararak akımın doğuşuna katkıda bulunmuştur (Şentürk, 2011: 65).

Türköne, İslamcılığı cemiyet üyelerinin söylemlerini gerekçe göstererek Yeni Osmanlılar ile başlatmıştır. Fakat Türköne'nin de beyan ettiği gibi Yeni Osmanlıların ortaya attığı İslamcılık, bir amaç değil bir araçtır (Türköne, 2003: 68). Yusuf Akçura da İslamcılık

akımının Genç Osmanlılardan, aslında Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen katılan fırkalardan doğduğunu belirtmektedir (Akçura, 2008: 38).

İslamcılık akımının Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh, Seyyid Ahmet Han, Emir Ali gibi kişilerin yanında Osmanlı'da Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad gibi dergiler çevresinde bir araya gelen İslamcılar tarafından geliştirildiği gözlemlenmektedir. Cemalettin Efgani'nin üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Efgani, İslami hareketin öncülüğünü yapmış bir isimdir. Aslında Efgani konusundan da ziyade üzerinde durulması gereken şu sorunun sorulmasında fayda bulunmaktadır. İslamcı hareketin bir öncüsü var mıdır? Esasen İslamcı ideolojiye ısrarla bir öncü aranması doğru değildir. İslamcılığın Batıcı fikir anlayışının sonucu olduğunu ve bir lider aramanın yanlışlığını beyan eden Türköne, İslamcı akıma bir lider aranmayacağını, bu akımın yaşanan iç ve dış olaylar karşısında İslam coğrafyasında tarihi süreçte geliştiğini ifade etmektedir (Türköne, 2003: 30-32).

İslamcı aydınlar bazı konularda aynı fikirde görünseler dahi aynı gruptaki aydınların birbirinden çok farklı görüşleri savunduğu görülmektedir. Bu sebeple de tek bir kişinin veya grubun hareketi başlatmış olması birçok aydın tarafından kabul edilmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL İSLAM

2.1. I. Millet Meclisi ve Tek Parti Dönemi (1920-1945)

Meclis-i Mebusan'ın Misak-i Milli adıyla bilinen kararları alması sonucu İngilizler 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmiş ve Anadolu Hareketinin örgütlenerek mücadele etmelerine neden olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde devleti kurtarma gayesiyle yoğun bir mücadele veren İslamcılar, Milli Mücadele'de de yer alarak yeni devletin kuruluşunda rol almışlardır.

Son Osmanlı meclisinin yaşanan işgal nedeniyle dağılması sonucu, Misak-i Milli etrafında yoğunlaşan mücadele fikrini muhafaza etmek için yeni bir meclisin açılması gerekmiştir. Böylelikle 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da bir Millet Meclisinin açılması kararlaştırılmış ve Mustafa Kemal imzasını taşıyan bir telgraf ile bu karar duyurulmuştur. Daha sonra "TBMM Açılış Beyannamesi" olarak anılacak olan telgraf metni şu şekildedir:

Cenâb-ı Hak'kın lütfuyla Nisanın 23 üncü Cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara' da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

Vatanın istiklâlinin, yüce hilâfet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayatî vazifeleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakla, Cuma gününün mübarek oluşundan istifade ve bütün muhterem mebus hazretleri ile Hacı Bayram Veli Câmî-i Şerifinde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyiz alınacaktır. Namazdan sonra Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerifi alıp meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Oraya girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Camii Şerif'ten itibaren toplantı binasına kadar, kolordu komutanlığınca askeri birliklere özel merasim düzeni aldırılacaktır.

Açılış gününün kutsallığını belirtmek için, bugünden itibaren vilayet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği şekilde hatim indirilmesine ve Buhar-i Şerif okunmasına başlanacak ve Hatim-i Şerif'in son kısımları uğur getirmesi için Cuma günü namazdan sonra toplantı binası önünde tamamlanacaktır.

Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bugünden itibaren Hatim-i Şerifler indirilmesine ve Buhar-i Şerif okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe arasında halifemiz padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek namları zikredilirken padişah efendimizin yüce varlıklarının ve şanlı memleketleriyle bütün kullarının biran önce selâmet ve saadete kavuşmaları duası ayrıca okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce hilâfet ve saltanat makamının ve bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Milli Mücadelenin büyüklüğü ve kutsallığı ve milletin her ferdinin kendi temsilcilerinden kurulmuş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin göstereceği vatan vazifelerini yapmaya mecbur olduğu hakkında vaazlar verilecektir.

Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasimin yapılmasından ve camilerden çıktıktan sonra, Osmanlı vilayetlerinin her tarafından hükümet binasına gelinerek meclisin açılmasından dolayı resmî tebriklerde bulunulacaktır. Her tarafta Cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır. Bu tebliğin hemen yayımlanarak her tarafa gönderilmesi için her vasıtaya başvurulacak ve süratle en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün teşkilât ve müesseselerine ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca bütün levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

Cenâb-ı Hak'tan başarılar niyaz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal(Atatürk, 1970:431).

Bu telgraf metni Birinci Meclisin kurulduğu dönemde söylemin ne kadar İslami olduğunu, Siyasal İslam için ne denli uygun bir ortamın mevcut olduğunu gösteren önemli bir bulgudur.

Birinci Meclis birçok siyasi görüş farklılıklarını barındırmaktadır. Tunaya'ya göre 337 vekilin 53'ü ilmiye sınıfındandır. Bunların 14'ü müftü, 13'ü müderris, 10'u Nakşibendi, Mevlevi, Bektaşî tarikatlarından şeyh olup geri kalanı kadı, vaiz ve postnişinlerden oluşmaktadır (Tunaya, 2015: 62). Böylelikle diğer politik akımlar gibi siyasal İslam'da yeni meclisin söyleminde yer edinmiştir.

İslamcı siyasetin yeni dönemde ilk vücut bulduğu oluşum Erzurumlu Hacı Raif Efendi'nin kurduğu Muhafaza-i Mukaddesât Cemiyeti (1921)'dir. Raif Hoca cemiyeti kurma amaçlarını açıklarken Birinci Millet Meclisinde Mustafa Kemal'e yakın Müdafaa-i Hukuk grubunun hilâfet ve saltanat idaresini kaldırıp yerine cumhuriyet kurma maksadı içerisinde olduğunu ve bunun kabul edilemez olduğunu bildirmiştir (Güneş, 1997: 167). Cemiyetin amaçlarını açıklayan tüzüğün 3. Maddesi siyasal İslam'ın yöneldiği siyaseti göstermesi açısından önemlidir. Madde şu şekildedir:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde kararlaştırdığı amaçlar yanında içeride ve dışarda çeşitli adlarla "mesalik-i içtimaiye" diyerek dini akidelere, şariat ahkâmına aykırı bulunan "hükümet, hükümet-i islamiye ve din-i resmisi, dini islamdır diye" açıkça belirtilen Osmanlı anayasasına aykırı "birtakım küfür ve eshad-ı zındıka ve fesad ve kavaid ve nazariyeleriyle bunların mucit ve müntesip ve naşirlerine mukabeleten müdafaa için" gerekli önlemleri almak ve "bir İslam memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesat ocağı olmaktan" korumaktır (Güneş, 1997: 168).

Maddede yer alan "bir İslam memleketi olan vatanımızı fitne ve fesad ocağı olmaktan koruma" amacı ve devletin resmi dininin İslam olduğunu vurgulama ihtiyacı İslamcılığın devleti kurtarma rolünden artık mevcudu koruma eğilimine doğru evrimini göstermektedir. Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti yeni kurulan devlette İslamcılığın ilk tepkisel hareketidir.

Birinci Mecliste güçlü bir grup kurmak isteyen Mustafa Kemal daha sonra “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” olarak anılacak olan Birinci Grubu kurmuştur. Bunun dışında kalan milletvekilleri bu duruma büyük tepki göstermiş ve örgütsüz bir şekilde İkinci Grup oluşmuştur. Bu grup salt bir görüşe ait vekillerden oluşmamakla beraber İslamcı isimler bu grupta muhalefet yapmaya devam etmişlerdir. İkinci grubun zamanla güçlenmesiyle, hükümet Lozan Antlaşması ve Musul politikası gibi iki önemli konuda sert eleştirilere maruz kalmıştır (Ertunç, 2000: 44). Lozan Antlaşmasının İkinci Grup tarafından başarısız bulunması nedeniyle mecliste oluşan gerginliğe bir de İkinci Grup’un önde gelen isimlerinden Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi eklenince Birinci Meclis dağıtılmıştır (Şentürk, 2011: 123).

Birinci Millet Meclisinin dağılmasından sonra adayların Mustafa Kemal ve grubu tarafından belirlendiği 1923 seçimi yapılmıştır. Böylelikle İkinci Grup ve İslamcı siyasetçilerden önemli bir kısmı tasfiye edilmiştir. Yeni meclisin muhafazakâr yapısı önceki meclise göre daha zayıf olsa da İslamcılar yine de mecliste yer almış, ilmiye sınıfından 34 kişi yeni meclise girmiştir (Yeşilada, 2002: 104).

Yeni meclisin seçilmesinin ardından Halk Fırkası (1923) kurulmuş ve hemen akabinde cumhuriyet ilan edilmiştir. Mecliste bu kez İslamcı siyasetin büyük muhalefeti ile karşılaşan Halifeliğin ilgası tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyetin 1923 yılında kurulması ile beraber, siyasal İslamcılar artık cumhuriyet ile yönetiliyor olsa da halifelik kurumunun hala var olmasını bir denge taşı olarak düşünmüşlerdir. Ahmad’a göre siyasal İslamcılar manevi güçleri olan halifenin devletin başı olarak yönetimde olmasını ve mecliste geçen yasaları onaylayarak İslam’ın yasası olan şeriat ilkelerine uygunluk denetimi yapacağını kurgulamıştır (Ahmad, 2011: 68).

Mecliste yaşanan sert tartışmalar sonucu 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı “Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” ile halifelik kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırılmasına karşı Anadolu’nun çeşitli yerlerinde protestolar olsa da hükümet muhalefete karşı kanunun 1. Maddesinde³ yer aldığı gibi hilafetin meclisin manevi kişiliğinde yaşayacağı savunmasını yapmıştır (Şentürk,2011: 126).

Rejimin değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkan çalışmalara hoşnut bakmayan İslamcılar bütün yönelimlerini halifelik makamı üzerine taşıyarak onu bir muhalefet aracı olarak görmüşlerdir. Kamâlist iktidarın hilafeti saltanatın uzantısı olarak görmesi ve iktidarı tamamen

³ “Halife halledilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülğadır.”,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf, (erişim tarihi: 10.03.2018).

elde edebilmek için halifelik kurumunu kaldırmak istediği fikri siyasal alanda halen tartışılan konulardan birisidir (Ortaylı, 2005: 42).

Siyasal İslam açısından 3 Mart 1924 tarihi sadece Hilafetin ilgası anlamına gelmemektedir. Aynı gün Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış yerine Başbakanlık uhdesinde Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bununla birlikte yine aynı gün Tevhid-i Tedrisat kanunu ile bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığı) bağlanmıştır. Bu değişiklikler ileride yapılacak devrimlere bir altyapı oluşturmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ile genç cumhuriyet din faaliyetlerini tek elden yürütme ve denetleme imkânına kavuşmuştur. Böylelikle siyasal İslam akımının doğrudan ilham aldığı İslam dininin esasları, inanç biçimi ve ibadeti siyasi görüş ve düşüncelerin dışında tutulmak istenmiştir. Tevhid-i Tedrisat kanunuyla ise medrese ve mahalle mektepleri kapatılmış, dini eğitim kademeli olarak müfredattan kaldırılmıştır (Kara, 2018: 180). Ayrıca Tevhid-i Tedrisat kanunu daha sonra laiklik ilkesinin benimsenmesini de kolaylaştıracaktır.

Tüm bu bir kısım yapılan değişikliklerden ve yönetim anlayışından memnun olmayan, aralarında Mustafa Kemal'in silah arkadaşları Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan Adıvar'ın da olduğu muhalefet örgütlenerek 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (TFC) kurmuştur. Partiye diğer tüm muhalifler gibi İslamcılarda büyük katılım göstermiştir. Bunun üzerine parti, iktidar tarafından gerici ve devrim karşıtı olarak itham edilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Nutuk adlı eserinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının hilafeti geri getirmek amacıyla olduğunu belirtmiş, kurucular için gerici, kötü niyetli ve vatan haini suçlamalarında bulunmuştur (Atatürk, 1970: 432). Bu tartışmanın büyümesinde parti programının 6. Maddesinde yer alan "Fırka, efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır." ifadesinin etkisi büyük olmuştur. Aslında Fırka beyannamesine bakıldığında demokratik ve liberal vurgular sıkça görülmektedir. Zürcher'e göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Batı Avrupa ekolünü taşıyan liberal bir partidir. Hatta Halk Fırkası gibi laik ve milliyetçi politikadan yanadır (Zürcher, 2007: 246). Ancak Ünal'a göre "Memlekette ne kadar hilafetçi, gerici, yeni idareden memnun olmayan zümre varsa yeni partinin etrafında toplanmış ve onu muhafazakâr bir parti hüviyetine sokmuştur" (Ünal, 1977: 554).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşundan bir kısa bir süre sonra Güneydoğu Anadolu'da Şeyh Said isyanı çıkmıştır. Şeyh Said 13 Şubat 1925'de Diyarbakır Piran camisinde verdiği vaazda şöyle seslenmiştir:

Medreseler kapatıldı. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı ve din mektepleri Millî Eğitim'e bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar.

Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim (Cemal, 1955: 24).

Böylelikle aynı gün Şeyh Saide bağlı kişiler jandarmayla çatışmaya girmiş ve büyük çaplı bir isyan başlamıştır. Olaylar başta isyancılar lehine gelişirken 4 Mart 1925’de Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılmasıyla aynı ay içinde isyan tamamen bastırılmıştır. Şeyh Said isyanı daha sonra farklı şekillerde yorumlanmıştır. İsyanın dini bir iddia ile ya da etnik (Kürtçülük) bir iddia ile çıktığını savunanların yanında İngiliz teşviki ile çıkan bir isyan olduğunu savunanlarda olmuştur. Ancak ne amaçla çıkarsa çıksın isyan İslami bir söylem kullanmıştır (Şentürk, 2011: 133). Tuncay’a göre ayaklanma aslında bölücü bir Kürt hareketidir. Ancak İslamcılığın dilini kullanmıştır. Hükümette bunu irticai bir eylem sayarak tüm yurttan sert önlemler almıştır (Tuncay, 1995: 571). Ayaklanmanın İslamcı bir dil kullanması, Türkiye’de siyasal İslam’ın kaderi açısından önemli bir husustur. Takrir-Sükûn kanunu uyarınca Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası İslamcı söylemlerin oluşmasına sebebiyet vermesinden dolayı 5 Haziran 1925’de kapatılmıştır. Hemen ardından İslamcılarının şiddetli muhalefetiyle karşılaşan Şapka İnkılabı 25 Kasım 1925’de gerçekleştirilmiştir. 30 Kasım 1925’de Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlar ile Bazı Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun çıkarılarak tekke ve zaviyeler kapatılmış, şeyh, seyit, çelebi, dede, halifelik gibi unvanların kullanımı yasaklanmıştır.

Zürcher’e göre Takrir-i sükûn kanunuyla gelişen siyasal ortamla birlikte bundan sonra yeni Türk devletinin yönetim şekli tek partiye dayalı, otoriter bir sistemdir. Takrir-i sükûn Kanunu ve bu yasa gereği kurulmuş olan mahkemeler herhangi bir muhalefet oluşmasına izin vermemiştir (Zürcher, 2007: 261). Özellikle Terakkiperer Cumhuriyet Fırkasının kapatılması siyasal İslam’ın meşru zeminde siyaset imkânı bulamamasına neden olmuştur. TFC’den sonra yeni bir siyasi çalışma yaklaşık 6 sene ortaya çıkmamıştır. Muhalifler tasfiye yoluna gidilmiş, geriye kalanlar ise CHF içinde yer almışlardır (Turgut, 1984: 256).

12 Ağustos 1930 tarihinde ise çok partili hayata geçiş denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştur. Bizzat Mustafa Kemal’in isteği ile yakın arkadaşı Ali Fethi Bey tarafından kurulan bu parti 1929 Ekonomik Buhranın da etkisiyle liberal bir program benimsemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası tıpkı TFC’de olduğu gibi yoğun bir halk desteği ile karşılaşmış, kimi yerlerde üyelik başvurularında dahi izdihamlar yaşanmıştır (Şentürk, 2011: 139). 1930 yılında yapılan yerel seçimlerden Serbest Cumhuriyet Fırkasının büyük bir başarı ile çıkması CHF ile büyük gerginlikler yaşanmasına sebep olmuştur⁴. Yeni fırkanın her

⁴ SCF’nin seçimde hile yapıldığını iddia etmesi büyük tartışmalara sebep olmuştur. Yıllar sonra bu iddia ile ilgili olarak dönemin CHF milletvekili Hasan Rıza Soyak anılarında M. Kemal ile konuşmalarını şöyle aktarmıştır: "(...)

gösterisinde halk tarafından dini içerikli posterler asılmış, kimi yerlerde Arap harfleriyle “La İlahe İllallah” yazılı bayraklar asılmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde SCF “şariat istemekle” suçlanmıştır (Şentürk, 2011: 140). Tüm bu sürecin ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan kısa bir süre sonra, 17 Aralık 1930 tarihinde irtica odağı olduğu gerekçesiyle kurucuları tarafından feshedilmiştir. Yeni fırka yıllar sonra siyasal İslam’ın meşru siyaset alanına katılma isteğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

SCF’nin kapatılmasından günler sonra 23 Aralık 1930’da Menemen olayı yaşanmıştır. 7 kişilik bir grup şariat istediklerini bildirip, mehdilik ilan etmiş ve Kubilay isimli subayı şehit etmişlerdir. Bunun üzerine hükümet sıkıyönetim ilan ederek olayı kısa sürede yatıştırmıştır. Menemen hadisesi o günlerde değişik şekillerde yorumlanmış kimi gazeteler olayı SCF’nin sebep olduğu galeyana bağlamış, kimisi ise Nakşibendi tarikatının planlı bir organizasyonu olduğunu savunmuştur (Şentürk, 2011: 144). İsmet Paşa hadisenin gerçekleşmesinde Serbest Cumhuriyet Fırkasının manevi sorumluluğu olduğunu belirtmiş, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Meclis Başkanı Kazım Özalp Nakşibendiliği ezilmesi gereken bir yılanı benzetmiştir (Tuncay, 1995: 573). Böylelikle siyasal İslam’ın ortaya çıkışında ve gelişiminde büyük rolü olan Nakşibendilik tarikatının etkinliği önemli ölçüde azaltılmıştır. Hadisenin etkisiyle çok partili hayat denemesine bir daha kalkışılmamış, irtica ile mücadele hızlandırılmıştır (Özalp, 1998: 47)

Tek parti döneminde yapılan inkılaplara bakıldığında birçoğunun dinle irtibatlı olduğu görülecektir (Kara, 2018: 180). İlgili inkılaplar şunlardır:

1. Halifeliğin ilgası (1924)
2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin kaldırılması (1924)
3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924)
4. Şapka ve kıyafet devrimi (1925)
5. Tarikatların kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925)
6. Medeni Kanun’un kabulü (1926)
7. Beynelmilel Erkamın Kabulü (1926)
8. Arap harflerinin kaldırılması (1928)
9. Anayasa’dan “Devletin dini İslam’dır” ibaresinin kaldırılması (1928)
10. İmam-Hatip okullarının ve İlahiyat Fakültelerinin kapatılması (1933)
11. Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun (1934)
12. Ezanın Türkçeleşmesi (1935)

Bana "Hangi fırka kazanıyor?" diye sormuş; "Tabii bizim fırka Paşam" cevabını vermiştim. O gülmüş: "Hayır efendim. Hiç de öyle değil. Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim: Kazanan idare fırkasıdır, çocuk! Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler. Bunu bilisin." Buyurmuştu (Soyak, 1973: 436).

13. Laiklik ilkesinin kabulü (1937)

Bu listeye şer'î mahkemelerin kaldırılması, hafta tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması da eklenebilir (Kara, 2018: 180). Bu düzenlemeler ile yeni kurulan devletin İslam ve Osmanlı ile alakası zayıflatılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken özgün bir siyasal yönetim tarzını oluşturabilmek amacıyla laikliğe başvurulmuştur (Türküne, 1993: 9).

Tek parti döneminde Türkiye'de siyasal İslam, şartların zorlaması sebebiyle meşru siyaset zemininde yer alamamıştır. Böylelikle İslamcılık tek parti döneminde gelişimini tarikatlar ve cemaatler bünyesinde sürdürmüştür. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla hareket alanı kalmayan tarikatlar yeni dönemde camiler üzerinden İslami söylemlerini yaymışlardır. Aslında bu yeni durum siyasal İslam için avantajlarda sağlamıştır. Tarikatlar, camiler sayesinde müritleri dışındaki bir kitleye hitap etme imkânına kavuşmuşlar ve cami sohbetleri vasıtasıyla yeni kitlelere İslami söylemi yaymışlardır (Şentürk, 2011: 160). 1940'lı yıllara gelindiğinde ise bu durum iyice pekişmiş, özellikle Nakşibendi tarikatı siyasal söylemini epey kuvvetlendirmiştir. Bu dönem, siyasal söylemi zayıf olan tarikatlar için bir deneyim süreci olmuş ve gelecek kuşakların İslami bilinçlerini yükselterek, güçlü bir söylem diline sahip olmalarını sağlamıştır (Şentürk, 2011: 170).

Siyasal İslam, Osmanlı İmparatorluğunda ve Birinci Meclisin kuruluş aşamasında olduğu gibi devlet içinde asli bir rol üstlenirken, tek parti döneminde zamanla bu konumundan uzaklaşmış, artık devletin kendisi ile problem yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerine İslamcıların büyük çoğunluğu yukarıda bahsedildiği gibi tarikatlar bünyesinde gizlice faaliyetlerini yürütürken, bir kısmı da tıpkı Mehmet Akif Ersoy gibi ülkeyi terk etmişlerdir. Tek parti döneminden çok partili yaşama geçene kadar siyasal İslam, artık devleti kurtarma rolünden kendini koruma ve içe kapanma eğilimine geçmiştir.

2.2. Çok Partili Dönem ve Sonrası (1945-1980)

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle Almanya, İtalya ve Japonya'da diktatörlükler yıkılmış ve dünya kamuoyunda bir demokratikleşme süreci başlamıştır. Tüm dünya kamuoyunda olduğu gibi Türkiye'de de böyle bir istek baş göstermiş, yeni kurulan Birleşmiş Milletler konferansına katılım gösterme isteğinin de etkisiyle yıllar sonra tekrar çok partili hayata geçiş konusu gündeme gelmiştir.

Basında bir muhalefet partisinin gerekliliği üzerine yazılar çıkmaya başlamış, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı İsmet İnönü de kontrollü bir şekilde çok partili hayata geçilmesi için çalışmalar yapmıştır (Tanör, 2000: 339). Böylelikle 18 Temmuz 1945'de çok partili dönemin ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur.

Liberal bir program benimseyen MKP bir varlık gösterememiş ve İnönü tarafından yok sayılmıştır. Ekinci'ye göre bunun sebebi MKP'nin İslamcı öğeler barındırması ve CHP'nin içinden çıkan bir parti olmamasıdır (Ekinci, 1997: 305). Parti Kartekin'e göre İslam Birliğini savunduğu için ümmetçidir (Kartekin, 1973: 301). MKP, siyasal İslam'ın yıllar sonra meşru siyaset zemininde halen var olma isteğini göstermiştir.

İlk muhalefet partisinin varlık gösterememesi, İsmet İnönü tarafından 1946 tarihinde muhalefet partisi eksiliğinin yinelenmesi ve CHP'de yaşanan parti içi huzursuzlukların da etkisiyle Celal Bayar ve Adnan Menderes tarafından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Demokrat Parti kuruluşundan hemen sonra programında laikliğin dinsizlik anlamına gelmediği, din hürriyetinin mukaddes olduğunu, din adamlarının yetiştirilmesi için müesseseler kurulacağını, İlahiyat Fakültelerinin olması gerektiğini belirtmiştir (Tunaya, 2016: 664).

Çok partili yaşama geçilmesi ile beraber İslami argümanların kullanımı artmaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin İslami söylemleri karşısında CHP hükümeti, 1948 tarihinde hacca gideceklere döviz tahsis etmiş, 1949'da ilkokullara din dersini koymuş, aynı yıl İmam-Hatip kursları açılmış ve 1950'de Ankara İlahiyat Fakültesini açmıştır (Şentürk, 2011: 201). Demokrat Partinin 1950 yılında yapılan seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkması siyasal İslam açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Seçimlerden sadece 32 gün sonra Ezanın Arapça okunma yasağının kaldırılması bunun bir göstergesidir (Şentürk, 2011: 202).

İslamcılar meşru siyaset zemininde var olabilme imkânı doğunca DP başta olmak üzere birçok partide bulunmuştur. Ancak siyasal İslam için çok partili dönemin önemi, hangi partinin altında bulduklarından çok dönemin sunduğu değişiklik ve fırsatlardır. Tek parti döneminde kısıtlı bir faaliyet alanı bulan İslamcılık, çok partili dönem ile birlikte daha geniş bir hareket serbestisine kavuşmuş, İslami söyleme sahip vakıf ve derneklerin sayısı artmıştır. Örneğin tüm yurttaki İmam-Hatip okulları açılmaya başlanmış, dini nitelikli derneklerin sayısı 1949 yılında 95 iken 1959 yılında 4334'e çıkmıştır (Sitembölükbaşı, 1995: 105).

Narlı'ya göre cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal İslam'ın siyasal yollardan sistemde bulunma yollarının kapandığına dair bir kabulün bu çevre etmenleri arasında yaygınlaşması sonucu İslami siyaset tepkisel bir kimliğe bürünmüştür (Narlı, 1994: 29). Çevreyi oluşturanlar bireyler genellikle, tek parti zamanında laikliği referans alan merkezi değerleri benimsemeyenlerdir (Gülener, 2007: 37). Bu durumun sonucu olarak daha muhafazakâr olan halk dini söylemleri ön plana alarak, 1950'den sonra ortaya çıkan sağ siyaset içerisindeki İslami kanada zemin hazırlamıştır (Türküne, 1993: 34).

1950’li yıllardan sonra siyasal İslam eskiden olduğu gibi İslami ilim sahibi âlimler tarafından değil büyük oranda aydınlar tarafından yürütülmüştür. Bu değişimi çok partili hayata geçişten sonra tekrar yayın hayatına başlayan Sebilürreşad dergisinin yazar kadrosunda görmek mümkündür. Dergide, Osmanlı dönemi ve cumhuriyetin ilk yıllarında yazılar genellikle din adamları tarafından yazılırken bu dönemde Eşref Edip, Raif Organ, Cevat Rıfat Atilhan gibi dini bilgiye tam vakıf olmayan kişiler tarafından yazılmıştır (Şentürk, 2011: 313). Bunun sebebi tek parti döneminin sona ermesinin ardından gelen DP iktidarı ile tarikatlar, cemaatler ve İslami derneklerin üzerindeki devlet baskısının kalkması sonucu siyasal İslam’ın entelektüel anlamda gelişme imkânı bulmasıdır. İslamcılık, bir tepkiye odaklandığı için eskiden olduğu gibi çoğunlukla din bilgisi yüksek olan kişiler tarafından değil, muhalefet konumunda olan aydınlar tarafından yürütülmüştür. Bu anlamda İslamcı yayınların ana temasını tek parti döneminde uygulanan inkılapların eleştirileri oluşturmuştur (Zürcher Eric, 2007: 341).

Türk siyasal yaşamında çok partili siyasetle beraber tarikatlar ve cemaatler faaliyetlerini genişletme imkânı bulmuştur. Nakşibendi Tarikatı, Bediüzzaman Said Nursi’nin öncü olduğu Nurculuk ve Süleyman Hilmi Tunahan’ın öncü olduğu Süleymancılık tarikatları dönemin önde gelen İslami topluluklarını oluşturmuştur. Nurculuk Said Nursi ile gelişen bir tarikattır. Sait Nursi laikleşme döneminde çevresine çok fazla destekleyici toplamıştır. 1920’lerin başında Kemalist ideoloji ile hareket eden fakat daha sonra mecliste yaptığı bir konuşmada, Türkiye de yaşanan Yunan işgaline karşı kazanılan zaferi “takdir-i ilahi” olarak nitelendirdiği için cumhuriyet yöneticilerinin tepkisini toplamıştır. Bu tepkinin sonucunda Batı Anadolu’ya sürülmüş ve sürgün yıllarında yazdığı yazı ve eserlerle takipçi toplamaya devam etmiştir (Mardin, 2011: 85). Said Nursi’nin fikirlerini yazdığı ve müritlerinin okumalarında temel aldığı Risale-i Nur külliyatı yaratılış, varlık, iyi-kötü, Allah, irade gibi konuları temel alan modern dünyadaki idraklere seslenmiştir. Yaratılış, Allah, ahiret gibi konuları materyalist ve pozitivist ideolojilere karşı savunmuştur. Müslüman zihni tehdit eden bu saldırılara karşı ve modernitenin batıl mezheplerinden gelen şüphelere karşı hikmet⁵ kanıtını sunarak günümüz ideolojilerine atıfta bulunmuştur. Said Nursi, eserlerinde göndermelerle ve simgelerle yüklü bir anlatımla İslami esasları anlatmıştır. Toplumsal meselelere değinmiş ve modern dünyanın içinde İslami bir anlayış yerleştirmeye uğraşmıştır (Mardin, 2011: 87). Şerif Mardin’e göre cumhuriyetin uygulamaları bireyin toplumla olan ilişkisinde İslam dini aracılığıyla kurulmuş olan bağları yok etmiştir. Bunun sonucu olarak Mardin, bireyin tekrar İslam dini ile bağ kurmasını sağlayanın ‘Said Nursi’nin Nurculuk’ hareketi olduğunu öne sürmüştür (Mardin, 2011: 31). Bununla

⁵ İlim ve ameldir. Bir kimse bu ikisini uygulamadıkça "hakim" (hikmet sahibi)olamaz. 1. Söz ve fiilde isabet etmek; İlim sahibi olmak ve onunla gereğince amel etmek; İlim ve anlayış sahibi olma anlamındadır (Yazır, 2012: 914).

birlikte Süleymancılık ve Nakşilik başta olmak üzere tarikatların harekete geçmesi, cami hizmetlerinin, Kur'an kursu faaliyetlerinin, medrese derslerinin artmasına mekân hazırlamıştır. Bu zaman diliminde bütün bu yapıların, resmi kurum olmalarına rağmen/resmi kurum oldukları için- Diyanet İşleri Başkanlığı ve İmam Hatip Okullarıyla münasebetleri (bazen karşıtlıkları) artacak, çok taraflı bir etkileşim yaşanacaktır. Birtakım tarikat ile cemaat yapılarının Diyanet veya İmam Hatipler aracılığıyla yaygınlaştırılmak istenen din anlayışına karşı ve "resmiyet" imkânlarından yararlanmak için onların gölgesinde hareket etmek, ayrıca bu yolla meşruiyet kazanmak arzuları bulunmaktadır.⁶ Bu dönemde özellikle Nakşibendilik tarikatının İslami harekete katkısı büyüktür. Örneğin Nakşi şeyhi Abdülhakim Arvasi'den etkilenecek Mardin'in deyimiyle saf değiştiren Necip Fazıl Kısakürek, kurduğu Büyük Doğu adlı dergi aracılığıyla, edebi kimliğini de kullanarak siyasal İslam'ın söylemini örgütlü bir hareket haline getirmiştir (Mardin, 2005: 66).

Tarikat ve cemaatlerin faaliyet alanlarının gelişmesi siyasal İslam'ın ulaştığı kitleyi arttırmış ve söylemini geliştirmiştir. Bu yapıların faaliyetleri sonucu siyasal İslam'ın güç kazanmasında 1950'lilerden sonra yaşanan köyden kente göç konusu büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde tarımda makineleşme, istihdam, yoksulluk, eğitim ve sağlık imkânları, şehir yaşantısının cazibesi gibi çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerle büyük bir göç dalgası başlamıştır. 1945 ila 1960 yılları arasındaki zaman zarfında köy nüfusu sadece %30'luk bir artış gösterirken şehir nüfusunda bu artış %90 olarak gerçekleşmiştir (Şentürk, 2011: 310). Bu yoğun ve hızlı göç sonrası köyünden şehre göçen insanlar toplumsal bir yalnızlık içine girmiştir. Şehir hayatında köye göre toplumsal dayanışmasının zayıf olması, insanların bu boşluğu doldurmak için arayışa geçmesini sağlamıştır. Böylelikle göçle gelen insanlar, ailevi ve toplumsal ilişkilerini kökten değiştireceğine inandığı bu değişime karşı İslami törelere sıkı sıkıya tutunmuştur (Narlı ve Dirlik, 1996: 151). Tarikat ve cemaatler bu kesimlerin yoğun ilgisiyle karşılaşmış ve söylemini bu insanlara taşıyabilme fırsatı bulmuştur. Bununla birlikte kentin bunaltıcı derecede rekabetçi ortamı ve modernleşmenin bu insanları mutlu etmemesi bu yapıların önemini yükseltmiş, tarikat ve cemaatler bir dayanışma misyonunu da yüklenmiştir (Yıldırım, 1995: 112). Tarikat ve cemaatlere gerçekleşen bu yoğun ilgi, takipçi sayılarının artmasına, böylelikle siyasi partiler tarafından birer oy deposu olarak görülmelerine sebep olmuştur. Bu durum doğal olarak İslami söylemin siyaset sahnesinde daha fazla görülmesiyle sonuçlanmıştır.

⁶ Bu dönem hakkında bir değerlendirme için bk. Burhanettin Duran, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-VI: İslamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 129-56.

Siyasal İslam, İslami söylemin yükselişini sağlayan DP iktidarınının 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri ihtilâl ile devrilmesi sonucu kısa bir durgunluk sürecine girmiştir. Heper'e göre 1950'lerde din siyasal gayeler için kullanılırken 1960'larda yaşanan askeri müdahaleler ise dinin politik kullanımından kaynaklanmıştır (Heper, 1991: 49). Darbe sonrası dönemde Demokrat Parti'nin devamı olduğunu beyan eden Adalet Partisi (AP) selefine benzer bir başarı yakalamış ve iktidar olmuştur. Yukarıda bahsi geçen İslami grupların Demokrat Parti ile olan bağları artık AP ile devam etmektedir. İlk olarak Nurcular ve Süleymancılar olmak üzere Nakşibendiliğin bünyesinde İskenderpaşa cemaati olarak anılmaya başlayan Gümüşhanevi Dergâhı, Işıkçılar gibi tarikatlar da AP'ye destek vermişlerdir (Şentürk, 2011: 320). Adalet Partisinin tıpkı Demokrat Parti gibi dini hassasiyetleri gözetmesi sonucu İslami söylem tekrar güç kazanmıştır. Örneğin "AP'nin Din ve Dini Hizmet Anlayışı" adlı parti tanıtım kitapçığında şu ifadeler yer verilmiştir:

Laiklik din düşmanlığı değildir. Bu milletin evlatları göğsünü gere gere ben Müslümanım diyebilmelidir. Bu memlekette imam-hatip okullarını, Yüksek İslam Enstitülerini açan biziz. Bu memlekette Kur'an kurslarını açan biziz. Müslüman çocuklarına okullarda din dersi verilmesini sağlayan biziz. Ezan okuyanları hapse atılmaktan, Kur'an okutanları zindana tıklılmaktan kurtaran biziz. Ta 1946'dan beri en zor yerinde ve döneminde milletin din ve vicdan hürriyetini hakkıyla elde etmesinin kavgasını başlatan, bu kavgayı veren ve bu kavgayı kazanan ve bir zulmet devrine son veren biziz. (Demirel, 1966: 15-16).

Partinin tanıtım kitapçığında yer alan ifadeler İslami söylemin darbe sonrasında siyaset sahnesine kaldığı yerden devam ettiğini göstermektedir. Bu ve bu gibi İslami söylemler nedeniyle Adalet Partisi içinde örgütlenen siyasal İslam, daha sonra partiyle bir takım görüş ayrılıkları yaşamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi Türkiye'de sanayileşmenin ve köyden kente göçün hızla arttığı bir döneme gelmektedir. Türkiye'deki ekonomik gelişmeler AP'nin büyük sanayicinin yanında olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum tarikat ve cemaatler aracılığıyla İslamcı söylemin güç aldığı küçük işletmelere, esnafa, zanaatkâra ve çiftçiye zarar vermiştir (Yavuz, 2018: 592). Bu gelişmeler karşısında AP ile görüş farklılıkları netleşmiş, Nakşibendi şeyhi ve İskenderpaşa Cemaati lideri Mehmet Zahit Kotku'nun tavsiyeleri ile İslami bir siyasi partinin kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Kotku'nun parti kurulması hakkındaki fikirleri şöyledir:

Sultan Abdülhamit Han'ın tahtan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi batı taklitçiliği yapan masonların eline geçmiştir. Bunlar bir azınlıktır. Milletimizi temsil edemezler, yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için çalışmak kaçınılmaz bir tarihi vazifedir (Emre, 1990:185).

Böylelikle Necmettin Erbakan ve arkadaşları tarafından 26 Ocak 1970 tarihinde Millî Nizam Partisi (MNP) kurulmuştur. MNP'nin kuruluş beyannamesinde AP, kendini iktidara taşıyan milli ve dini heyecanın değerini bilmemekle suçlanmış, ardından şunlar söylenmiştir:

Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklâl Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Millî ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve Millî Nizam Partisini kuruyor.⁷

Bu ifadelerin yanı sıra parti programında da şu ifadelere yer verilmiştir:

Vatandaşın dinî inaniş, ibadet, öğretim, telkin ve terbiye ihtiyaçlarını karşılayacak bir vicdan, hürriyet anlayışına sahibiz. Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen lâikliğin, dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine âlet edilmesine karşıyız. Lâiklik mevzuunda Partimizin ölçüsü; bu müesseseyi din aleyhtarlığı şeklinde bir tatbikata döken her nevi anlayışa karşı olmak şeklinde ifade edilebilir.⁸

Kuruluş beyannamesinde ve parti programında geçen ifadeler, MNP'nin daha sonra Millî Görüş hareketi olarak anılacak olan siyasal İslamcı akımın ilk partisi olması ve hareketin fikri yapısının temelini göstermesi açısından önemlidir. Çakır'a göre MNP, Osmanlıcı, İslamcı, Bağımsızlıkçı ve parti programında sanayi, kentleşme ve altyapı yatırımları öngördüğü için modernist bir partidir (Çakır, 2018: 546). Millî Nizam Partisi, ordunun o dönem ülkede sağ-sol kavgası adı altında bazı huzursuzluklar yaşanmasını bahane ederek 12 Mart 1971 tarihinde hükümete muhtıra vermesi sonucu oluşan ortamın da etkisiyle 20 Mayıs 1971 tarihinde "laikliğe aykırı olduğu" gerekçesiyle kapatılmıştır.

1970'li yıllardan önce siyasal İslam, kendisiyle birlikte gelişen milliyetçilik akımıyla birlikte hareket etmiş ve ABD-SSCB arasında yaşanan soğuk savaşında etkisiyle komünizm karşıtı bir role bürünmüştür. Böylelikle 1970'li yıllara gelindiğinde İslamcı söylemin gelişimi önceden büyük oranda tarikat ve cemaatler tarafından belirlenirken, Akıncılar Derneği ve Millî Türk Talebe Birliği örneklerinde olduğu gibi artık milliyetçi derneklerin İslami bir rol üstlenmesiyle bu gelişime dernekler ve STK'lar da katkı göstermişlerdir (Şentürk, 2011: 320). Özellikle bu dönemde Mısır'daki Müslüman Kardeşler isimli İslamcı hareketin kurucusu Hasan

⁷ Millî Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/798/197600498.pdf>, (erişim tarihi: 17.03.2018).

⁸ Millî Nizam Partisi Programı, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600505%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600505%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>, (erişim tarihi: 17.03.2018).

El-Benna, İslam dininin ve şeriatın hayatın tüm alanında eksiksiz uygulanmasını öngören Kutubizm'in kurucusu Seyyid Kutup, yine Müslüman Kardeşler mensubu Abdulkadir Udeh, Pakistanlı düşünür Mevdudi, Lübnanlı âlim Fethi Yeken ve İran'lı sosyolog Ali Şeriatî gibi isimlerin eserleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Tercüme eserlerin etkisiyle cihat, tağut, belam gibi kavramların kullanım oranı artmış, Türkiye'de siyasal İslam daha politik ve eylemci bir nitelik kazanmıştır (Şentürk, 2011: 461). İslamcı kesim, bahsedilen tercüme hareketinin doğurmuş olduğu fikri gelişimin de etkisiyle siyaset sahnesine dolaylı değil doğrudan katılım sağlama isteğinde bulunmuş, böylelikle 11 Ekim 1972 tarihinde Milli Görüş hareketinin ikinci partisi olan Millî Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur.

Millî Selamet Partisi parti programında selefi MNP'ye benzer şekilde maddi-manevi kalkınmayı ve dini eğitimin önemini ön plana çıkarmıştır. Önceden İslami değerler dışındaki hal ve hareketleri batıcılık olarak tanımlanırken MSP programında bunun yerine "taklitçilik" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca programda Uçak, Gemi, Araba, Traktör ve Kamyon üretmekten bahsedilmiş, "Ağır sanayi hamlesi" sloganı kullanılmıştır.⁹ Çakır'a göre bu program doğrultusunda MSP, maneviyatçı olması sayesinde sağ partilerle, ekonomide sanayinin önemini ve devletçiliği öne çıkarmasıyla da sol partilerle rekabet etmiştir (Çakır, 2018: 547). Aynı zamanda bu dönem MSP özelinde İslamcı hareket soldan da etkilenerek "sosyal adalet" kavramını sıklıkla kullanmaya başlamış "Komşusu açken tok yatan bizden değildir." hadisini kullanarak buna İslami bir referans oluşturmuştur (Çakır, 2018: 547). MSP 1973 seçimlerinde % 11.8 oy olarak TBMM'ye girmeyi başarmış ve 1974 yılında CHP ile koalisyon kurmuştur. Sarıbay'a göre CHP-MSP koalisyonu, kamuoyunda Atatürkçü bir partiyle dinci bir partinin nasıl bir ortaklık kurabileceğine dair şaşkınlığa yol açsa da, MSP'nin bu koalisyonu kurmadaki amacı seçimle yasama düzeyinde kazanılan "meşruiyetin", yürütme düzeyinde de tescil edilmesidir (Sarıbay, 2018: 584). Böylelikle MSP vasıtasıyla siyasal İslam, ilk defa meşru bir zeminde ve doğrudan iktidara gelmiştir. Bu durum MSP'nin 1975-1978 yılları arasında 1. Milliyetçi Cephe ve 2. Milliyetçi Cephe koalisyonlarında yer almasıyla devam etmiştir. Sarıbay'a göre bu koalisyonlarda MSP kendi ideolojisinden ödün vermeden, manevi kalkınma adı altında İmam-Hatip okullarını, Kur'an kurslarını yaygınlaştırarak İslamcılık doğrultusunda "siyasal toplumsallaşma" politikası gütmüştür (Sarıbay, 2018: 590). İslamcılığın mecliste doğrudan temsil edilmesinin sonucu olarak önceki dönemlerde siyasal İslam'ın şiddetli muhalefeti ile karşılaşan düzenlemeler yıllar sonra bile tartışma konusu edilmiştir. MSP milletvekillerinin hafta sonu tatilinin Pazar gününden Cuma gününe alınmasına

⁹

dair teklife destek vermesi¹⁰ ve Şeyhülislâmlık kurumunu diriltmek amacıyla Diyanet İşleri Başkanı'nın “kaydı hayat şartı” esas alınarak başkan olmasına dair yasa tasarısı verilmesi (Sarıbay, 2018: 585) bunlardan birkaçıdır.

MSP, o dönem ülkede sağ-sol veya ülkücü-komünist kavgası olarak adlandırılan olaylardan da etkilenmiştir. MSP'nin temsil ettiği İslamcı söylem bu kavgada doğrudan taraf olmamakla beraber, ülkücü kanadı temsil eden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile etkileşimde bulunarak komünizm karşıtı isimleri bünyesine katmıştır. Bu durum siyasal İslam'ın komünizm karşıtı cephede öneminin artmasına, salt Türkçülük yerine Türk-İslam sentezinin güçlenmesine sebep olmuştur. Bununla ilgili 19.04.1977 tarihli bir gazete haberi şöyledir:

MSP'lilerce "Hilalci" grup diye adlandırılan bazı eski MHP'liler, MSP'ye girmişlerdir... MSP'nin yayın organlarında son zamanlarda yapılan yayınlarda MHP içindeki İslamcı ve Hilalci grubunun MSP'ye geçeceği belirtiliyor. MHP içindeki ülkücüler ve bugünkü yönetimde olanlar "şamanist olmakla, dinden uzak bulunmakla" suçlanıyordu. MSP'ye yeni geçen "hilalci" grup şu görüşleri öne sürmekteydi: "1969 yılında MHP ve MSP aynı teşekkül olarak ortaya çıkacaktı. Fakat bu sabote edildi, MSP ayrı MHP ayrı kuruldu. Komünizmle mücadele edecek tek parti MHP'yi gördüğümüz için önce bu partide yer aldık. Fakat komünizmle mücadelede sadece kaba kuvvetin kâfi gelmediği, fikrin de yanında komünizmi meydana getiren ortamın kaldırılması gerektiği inancı hâkim geldi. İslamiyet'i yüksünerek sırtından atmak isteyen, hattı zatında mutaassıp bir ırkçılık gayesi güden kimselerle beraber olunamaz. Milliyetçi bir gençlik bize (MHP'ye) akıyordu. Bu çokluk sonradan kaba kuvvete dönüşürse felaket doğurur. İttihat ve Terakkicilerin yaptığı gibi sokaklarda kan dökülür ama memleket meseleleri halledilmez. Kan kanı davet eder... Onun için MHP'de huzur içinde değildik".¹¹

1980'lere doğru bahsi geçen ülkücü-komünist kavgasının şiddetlenerek artması, aynı tarihlerde İran'da Amerikan destekli Şah rejiminin yıkılarak İslamcı bir devrimin gerçekleşmesi ve Afganistan'da önce Marksist hükümete sonra SSCB'nin kendisine karşı yürütülen cihat, İslami hareketi radikalleştirmiştir (Çakır, 2018: 547). Bütün bunların akabinde İsrail'in Kudüs'ü “ebedi başkent” olarak ilan etmesi İslamcı çevrelerde büyük infiale yol açmış ve MSP tarafından Konya'da 6 Eylül 1980 günü protesto amaçlı bir “Kudüs Mitingi” tertip edilmiştir. Mitingde bu radikalleşmenin örnekleri görülmüş, protesto amacından çıkarak içki satan otellere ve lokantalara saldırılar gerçekleşmiştir (Şentürk, 2011: 366). Ayrıca “Dinsiz devlet, yıkılacak elbet!”, “Tek yol İslam”, “Tek önder, Peygamber”, “Asker Akıncı, Komutan Erbakan”, “Şeriat gelecek, gözyaşı dinecek.”, “Şeriat İslam'dır, Anayasa Kur'an'dır”, “Tek Halife, Tek Devlet”, “Hoca sabırla emir bekliyoruz.”, “Putlar yıkılsın, İslam kurulsun” gibi pankartlar açılmış,

¹⁰ 11.06.1974 tarihli TBMM Tutanak Dergisi, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c006/mm_04006094.pdf. (erişim tarihi: 17.03.2018).

¹¹ Bozkurtlarla Hilalciler Çekişiyor, Milliyet Gazetesi, 19.04.1977, s. 7.

üzerinde Kelime-i Tevhid yazan yeşil bayraklar açılmıştır (Albayrak, 1990: 40-55). Yoğun katılımıyla siyasal İslam'ın bir gövde gösterisine dönüşen Kudüs Mitingi basında geniş bir şekilde yer almış, yukarıda belirtilen pankartların ve sloganların gazete manşetlerinde yer alması irticai tehlike tartışmalarını alevlendirmiştir. Zaten var olan gerilimlere bu durumda eklenmesiyle mitingden 6 gün sonra, 12 Eylül 1980 tarihinde ordu yönetime el koymuştur.

2.3. 12 Eylül Askeri Müdahale ve Sonrası (1980-1991)

MSP'nin gerçekleştirmiş olduğu Kudüs mitinginin yankıları sürerken gerçekleşen darbeden sonra Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve Genelkurmay 2. Başkanı Haydar Saltık, düzenlenen basın toplantısında “Konya olayları gericiliğin ne boyutlara ulaştığını göstermiştir. Kudüs Mitingi 12 Eylül'e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur.” ifadelerini kullanmışlardır (Gül vd., 2003: 142). 1980 İhtilali, diğer tüm politik akımları olduğu siyasal İslam'ı da derinden etkilemiştir. MSP diğer tüm siyasi partiler gibi 16.10.1981 tarih ve 2533 numaralı “Siyasi Partilerin Feshi Kanunu” ile kapatılmıştır. Necmettin Erbakan ve diğer kurucular için “laikliğe aykırı davranmak ve nizamı dini inançlara uydurmak” suçlamasıyla iddianameler düzenlenmiştir.

Siyasal İslam 12 Eylül darbesinden sonra, tıpkı 27 Mayıs darbesinden sonra olduğu gibi kısa bir duraklama yaşamıştır. 1983 yılında yapılacak olan seçimler dolayısıyla Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) parti kurulmasına izin vermesiyle, 19 Temmuz 1983 tarihinde Milli Görüş hareketinin 3. partisi olan Refah Partisi (RP) kurulmuştur. RP parti programı darbenin getirmiş olduğu ortamın etkisiyle ihtiyatlı bir dille kaleme alınmıştır. Parti programında kullanılan “ Bu program... Türkiye Cumhuriyeti'nin her şeyden önce Atatürk milliyetçiliğine bağlı olduğu, Türk Devletinin bağımsızlığına önem veren temel insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğü prensibini benimsemiş, kanun karşısında din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesi eşit sayan bir inançla hazırlanmıştır.” ifadeleri askeri darbe sonrası kabul edilen 1982 Anayasasının metniyle büyük benzerlikler taşımaktadır (Şentürk, 2011: 479). Bu ihtiyatlı dile rağmen RP, programına selefleri MNP ve MSP gibi laikliğin din karşıtlığı olmadığına dair ifadeler koymuştur.¹² Necmettin Erbakan siyasi yasaklı olduğu için partinin başına geçememiş, partinin bazı kurucularını da MGK veto ettiği için partinin kuruluşu gecikmiş ve 1983 seçimlerine katılamamıştır. RP'nin katılamadığı bu seçimde darbecilerin destek verilmemesi yönündeki telkinlere rağmen adaylar arasındaki tek sivil olan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi

¹²

Refah Partisi Programı,
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199400049%20REFAH%20PARTISI%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%201985/199400049%20REFAH%20PARTISI%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%201985.pdf>. (erişim tarihi: 18.03.2018).

(ANAP) iktidar olmuştur. RP 1984 yerel seçimlerine katılsa da %4,40 oy oranıyla bir başarı elde edememiştir.

1980’li yıllardan sonra Siyasal İslam önceden beri gelen ve ulus ötesi bir anlayışı konu edinen evrimin devamını yaşamaktadır. Milli Görüş düşüncesi her ne kadar isminde ve söylemlerinde “milli, millet” sıfatlarını kullansa da bu tek düze ülke içinde bir milliyetçilik anlamına gelmemektedir. Sarıbay’a göre İslamcı ideolojiye göre tüm fikirler “hak” ve “batıl” ayrımından mütevellit olup, buradaki milli, millet kavramları “İslam milleti” ve “Küfür milleti” olarak ele alınmalıdır (Sarıbay, 2018: 518). Çaha’ya göre İslamcılıkta ilk defa MSP ile başlayan ulus ötesi anlayış, Soğuk Savaş döneminin etkisini yavaş yavaş yitirmesi sonucu yeni bir boyut kazanmıştır. Siyasal İslam’ın “İslam Dünyası” ülküsü önceden genellikle Kuzey Afrika ve Arap ülkelerine yönelik iken bu ülkü daha sonra Orta Asya’ya ve tüm Avrasya’ya doğru genişlemiştir. Bu genişleme ister istemez Batı’yı anlamayı ve onunla yakınlaştırmayı sağlamıştır. Böylelikle 1980’lerden sonra İslami kesimlerin Batı’ya karşı reaksiyoner tutumlarında bir yumuşama görülmüştür (Çaha: 2018: 478).

Türkiye’de siyasal İslam’ın gelişimini etkileyen diğer bir husus da iki kutuplu dünyada ABD’nin dini, SSCB’nin materyalizmi temsil eder duruma gelmesidir. ABD için din, sol bloka karşı önemli bir propaganda malzemesi olmuştur. “Tanrı Amerika’yı Korusun”, “Tanrının gölgesinde bir millet” sloganlarının yanında paraların üstüne basılan “Tanrıya güveniriz” ibaresi bunun açık bir göstergesidir. ABD’nin soğuk savaşta giderek güçlenmesiyle SSCB’nin temsil ettiği materyalizm büyük bir yıkıma uğramış, dini ve manevi değerler yükselişe geçmiştir. Böylelikle dünyanın içinde bulunduğu bu değişim Türkiye’yi de etkisi altına almış, sol söylem etkisini kaybederek dini ve manevi değerlerin kullanımı artmıştır. Bu gelişmeler 1980 sonrası İslami kesimler dışında da görülen “Müslümanlaşma trendi” nin en önemli nedenlerinden biridir (Çaha, 2018: 478-479).

Bunlara ek olarak değişen dünya şartlarının da etkisiyle Türkiye’de Özal’ın öncülüğünde liberalleşmenin popüler hale gelmesi Türk siyasal yaşamında İslamcılık için önemli kazanımlar sağlamıştır. Bunlardan ilki 1987 halk oylaması sonucu 12 Eylül darbesi ile getirilen siyasi yasakların kalkmasıdır. Böylelikle Necmettin Erbakan tekrar RP’nin başına geçmiştir. Çakır’a göre RP’nin ve onun özelinde siyasal İslam’ın, siyaset sahnesinde güçlenmesi için siyasi yasakların kalkmasını ve Necmettin Erbakan’ın genel başkanlığa gelmesini beklemek gerekmiştir (Çakır, 2018: 548). Diğer bir kazanımsa İslamcı kesimin kendi ekonomik gruplarını yaratabilmesidir. Özal tarafından izlenen ihracata dayalı ekonomi politikası ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu gelişim en çok 1950’li yıllardan itibaren köyden kente göç etmiş ve tarikat-cemaat bünyesinde bulunan küçük esnaf, zanaatkar

ve işçileri etkilemiştir. Yavuz'a göre tarikatlar ve İslami gruplar bu gelişim sonucu, kapitalist piyasadan kazandığı mali kaynaklar vasıtasıyla İslamcılığın örgütsel gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Özal'ın küçük ve orta ölçekli işletmeleri geliştirme çabası muhafazakâr kesim içinde "Anadolu Kaplanları" adı altında bir burjuvazi oluşturmuştur (Yavuz, 2005: 115-126). Bu kesim Konya, Gaziantep, Malatya, Kayseri, Çorum, Kahramanmaraş ve Denizli gibi Anadolu şehirlerinde hızla gelişen sanayi ile ihracatta önemli bir yer elde etmiş, önemli bir sermayeye sahip olmuştur.

Refah Partisi, İslamcı kesimin tüm bu kazanımlara sahip olmasıyla güçlenmiş ve 1991 genel seçimlerinde %16.2 oy oranıyla barajı aşarak TBMM'ye girmiştir. Böylelikle siyasal İslam, yıllar sonra tekrar mecliste temsil edilme imkânına kavuşmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 SONRASI MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

3.1. Refah Partisi ve Milli Görüşün Gelişimi

1990'lı yıllarda Refah Partisi genç kadrolarının da etkisiyle seçmenlerin arzuladığı ekonomik, kültürel eğitime ait isteklere cevap veren daha aktif bir fikir oluşumunu benimsemiştir. Partinin üstü kapalı olarak inançsız devletin yerine daha dindar bir düzen getireceğini beyan etmesinin yanında artık halkın ekonomik sorunlarıyla da ilgileniyor olması, yeni seçmenlerin de Refah Partisiyle ilgilenme sürecini başlatmıştır (Karpat, 2010: 288-289).

Refah Partisi'nin 1991 seçimlerinde siyasal propagandalarını değiştirdiği görülmektedir. Kitlesele bir parti olmaya yönelik adımlar attığı, aynı zamanda toplumun avantajı az olan kesimlerini de kendisine seçmen olarak belirlediği kabul görmektedir. Bunun için de buna uygun söylemler geliştirmektedir. Nitekim 1991 seçim kampanyası içinde yer alan "Babamı işten attılar, Refah Partisi iktidarında babam işsiz kalmayacak", "İki yakamız bir araya gelmiyor, Refah iktidarında iki yakamız bir araya gelecek", "Köylü çalışıyor karşılığını alamıyor, Refah Partisi iktidarında köylü emeğinin karşılığını alacak" gibi sloganlar bu dönüştürmün göstergesidir (Nebati, 2014: 159).

Refah partisi 1991 seçimlerinde daha çok sandalye elde etmek istemiştir. Hatta bu dönemde Halkın Emek Partisi (HEP) ile yani Kürt tabanına hitap eden bir parti ile görüşmeler yapılmış, fakat bu görüşme üst yöneticilerin fikir ayrılıkları sonucunda olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Bu olumsuzluğun en büyük sebebi ise Refah Partisi'ndeki Türk-İslam sentezi fikrine sahip kesimin HEP ile birliktelik istemeyişinden ve Batı bölgesindeki seçmenin tepkisinin olumsuz olacağı korkusundandır (Şentürk, 2011: 482).

Aydınlar Ocağı, Birlik Vakfı ve Yazarlar Birliği gibi kuruluşlar RP-MÇP-IDP ittifak çalışmasının toplum nazarında en büyük destekçisi olmuşlar, İslamcı ve milliyetçi birlikteliğin oluşması için kamuoyu baskısı oluşturmuşlardır. MÇP ve IDP kendi başlarına barajı geçemeyeceklerini düşünerek ittifak kurmaya daha çok istekli iken, Refah Partisi bu konuda kendi içinde çatışma halinde olmuştur. Kürt kökenli partililer milliyetçilerle birlikteliğe karşı çıkmış, HEP ile birliktelik istemişlerdir. Son ana kadar ittifak konusundaki duruşu bilinmeyen Refah Partisinin, YSK tarafından listelerin açıklanmasıyla milliyetçi-muhafazakâr çizgideki MÇP ve IDP ile üçlü ittifak yaptığı görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle Doğu ve Güneydoğu teşkilatlarından büyük tepkiler doğmuş, Altan Tan, Yakup Hatipoğlu, Fuat Fırat, Haşim Haşimi başta olmak üzere Kürt kökenli birçok partili istifa etmiştir (Şentürk, 2011: 482). Bu ittifakla Refah Partisi her ne kadar %16 oy olarak meclise girmeyi

başarsa da Kürt seçmen kitlesini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu da PKK'nın bölgesel gelişimini kolaylaştıran bir durumdur. Abdurrahman Dilipak da bu birlikteliği eleştiren isimlerden biridir. Güneydoğu'daki İslamcılığın gücünü zaafa uğratan bu durum Kürt sorununun çözümünü zorlaştırmıştır. Dilipak'a göre RP, Türk milliyetçisi kanatla ittifak yaparak kendi doğal oyunu riske atmış ve geçici bir oya talip olmuştur. Bir diğer açıdan da kendisi ile rekabet edecek siyasi bir gücün yeniden toparlanmasına yardımcı olmuştur (Şentürk, 2011: 483). Ruşen Çakır'a göre; Refah Partisi'nin bu kararı yeniden sağcılaşmak ve Türk İslamcılığına sığınmak anlamına geliyordu. Kürt İslamcılığıyla yolunu ayıran Refah Partisi milliyetçi-muhafazakâr bir rotaya girmiş, sağ-sol dışında İslamcılığı üçüncü bir yol olarak tanımlama çabasından vazgeçmiştir (Çakır, 2013: 760). Sağcılaşma sürecinde olan Refah Partisi'nin en büyük tahribatı ise Türk ve Kürt İslamcılarla arasındaki ilişkisi olmuştur. Kürt sorununda artık Refah Partisi ümmetçi anlayışından biraz daha uzaklaşmış, resmi ideolojinin ve devletin çizgisine yaklaşmıştır (Çakır, 2018: 548-549).

1991 seçimleriyle TBMM de artık yeri olan Refah Partisi diğer partilerin kriz ve zaaflarından istifade edip daha istikrarlı, disiplinli ve vatandaşı için daha fedakâr bir örgüt profilinde kitleselleşmesini hızla arttırmıştır. MSP'nin kendine kapalı tavrının yerinde artık daha bir aktif, eyleme dönük çalışma şekli yerini almıştır. Erbakan, bu yeni dönemin hedefini "iki tip insan vardır; Refahlı olanlar ve Refahlı olmayı bekleyenler" şeklinde tanımlamıştır. Artık "cami cemaati" ile yetinilmemiş, "Yaratılanı severiz Yaradan'dan ötürü" sözleriyle her yere gidilmiş, her kapı çalınmıştır (Çakır, 2013: 760). Seçim sonrası Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) ve İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon kurunca Refah Partisinin muhalefet çalışması da başlamış oldu. Bir yandan genel merkezde Bahri Zengin öncülüğünde, diğer yandan da Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Abdullatif Şener gibi genç yüzlerle kitlelere açılma politikasını sürdüren RP, aynı zamanda Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, İmdat Kaya, Hasan Mezarıcı gibi hitabeti güçlü siyasetçiler üzerinden geleneksel tabanıyla bağlarını sağlam tutmaya devam etmiştir.

Mücahit Küçük Yılmaz'a göre; bu dönemde genel başkan yardımcısı Bahri Zengin'in önderliğinde merkez sağa yaklaşma stratejisi uygulanmıştır. Böylece ılımlı sağ seçmene hitap edilmiş hatta Refah Partisi Bahri Zengin aracılığıyla sosyalist aydınlarla bir arada fikir alışverişinde bulunmuştur. Böylece sadece ideolojik bir parti olmadığının, vatandaşlarının temel sorunları konusunda da duyarlılık taşıdığının mesajını vermiştir. Duvar afişlerinde başı açık kadınların, işçilerin, memurların olması fakat asıl meselede yoksulluk ve yolsuzluğa dikkat çekilmesi bunun örneklerindedir (Küçük Yılmaz, 2009: 110).

1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümünün ardından terör ve ekonomi konularında başarı sağlayamamakla eleştirilen Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olması merkez sağdaki sahiplik kavgasını iyice kızıştırmıştır. Refah Partisi bu süreçte faizsiz ekonomi modeline dayanan Adil Düzen söylemini ortaya atarak hem yoksulluk ve yolsuzluk ile mücadele etme fikrini hem de diğer partilerde bulunan tarikat ve cemaat oylarını toplamayı hedef almıştır (Küçükyılmaz, 2009: 113). Bu süreçte Erbakan'ın Milli Görüş hareketini şekillendirirken aslında toplumun psikolojisi ve sosyolojik analizini oldukça başarılı analiz ettiği görülmektedir. Partinin, seçmenlerin gündelik ve uzun süreli ihtiyaç ve zaafalarını tespit ederek söylem değişikliğine gittiği görülmektedir. Bu durumda dindar kesimin yanında, ılımlı kesimlerinde dikkatini çekmekte ve davanın sınırlarının da seçmen kaygısı ile genişlediği görülmektedir.

Refah Parti'sinin en belirgin özelliği Türkiye'de yıllardır süregelen kimlik politikasına dair yürüttüğü politikadır. Biz kimiz? Nereye aitiz? milliyetçiliğini İslami kimlikle bağdaştırmaya çalışmıştır. Bu sebeple oy kitlesinin dindar kesim olduğu görülmektedir. Tek parti döneminde yaşanan baskılarla daha kuvvetli hale gelmiş İslami kimlik vurgusunu kullanan, kampanyalar düzenleyen, kendi kişisel ve grup kimliklerini gerçekleştirmeye çalışan kesim Refah Partisini tercih etmiştir. Bu süreçte Erbakan'ın politikası çoğulcu politika değil, sahici politikadır. Esasen politikasından ziyade, bu onun kaygısıdır. Süreç alt-ulusal kimliklerin ve mensubiyetlerin terk edilmesinin gerektirmektedir. Erbakan'a göre siyaseti yönlendiren yöneticiler Müslüman kimliğine ve beyanına sahip olmalıdır (Yavuz, 2005: 301-304). İslam'ı tek hak ve hakikat kaynağı olarak görmektedir. Ona göre her daim karşımıza çıkan fen, sanat, bilim ya da hikmet, hatta sanayi, emek gibi kavramlar İslam'ın içindedir. İlim ve tekniğin kaynağının Kur'an olduğu söyleyen Erbakan, aksi düşünülürse şer ve zarar ile karşı karşıya kalınacağını söylemektedir (Erbakan, 2013a: 39).

Erbakan'ın herhangi bir tarikat şeyhi yahut medrese hocası olmadığı bilinmektedir. Fakat eğitim hayatında birçok tarikat şeyhinden ders almıştır. Aldığı bu dersler onda İslam'a dair derin birikime ve anlayışa temel oluşturmuştur. Erbakan, İslam ilimleri konusunda lise öğrencisiyken şu dersleri almıştır: Hüseyin ve Saffet Efendiler 'den Hadis, Numan Kurtulmuş Hoca Efendi'den (dede) Akaid, Ömer Nesefi'den Amentü Şerhi, Fatih Dersiamlarından Ali Osman Tatlısı'dan Esmâ-ü'l-Hüsna Şerhi ve Celaleyn Tefsiri. Üniversite yıllarında ise özellikle Mehmet Zahit Kotku'dan aldığı dersler (Çalmuk, 2018: 561), onun hem politik hem de gündelik yaşam çizgisini oluşturmuştur. Aldığı eğitim ve oluşturduğu birikim neticesinde gelenekçiliği tamamıyla sahiplenen Erbakan'a aynı zamanda "Osmanlı'nın son saraylısı" da denmektedir.

Hem gündelik hem politik yaşamda eğitimini pratiğe döken Erbakan’a siyasal mecrada da “mücahit” sıfatı takılması aldığı dini eğitimin bir yansımasıdır (Çalmuk, 2018: 550).

Erbakan aslında rol model olarak geleceğe dair Osmanlı sistemini öngörmektedir. Esasen bunu uygulamak isterken geleneksel İslam ile modern yapıdaki kurumları birbirine uzlaştırmak amacı taşımaktadır. Böylece İran ya da Arap ülkelerindeki İslami hareketlerden farklı hareket ettiği görülmektedir. Geleneği dışlamamakta ve geri planda tutmamaktadır. Erbakan’ın tasavvufa çok önem verdiği, hareketin temelinde tarikatlardan yararlandığı, geleneği ıslahla daha da güçlendirmeyi hedef aldığı, manevi kalkınma söylemini dahi bu anlayışta gizli veya sesli dile getirdiği görülmektedir. Siyasi alanda dahi tarikat yapısını vurgulayan Erbakan, manevi ve maddi kalkınmanın üzerinde önemle durmaktadır (Yavuz, 2018: 591-619).

Erbakan manevi kalkınma unsurlarını iman temeline dayandıran bir düşünceye, materyalizmden uzak olmaya, milli tarihine bağlı, Müslüman birliğini yani, İslam kardeşliğine inanan bir anlayış olarak ifade etmektedir. Maddi kalkınmayı ise, israfa karşı çıkmak, tefecilikten uzak durmak, devletin faiz yükünü ortadan kaldırmak, sanayileşerek kalkınmanın hızla gerçekleşmesini sağlamak, ülkedeki toplumsal ve coğrafi dengesizliğin ortadan kaldırılması ve son olarak, kalkınma çabalarının milli bir şuur ile gerçekleştirilmesi olarak tanımlamaktadır (Erbakan, 1975: 26-27; 1973: 5-7). Bu çerçevede Millî Görüş hareketinin ilk partisi MSP’den bu yana değişmeyen anlayış şu şekildedir:

Millî Görüş Hareketi “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmayı hedefler. Bu büyüme ideali, Batının kapitalist, sömürgeci ve faiz temelli ekonomi politikalarını ve dolayısı ile Batıcılığı reddederek yola koyulur. Bu harekete göre, Türkiye’yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulması da ancak Millî Görüş ile mümkün olabilecektir (Erbakan 1975: 9-40; MSP 1977 Seçim Beyannamesi). “Millî Görüşe göre, Türk milleti iki yüzyıldır dış güçler ve onların yerli ortakları tarafından milli şuru yok edilerek kendisine yabancı kılınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Millî Görüşün ana gayesi “milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir” (Erbakan, 1975: 26; MSP Program ve Tüzük, Madde 1, 1973: 5).

Erbakan’ın bakış açısıyla sol görüşler maneviyattan uzak kalmakla diğer görüşler ise maneviyata yeterince önem vermemekle itham edilmiştir. Ona göre bu yüzden vatandaşın belli duygularına cevap verilememektedir. Böylelikle Millî Görüşün en önemli özelliği ahlak ve maneviyata dayalı olmasıdır. Sosyal ve iktisadi alanda da çalışmalar yapılırken manevi gelişim unsuruna da öncelikle dikkat edilmektedir (Erbakan, 1975: 24-28; MSP 1973 Seçim Beyannamesi 1973: 16). Erbakan’ın önemle dikkat çektiği mevzulardan biri de laik hayatın

ailelerin ve toplumun yozlaşmasına sebep olduğu fikridir. Bu söylemler, ufak tefek değişiklikler haricinde de olsa her zaman mevcudiyetini korumaktadır (Mardin, 2011: 88). Erbakan, Milli Görüş'ü İslami dünya görüşlerini karşılayacak şekilde uluslararası yapıya dayalı bir dünya düzeni olarak hayal etmektedir. Tüm bunlar neticesinde hareketin gelişiminde itici gücün Erbakan'ın liderlik profili olduğu görülmektedir. Milli Görüş'ün seçmen nezdinde ilgi görmesi bu liderlik profiliyle doğrudan ilişkilidir.

Refah Partisi kendisini söylemleriyle İslami bir adres olarak göstermiştir. Konuşmalarında daha çok başörtüsü sorunu, imam-hatip okullarının çoğalması, dini eğitimin yaygınlaştırılması gibi İslami kriterlere uygun yapılan göndermeler bunun ilk örnekleri olmuştur. Bu söylemleri takip eden ise İslam ortak pazarı, Adil Düzen ve İslam Birliği programlarıdır. Batı'ya yönelik eleştirilerde İslamcı siyasi çizgilerinin pekişmesini sağlamıştır (Bostancı, 1998: 34). Refah Partisi bu söylemleriyle köyden kentte göç sonucu henüz yeni şehirli olmuş kitlelerin umudu olmuştur. Geleneksel özellikleri daha ağır olan bu kesim, kültürel, ekonomik, siyasi bazı eşitsizlikler yüzünden var olan sisteme muhalif bir tavır sergilemişlerdir. Yoksulluğun ve yokluğun fazla olduğu kesimlerdeki bu tavrı iyi analiz eden Refah Partisi "Adil Düzen" söylemi ile beraber İslami imgeleri de söylemlerine katarak bu kesimin desteğini kazanmıştır (Alpay, 1994: 42). Bu söylemler dışında merkez sağa yaklaşma çabasıyla ılımlı söylemler de geliştirmiş, İslami hareketi sahiplenmeyen kitlelere de ulaşmaya çalışmıştır (Komsuoğlu vd., 2009: 20). Refah Partisinin bu kitleyi de sarmalamaya çalışması aslında kendi statükocu tavrını aşması olarak da yorumlanmıştır (Cizre, 2005: 102). Yavuz'a göre Erbakan'ın "Atatürk yaşasaydı Milli Görüşçü olurdu" gibi ifadeleri yaşanan ideolojik değişimle beraber kitlelere ulaşma isteğinin bir göstergesidir (Yavuz, 2018: 596). Böylece tüm bu gelişmeler sonucu Refah Partisi, 1994 yerel seçimlerinde oy oranını yükselterek (%19,14) büyük bir zafer kazanmış, Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını alarak gündeme oturmuştur. Ankara'da Melih Gökçek, İstanbul'da da Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlıklarına oturması, geleneksel iktidar üzerinde şaşırtıcı bir etki oluşturmuştur.

Milli Görüş'ün seçimde oy oranını yükseltmesini sağlayan sosyal adalet, Adil Düzen, ekonomik refah gibi konulardaki beyanlarıdır. Milli Görüşü destekleyen kesime bakıldığında da tek başına Milli Görüş'ün oy oranlarına bakmak aslında yanıltıcı olmaktadır. İdeolojiler partilere oy verme konusunda öncelikli etken olsa da tek etken olmadığı bilinmektedir. Milli Görüş hareketinin çalışmaları ve tutumu da sadece belli bir seçmen kitlesine hitap etmemeyi başarmıştır. Örneğin Refah Partili belediyelerin girişine "rüşvet alan da veren de melundur" yazdırması bu durumdan rahatsız olan vatandaşlarca memnuniyetle karşılanmıştır. Refah Partisi'ne yönelik ilginin artması bu ve bunun gibi herkesin hem fikir olacağı problemleri dile

getirmesidir. Başka bir açıdan ise Refah Partisinin yükseliş sebebi diğer partilerin vatandaşların karşılaştığı sorunlara karşı kayıtsız kalmaları ve giderek sorunların kaynağı haline gelmeleridir. Bulaç'a göre insanların gözünde o zamanki ANAP yönetimi "bunlar hırsız ama becerikli" olarak görülürken, SHP'li yönetim esnasında İstanbul Büyükşehir Belediyesinde yaşanan İSKİ skandalı (Ergün Köknel olayı) insanlarda şok etkisi yaratmış ve "bunlar hem hırsız, hem de beceriksiz" algısını yerleştirmiştir. Bu sayede halkın gözünde RP'liler için "bunlar beceriksiz olsalar bile hırsız olamazlar" düşüncesi gelişmiştir. Özetle kentlerin ve siyasetin böylesine trajik bir durumda olması "temiz siyaset" vaadinde olan Milli Görüş hareketinin önünü açmıştır (Bulaç, 2009: 204). Çakır'a göre RP'nin yerel seçimlerde İstanbul'un merkez ilçeleri olan Sarıyer, Beykoz, Fatih ve Üsküdar'ı da kazanması Milli Görüş hareketinin yalnızca "gecekondu hareketi" olmadığını göstermiştir (Çakır, 2018: 553). Böylelikle kendi yükselişini gören Milli Görüş hareketi, ülke yönetimine talip olma isteğini artık daha gür bir sesle dile getirmiştir.

1995 yılında yapılan genel seçimlerde Refah Partisi %21,28 oy olarak birinci parti olmuş ve meclisteki sandalye sayısını 98 arttırarak 158 milletvekili çıkarmıştır. RP ve DYP Refah-Yol koalisyonunu kurarak Erbakan başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Böylelikle Milli Görüş hareketinin özelinde siyasal İslam, ilk defa en üst düzeyden iktidar şansı elde etmiştir.

3.1.1. Milli Görüş Üzerinden Hak-Batıl Mücadelesi

Erbakan hak ve batıl tanımlarını bir mücadele içerisinde açıklamaktadır. Ona göre Müslümanlığın ilk ve en temel vazifesi hak ve batıl savaşında mücadele etmek, cihat etmektir. Batıl'a Siyonistleri örnek veren Erbakan, Büyük İsrail hayalini gerçekleştirmeye çalışan İsrail'e karşı Hakkı temsil edenin İslam'ın barış ve adaletini tesis etmek isteyen Milli Görüşçüler olduğunu savunmaktadır. Esasen Hak ile Batıl savaşı, Erbakan'a göre Siyonizm ile Milli Görüş arasındaki mücadeledir (Erbakan, 2013a: 174-5, 180).

Akgül'e göre hak sebepleri: doğuştan bütün insanlara eşit olarak verilen haklar ile emek ve hizmet karşılığı edinilen haklar, karşılıklı ticari, siyasi veya sosyal anlaşmalar sonucu doğan haklar, eşit işe eşit ücret, aynı şartlardaki suça aynı ceza, yaralama ve cana kıyma neticesinde ödenecek tazminat gibi adalet gereği doğan haklardır. Doğuştan bütün insanlara verilen haklar, yaşama hakkı, namus emniyeti, düşünce serbestisi, inanç ve vicdan hürriyetidir, mülkiyet hakkıdır. Batıl düşüncelere göre ise şu 4 şey hak sebebidir:

Bunlardan ilki kuvvettir. Kuvvet aslında güçlü olanın zayıf olanı ezmesidir. Akgül şöyle özetlemektedir; Ekonomik ve askeri yönden güçlü olan zayıf ve korumasız olanı ezebilir, sömürebilir. Batıl demek gücünü zalimce kullanan demektir.

İkinci sebep ise çoğunluktur. Çoğunluğun az olan kitleye hâkimiyet kurması, az olan kitleyi ikinci sınıf vatandaş saymaları batılın doğal özelliklerindedir.

Bir diğer özellik ise imtiyazdır. Zalim ve batıl kafalılara göre Yahudi olmak, Avrupalı veya Amerikalı olmak beyaz ırka mensup olmak, maddi servet veya dini bir etiket sahibi olmak... Başkalarını aşağılamak ve temel haklarına tecavüze kalkışmak için bir hak sebebidir.

Son sebep ise çıkardır. Bir yerde ekonomik veya stratejik menfaatleri söz konusu olursa oraya zorla müdahale etmeyi ve sadece çıkarlarını düşünmeyi batılılar maalesef prensip edinmiştir (Akgül, 1994: 34).

Esasen demek istenilen; Erbakan'a göre Müslümanlar, Bâtıl olan Emperyalizm 'in ve Siyonizm'in ortadan kalkması için Hak'tan gelen İslam'a sarılmalı ve Milli Görüş davasına destek olmalıdırlar. Erbakan görüşlerini şöyle belirtmiştir: İslam, bir hayat nizamıdır. Allah yapısı olduğu için mükemmeldir ve tamdır. Zerre kadar noksanı, fazlası ve hatası bulunmamaktadır. İslam dini bir bütündür. Ona bir şey katılmaz ve ondan bir şey çıkarılmaz. Baştan sona Hak'tır, hayırdır ve hepsi, herkes için ve her yerde lazımdır. Çünkü İslam, dünya ve ahiret saadetinin tek adresidir. İslam ile batıl sistemler bir kalpte birleşmez ve barışmaz. İslam bize ve zamana uymaya mecbur değildir. Ama herkes, her zaman İslam'a uymak zorundadır (Erbakan, 2013a: 39-45; Çalmuk, 2018: 550-567). Bu sebeple Milli Görüş, Müslümanlar için İslam'ın sadece ibadet, ahlak, inanç unsurlarından ibaret olmadığını savunmuştur. Hareketin esaslarına göre İslamiyet; siyaset, ekonomi, sanat, eğitim gibi hayatın her alanında. Örneğin; zekât, faiz gibi kavramlar iktisadi alana hitap ederken, liyakat ve yönetimde adalet gibi ilkeler siyasi alana dair söylemlerdir. Erbakan'ın siyaseti de İslam dininin bütün bu unsurlarını siyaset sahnesinde hayata geçirmek içindir. İşte tam olarak bu nokta tek parti yönetiminden bu yana İslamcılarının muhalefet ettiği Kemalizm ile Milli Görüş çizgisini ayıran noktadır. Sebebi ise Kemalizm'in Türk vatandaşlarının kimliklerinin oluşmasında İslam'a Milli Görüş kadar yer vermemesidir (Mardin, 1994: 79). Erbakan ise izlediği siyasette Milli Görüş adı altında İslam'ı siyaset dâhil hayatın her alanında uygulamak istemiştir (Çalmuk, 2018: 552).

Erbakan Hak-Batıl anlayışı sayesinde Milli Görüşü sadece politik bir akım değil bir inanç sistemi haline getirmiştir. Hak-Batıl mücadelesini Hz. Âdem zamanından beri olduğunu belirten Erbakan, Batıl'ın tek karargâhtan yönetildiğini ve onunda Siyonizm olduğunu ifade etmiştir (Kutan, 1989: 302). Refah Partisinin seçim beyannamelerinde "Hak ve Batıl" başlığı altında şu ifadelere yer verilmektedir:

Siyasi tekele dayanan sosyalizm çöktü. İktisadi tekele dayanan kapitalizm de çökmektedir. HAKKA dayanan YENİ BİR DÜNYA kurulacaktır. REFAH HAREKETİ, Aziz Milletimizin desteğiyle yeni bir

medeniyetin kuruluşunu başlatacaktır. Firavunlar insanlara zulmederken bu zulümlerini biz size zulmediyoruz diye yapmadılar, tam tersine bu yaptıklarımız doğrudur, bu yaptıklarımız HAKLI'dır diye yaptılar. Yanıldıkları nokta şu idi. Onların hak dedikleri şey zulümdü. "KUVVETİ ÜSTÜN TUTAN" böyle bir inanıştan ancak "ZULÜM" doğar. İnsanlara "MUTLULUK"u ancak, "HAKİKİ HAK ANLAYIŞI" "sağlar. Onun için insanlık "MUTLULUK'a ancak "EMEK-ANLAŞMA-ADALET" i esas alan bir hak anlayışıyla yani 'HAKKI ÜSTÜN TUTAN" zihniyetle, medeniyetle ve düzenle ulaşabilir... Türkiye'deki "Batı taklitçisi partiler" ister kendilerine solcu desinler ister sosyal demokrat, ister liberal, ister kapitalist, ister sağcı, ister milliyetçi, ister muhafazakâr desinler, ne derlerse desinler netice itibarıyla temelde bilerek bilmeyerek batı taklitçisidirler. Hâlbuki batı zihniyetinin temeli Eski Roma'ya. Eski Roma'nın temeli Eski Yunan'a. Eski Yunan'ın temeli de Eski Mısır'a yani Firavunlara dayanmaktadır. Bu yüzden netice itibarıyla hepsi "Kuvveti Üstün Tutan" zihniyete mensuptur. Bunların zihniyetlerinden insanlığa "MUTLULUK" gelmez. Hâlbuki Refah Partisi "Hakkı Üstün Tutan" zihniyetin temsilcisidir. Onun için diğer çeşit çeşit "Batı taklitçisi partiler" "den temelde ayrıdır. Bu yüzden Türkiye'de gerçekte iki parti mevcuttur bunlardan birisi "Hakkı Üstün Tutan" Milli Görüş zihniyetinin partisi: REFAH PARTİSİ'dir. Diğerleri de öbürkülerin hepsi yani "Kuvveti Üstün Tutan" "Batı taklitçisi partiler" yani kısa adıyla "TAKLİTÇİLER"dir.¹³

Burada ki Hak kavramı İslami esaslara uygun olarak emeği ve adaleti ön plana çıkaran cephe iken, Batıl kavramı taklitçi, sömürgeci, materyalist cepheyi temsil etmektedir. Böylelikle Erbakan, ortaya birbirine zıt iki kavram atarak kendini "Hak" konumunda tarif edip karşıt görüşleri "Batıl" çatısı altında toplamıştır. Hatta RP'nin 4. Kongresinde siyasi rakipleri DYP, ANAP, DSP ve CHP için "Batıl" tanımlaması yaparak bunu somutlaştırmıştır (Yavuz, 2005:301). Milli Görüş tüm bu Hak-Batıl anlayışını genel olarak İslamiyet'e göre şekillendirmiştir. Hareketin yayın organı Millî Gazete'nin, Kur'an ayetinden¹⁴ esinlenerek "Hak geldi, bâtil zâil oldu." sloganını kullanması bu duruma örnek olarak verilebilir.

3.1.2. Milli Görüş Penceresinden Cihat Kavramı

Milli Görüş fikrinin temelini oluşturan ana unsurlardan birinin de cihat olduğu parti söylemlerinde sürekli tekrarlanmıştır. Maneviyat temelli söylemlerinde sloganlaşan "önce ahlak ve maneviyat", "cihat", "hak-batıl ilişkisi", hareketin izleyeceği yolu şekillendirmiştir. Erbakan'ın ülkenin tarihsel geçmişine bağlılığı ve Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi de cihat kavramını söylem olarak dönüştürmesinde etkili olmuştur.

İstanbul'un Fethi'ni gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmet cihat kavramını; kâfirleri yenmek, İslam'ın gereğini yapmak olarak tanımlarken, Erbakan cihadı tüm insanlığın huzura

¹³ Refah Partisi 1991 Seçim Beyannameşi, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11543/672/199106298.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (erişim tarihi: 20.03.2018)

¹⁴ "De ki: 'Hak geldi, bâtil zâil oldu! Şüphesiz ki bâtil, yok olmaya mahkûmdur.'" İsra 17/81.

kavuşması için, milli bir bilinçle tüm insanlığın sorumluluklarına sahip çıkmak, karşılık beklemeden İslam ümmetine hizmet etmek olarak ifade etmektedir. Esasen cihat kavramı çoğu argümanda Fatih Sultan Mehmet'in de ifade ettiği gibi, Müslümanların kâfirlere karşı savaşı olarak bilinmektedir. "Ve eğer anlaşmalardan sonra yine yeminlerini bozarlarsa ve dininize hınc besleyip saldırırlarsa, bu durumda küfrün önderleriyle çarpışın. Çünkü onlar yeminleri olmayan kimselerdir, belki cayarlar" (Tevbe/12), "Fitne yeryüzünde kalmayıp, yalnız Allah'ın dini hâkim oluncaya kadar zalimlerle savaşın. Eğer vazgeçerlerse savaşmayın. Zulmedenlerden başkasına düşmanlık yoktur" (Bakara/193), "Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihat et ve onlara karşı sert ve caydırıcı davran. Onların barınma yerleri cehennemdir" (Tevbe/73), "İnananlar Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler ise şeytanın (tağutun) yolunda harp ederler. Şeytanın dostlarıyla savaşın, esasen şeytanın hilesi zayıftır. (Nisa/76) ayetlerinde görüldüğü gibi cihat, Allah'ı inkâr eden, onun dinini kabul etmeyen, zalimler, münafıklar ve şeytanın dostlarıyla girişilen savaşı ifade etmektedir.

Cihat kavramı diğer bir açıdan en büyük ibadettir, namaz dinin direği, cihat ise zirvesidir (Tirmizi, 1398/1978, 8/2749; İbn Mace, 1982, 12/3973). Bir başka açıdansa cihat, insanın kendi nefsiyle yaptığı mücadelesidir. Bu bakımdan cihat kavramı yoruma açıktır. Ortak noktası ise Allah için, İslam'a doğru yönelişte alınan kararlar ve en basit tabiriyle iyinin kötü ile çatışmasıdır. Cihat kavramının bir zaman, mekân yahut şu kadar olacak şeklinde bir kısıtlaması yoktur. En büyük ibadet olarak tanımlanan cihat, İslam âlimlerine göre "İnsanlığın en hayırlısı insanlığa en faydalı olandır" (Buhari, 1315/1897: 35) ifadesiyle de ilişkilendirilmiştir. Örneğin bir insanın diğer bir insan için ne kadar faydalı olabilirim düşüncesinden oluşan bir fayda değil, karşılıklı faydalar bütünüdür. Bu bakımdan Erbakan'a görev cihat kavramı, bireysel faydacılıktan uzak, gerektiğinde ümmet için vakti gelmiş bir ibadettir ve bu ibadetin yerine getirilmesinden bir insanın, hatta toplumun yüklenmesi gereken bazı hassasiyetler vardır, bu hassasiyetler inanç, ihlas, ittifak, iyi ahlak, ihsan, istişare, itaat ve istikamet sahibi olmaktır (Erbakan, 2013a: 32-33).

Erbakan'ın cihat anlayışı iki farklı açıdan değerlendirilmektedir. İlk olarak Batı'nın sömürgeci politikasına ve bu tutumda saldırısına karşı birliktelik duygusunu uyandırmak, ikinci olarak Adil Düzeni, faizsiz düzeni kurabilmek adına manevi kalkınma ile birlikte iktisadi yapılanmayı yeniden düzenleyebilmektir. Böylece ona göre cihat artık hem maddi hem de manevi bir amaç taşımaktadır. Erbakan'ın "Cihat edilmeyen yerde İslâm yaşamaz", "Biz siyaset yapmıyoruz, biz cihat ediyoruz" ifadeleri onun cihat anlayışının bir diğer göstergesidir (Erbakan, 2013a: 26).

MNP'den Refah Partisi'ne kadar bütün Milli Görüşçü partiler tarikata benzer bir yapılanma sergilemişlerdir. Erbakan'ı imam-lider olarak gören üyeler kendilerini de inananlar olarak nitelendirmiştir. Parti mitinglerine Gaza denmiş, Erbakan'a mücahit, komutan gibi sıfatlar takılmıştır. Her partide olan işlevler farklı bir şekilde halka sunulmuştur. Herhangi bir görüş ayrılığı ise fitne olarak tanımlanmıştır. Parti içindeki ilişkiler ve lider ile olan hiyerarşi cihat kavramının etrafında şekillenmiştir (Yıldırım, 2002: 66).

Erbakan kendisini cihat emiri olarak görmüş ve hareketini bir cihat hareketi olarak tanımlamıştır. Erbakan'a göre "şuurlu bir Müslüman" olmanın en büyük göstergesi karargâha, yani cihat emirine bağlılıktır (Çalmuk, 2018: 562). Erbakan'ın dikkat edilmesi gereken en önemli özelliğinden biri parti konuşmalarının sonrasında partililerden toplu bir şekilde söz almasıdır. "Milli Görüş Yemini" olarak da bilinen ifadeler şu şekildedir:

Milletimizin saadet ve selameti için, bugünkü köle düzenini biran evvel yıkmak için, Hristiyan birliği değil İslam birliği için, Refah Partisi'nin en büyük zaferi için, yaşanabilir Türkiye için, yeniden büyük Türkiye için, yeni bir dünyanın kurulması için, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonrada canla başla çalışacağımıza söz veriyoruz! Zafer inananlarındır ve zafer yakındır! ... Devamında Erbakan:

Ey Milli Görüşçüler! Ey Milli Görüşçüler! Ey Milli Görüşçüler!

Bundan sonraki ilk hedefiniz 2. Yalta Konferansı ve yeni bir Dünya'yı kurmaktır...¹⁵

Miting konuşmalarının ve parti buluşmalarının sonunda yapılan bu gibi söylemler, Milli Görüş hareketinin cihat kavramı etrafında şekillendiğini göstermektedir. Yaptırılan yeminler bir bakıma biattir. Erbakan insanların yeni bir dünya düzeni kurmak adına bu cihat emirine uymaları gerektiğini ima etmektedir. İslami kesimde Milli Görüş'ün öngördüğü cihat anlayışını benimseyenlerin yanında karşı çıkanlarda olmuştur. Özellikle Erbakan'ın içinden çıkmış olduğu, MSP'nin kuruluşunda büyük rolü olan İskenderpaşa Cemaati'nin lideri Esad Coşan şunları söylemiştir:

Cihat yapıyoruz diyor. Ben cihat emiriyim diyor. Şu anda Türkiye'de cihat yok. Yani silahlı çatışma yok. Cihat kâfirlerle olur. Sen cihat yaptın mı kâfirlerle, Afganistan'a gittin mi, orada düşmana silah attın mı? Sen bu tekkenin mensubu değil miydin? Sen bizim yolumuz tekke adabıdır demiyor muydun? Sen herkesin bir intisabı olması gerekir demiyor muydun? Baş başa baş şeriata yani bana bağlı diyor ve ben de istediğim gibi içtihat ederim diyor. Çünkü sen ne ayet bilirsin, ne de Arapça bilirsin, ne de içtihadın şartlarından herhangi birine sahipsin. Senin biata da intisap etmeye de hakkın yok ki! Her önüne gelene biat olur mu? Cihat literatürü işliyorlar, cihat literatüründen coşan gönülleri Müslümanın üzerine tevcih ediyorlar. Böyle saçma şey olmaz (Çalmuk, 2018: 563).

¹⁵ Necmettin Erbakan, RP Üsküdar İlçe Başkanlığı Partililere hitaben konuşması, İstanbul, 1992a.

Bu tür tepkilere rağmen Erbakan cihat kavramını kendi anlayışı doğrultusunda geliştirmiş, yorumlamış ve pratiğe dökmüştür. Ona göre cihat, “Hak” düzeni kurmak için eldeki tüm imkânlarla çalışmaktır. Milli Görüşün cihat anlayışında klasik cihat tanımında yer alan “can verme” olgusu öncelik kazanmamıştır. Erbakan bunun şiddeti teşvik edeceğini belirterek dillendirmemiş, cihat anlayışını politikayla gerçekleştirmeye çalışmıştır (Çalmuk, 2018: 567).

3.1.3. Adil Düzen: Faizsiz Ekonomi Söylemi

Erbakan, adil ekonomik düzen söylemini İslam’a dayalı iktisadi sistem olarak tanımlamaktadır. Hak batıl mücadelesi vurgusunu her fırsatta tekrarlayan Erbakan, ekonomik sistemin içerisinde de hak ve batılın mücadelesinin, aslında bir başka bakış açısı olduğunun vurgusunu yapmaktadır. Örneğin bâtılı, sistemi bozan faiz anlayışı ile açıklarken, Hakkı İslam’a uygun faizsiz, hak edenin hakkını aldığı, eşit siyasal sosyal ve ekonomik haklar olarak açıklamaktadır. Erbakan’a göre adil ekonomik düzeni sağlamak istersek İslami duyarlılığı olan uygun bir ekonomi inşa edilmesi gerekmektedir. Ona göre açlık ve fakirlik, batıl sistemin getirdiği sıkıntılardır. Allah herkese rızkını vermiştir, fakat insanlar, yanlış ekonomik sistemin kurbanı olarak işsizlikle, açlıkla, yoksullukla karşılaşmaktadır. Esasen, adil ekonomik düzenin, ekonomik sistemle mücadelesinin yanında, sosyal adaleti sağlama amacı da bulunmaktadır. Hak edene hak ettiğinin karşılığını vereceğini söyleyen bu sistemde, adil gelir dağılımı öncelik olarak görülmüştür. İslamiyet’i referans alan bu sistemin asıl amacı, bölgenin, ülkenin gelişmesini, hem maddi hem manevi kalkınmasını sağlayarak gerekli dönüşümleri sağlamaktır (Ahmad, 2007: 27).

RP’nin söylem tarzındaki gelişimi de “Adil Düzen” ile olmuştur. RP’nin ortaya koyduğu bu kavram farklı alanların birleşmesinden oluşmuş tümel bir söylemdir. Erbakan’a göre Adil Düzen şu dört temel düzenden meydana gelmiştir: Ekonomik düzen, ilmi düzen, ahlaki düzen ve siyasi düzen. Bunlardan siyasi düzen piyasaya düzenleme adı altında zarar vermemek; İlmî düzen özgürlük, özerklik ve teşvik ile bilim ve teknolojiye gelişme sağlamak; Dini ahlaki düzen ise toplum yararlı bireyler yetiştirmek için vardır. Bütün bu sistemlerin bileşimiyle ana temeli ekonomik düzen olan Adil Düzen oluşacaktır (Erbakan, 1993: 28). Bu ekonomik sistemde, kalkınmanın hızlanması amacıyla devlet yardımcı bir rol üstlenmektedir. Kontrol hizmeti ve tanzim hizmetleri de yine devlet tarafından yapılmaktadır (Erbakan, 1991: 20). Devlet, ülke ve bölgelerin makro planını yapmakla, yatırım projelerini üstlenmekle mesuldür. Bölgeler üzerinde çalışmalar yapması gerekmekte, gerekli yerlere tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe yeni yatırımlar yapmalı, mevcut hizmet eden sistemlerinde verimliliğini arttırmalıdır. Vatandaşlar veya ticari kurumlar, devletin yaptığı bu yatırımlardan birini seçerek

ülkenin ekonomik düzeninde aktif rol oynamaktadır. Devlet yürütülen bu faaliyetlerin en verimli olanını ya da bölge kalkınmasına en yardımcı olacak olanını desteklemektedir (Erbakan, 1991: 21).

Adil Düzen'e göre devlet tarafından yürütülecek ekonomik faaliyetler genel hizmetler ve tanzim hizmetleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel hizmetler, bölge ve ülkenin güvenliğini sağlamak, yönetim faaliyetlerini yürütmek ve yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği su, yol, ulaşım, altyapı gibi hizmetleri kapsamaktadır. Aynı zamanda, sağlık, eğitim, yargı, iletişim gibi hizmetleri de vatandaşa sunmaktadır. Tanzim hizmetleriyle de temel ekonomik mallara devletin yön vermesi öngörülmüştür. Bu iş için özellikle vakıfların artırılması amaçlanmaktadır. Vakıfların kar amacı gütmeyen, belde belde teşkilatlanarak sadece halka yönelik hizmeti esas alınmaktadır (Erbakan, 1991: 22).

Erbakan bunu şu örnekle açıklamaktadır:

Buğdayı olup satmak isteyen buğdayını bu vakfa verecek o günkü fiyat üzerinden parasını alacaktır veya buğday satın almak isteyen kimse o esnadaki fiyat üzerinden parasını verip dilediği kadar buğdayı alacaktır. Vakfın vazifesi bu muameleleri yapmak ve depolarındaki buğdayı iyi bir şekilde muhafaza etmektir. Bu hizmetleri sırf bir hizmet olarak yapacaktır. Kâr amacı gütmeyecektir (Erbakan, 2010: 59).

Adil Düzen sistemi bu iki hizmet dışında kalan tüm hizmetlerin özel teşebbüs aracılığıyla yürütülmesini öngörmüştür.

Erbakan mevcut sistemleri bir "köle düzeni" ne benzeterek faiz sistemini tüm sorunların kaynağı olarak göstermiştir. Erbakan, RP Üçüncü Büyük Kongresi'nde Adil Düzenle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

Adil Düzen'de haksız bir kazanç olan faizin, fakiri ezen verginin, yine bütün bir milleti ezen karşılıksız para basıp piyasaya sürmek için kullanılan darphanenin, emirle paranın değerini düşürme işlemlerinin ve fakirden alıp zengine veren bugünkü bankacılık düzenine yer yoktur. Adil Düzen de üretimin maliyetinin içine giren faiz kalktığı için haksız vergiler ortadan kalktığı için maliyetler takriben bugünkünün üçte birine ucuzlayacaktır. Adil Düzen de geniş halk yığınları ayrıca darphane ile kambiyo değerleri ile ve haksız bankacılık düzeni ile ezilmekten kurtulacaktır. Bunun için işçinin, memurun, köylünün, esnafın, dar gelirlinin bütün insanların kurtuluşu Adil Düzen'dedir¹⁶

Adil Düzen, adalet inşa etmeyi hedef almış bir sistem olarak, düzen değişikliğini vurgulayan bir slogan olarak karşımıza çıkmaktadır. Adil gelir dağılımını sağlaması amacıyla iktisadi, düzenli bir sistem hedefiyle siyasi ve idari, kimlik arayışı vurgusu ile ise dini ve ahlaki boyutu olan bir anlayış ortaya koymaktadır. Esasen Adil Düzenin eklektik yanları da

¹⁶ Necmettin Erbakan, RP 3. Büyük Kongre Konuşması, İstanbul, 1990.

bulunmaktadır. Örneğin Adil Düzende kapitalizm ve komünizmin de faydalı yanları alınmış, zararlı görülen yanlarına yer verilmemiştir (Erbakan, 1991: 17). Erbakan'a göre Adil Düzen bir aşamadır. Adil Düzeni aşama olarak gören Milli Görüş hareketinin asıl hedefi, Çakır'a göre Hz Muhammed dönemini örnek alan, İslami duyarlılığa sahip Şer'i düzen oluşturma çabasıdır (Çakır, 2018: 561-62). İslami referanslara sahip, faizsiz, diğer ekonomik sistemlerden farklı olarak hazırlanan bu sistem, kapitalist ya da sosyalist sistemlere bir alternatif olarak sunulmuştur (Erbakan, 2013a: 221-223). Erbakan günümüz ekonomik sistemleri şöyle eleştirmektedir:

Köle düzeni, milyonlarca insanı geçim sıkıntısı, açlık, sefalet, işsizlik ve geri kalmışlığa mahkûm ederek ezmekte; bunların hakkını haksız olarak ellerinden alıp emperyalizm, dünya Siyonizm'ine ve onların işbirlikçisi ufak bir mutlu azınlığa aktarmaktadır. Bunun neticesi olarak büyük çoğunluk gittikçe fakirleşmekte, ufak bir azınlık ise gittikçe zenginleşmektedir. Bu durum, ülkeleri sosyal patlamalara götürmekte, yeryüzünde huzur ve güvenliği yok etmektedir. Takriben 300 yıldan beri yeryüzünde kaba kuvvete dayanarak üstünlük tesis etmiş bulunan "Batı medeniyeti" gerçekte "Kuvveti üstün tutan bir zihniyetin" medeniyetidir. İnsanlığa saadet getirmesi mümkün değildir. Sadece zulüm yapmaktadır. Nitekim bu medeniyet insanlığı iki ikiz kardeşle ezmektedir. Bunlardan birisi Komünizm diğeri de Kapitalizmdir. Bundan dolayı netice itibarıyla bir "Ezen-ezilen" sistemidirler. Aralarındaki tek fark komünizmde ezen güç siyasi güçtür, kapitalizmde ezen güç ekonomik güçtür, sermayeyi elinde bulunduran mutlu azınlığın gücüdür. Bunlar karşısında insanlığa saadeti ancak "Adil Düzen" sunabilir (Erbakan, 1991: 11-18).

Ayrıca Adil Düzen, ekonomik problemlerin çözümünü sağlamadan önce sistemsel problemlerinde çözülmesini öngörmüş, adil anayasa gibi söylemler ortaya atarak bireyler arası fırsat eşitliğini sağlama amacında olmuştur. Erbakan'ın söylemlerinin en temel unsuru insandır. Ona göre insan, varoluşu itibarıyla ahlak sahibi kalkınmada verimi en yüksek olacak olandır. Karakteri bozulan insan, nasıl bozuk malzemeyle bir bina dikilemezse, ülkenin maddi ve manevi inşasında, yıkıcı bir özellik taşıyacaktır. Böylelikle insanı ve maneviyatı dışlayan her düzenin temeli verimsiz olacağından, yapıcı değil yıkıcı, boşa emek, masraf ve zahmet sebebi olacaktır (Erbakan, 2014: 75). Erbakan bunun sonucu olarak insan ve maneviyat kavramlarının önemle üzerinde durmuş, öngördüğü ekonomik düzende bireyi önemli bir yere koymuştur.

Adil Ekonomik Düzen; ekonomik düzenin her noktasında sömürüye müsaade etmeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı eşit davranan ve herkese fırsat eşitliği veren, herkesin faydalı, yapıcı faaliyetlerini destekleyen, ekonomik faaliyetleri teşvik eden, ekonomik gelişmenin önündeki lüzumsuz ve haksız engelleri ortadan kaldıran bir ekonomik düzendir (Erbakan, 1991: 17).

Milli Görüşün savunduğu bu düzende faiz olmayacak, vergiler haksız olarak vatandaştan alınmayacak, paranın değeri hak ölçüsü sayılacak, karşılıksız paranın basılması engellenecek, paranın değerinde düşürülme yapılmayacaktır. Böylece mevcut düzende alınan bir ekmek yerine üç ekmek alma imkânı, yani üç katı üretim ve sermaye elde edilecektir. Kazanılan üretimi sağlamak için çalışan insan sayısı üç katına çıkacaktır. İşsizlik ortadan kalkacaktır. İşsizliğin ortadan kalkması ve üretimin artmasıyla ters orantılı, ürün fiyatları üçte birine düşecek, insanlar üç katı satın alma maddiyatına sahip olacaktır. En ucuz üretim Türkiye’de olacak, ihracat artacak, diğer Müslüman ülkelerle ekonomik ortak pazar oluşturulacaktır. Türkiye onların iktisadi anlamda da önderliğini yapacak, Müslüman ülkelerin ihtiyaçları Türkiye’den karşılanacak, böylece Türkiye dünyada güçlü ülkelerden biri olacaktır (Erbakan, 1991: 13).

Refah Partisi, ortaya atmış olduğu bu fikir sayesinde birçok slogan belirlemiş ve destekçi toplamıştır. Örneğin “Adil Düzende enflasyon yoktur.”, “Köle düzeni kalkacak.”, “Müjdeler olsun, Adil Düzen geliyor.” “İnananlar geliyor, Hakkı hâkim kılmaya Batıla dur diyerek, Adil düzen kurmaya.” “Cihat Allah’ın emri vaktimiz yok durmaya, batıl hüküm sürerken hakkım yok uyumaya” “Kurtuluş Adil Düzen taklitçi zihniyetten, zulümsüz sömürsüz halka hakça bir düzen”, “Özlemle o günleri bekleriz çoktan beri, kurtuluş insanlığa hakkın Adil Düzeni”, gibi sloganlarla Milli Görüş, diğer tüm söylemlerini Adil Düzen söylemiyle harmanlayıp seçim propagandalarında büyük başarı elde etmiştir. Adil Düzen’in yüksek sesle dile getirilmesinden sonra birtakım eleştirilerle de karşılaşmıştır. Hatta Adil Düzen “sosyalist ve komünist” bir proje olmakla suçlanmıştır. 18.02.1994 tarihli bir gazete haberi şöyledir:

ANAP Grup Başkanvekili Eyüp Aşık, seçimler öncesi güçlenen RP ile ilgili araştırmaların derinliğine sürdüğünü belirtti. Aşık, RP’nin Adil Düzen ve faiz uygulamaları konusunda araştırma yaptıklarını, bilgi, belge ve doküman topladıklarını söyleyerek eldeki bulguların RP’nin komünizme yakın sosyalist bir parti olduğunu ortaya koyduğunu belirtti. RP’nin Adil Düzeni’nin İslam sosyalizmi uygulayan Libya’daki Kaddafi ve Suriye’deki BAAS rejimine benzediğini öne süren Aşık, planlarının gerçekleşmesi halinde Türkiye’de bir iktidar bunalımı çıkacağını hatırlattı.¹⁷

Adil Düzen özelliklerine bakıldığında karmaşık bir ütopyayı andıran, hayata geçirilmesi ile Türkiye’de beklenmedik tepkiler oluşturabilecek bir düzen projesi olarak değerlendirilmiştir (Çakır, 2018: 557-64).

¹⁷ ANAP’a göre RP sosyalist parti, Milliyet Gazetesi, 18.02.1994, s. 17, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/5YRCjiA79lvdOu_xf2Bf_MXRjkk_g_x2D_x4c_, (erişim tarihi 21.03.2018)

Bütün bunlara rağmen Adil Düzen işsizliği, yolsuzluğu ve adaletsizliği hedef alarak Milli Görüşün bir dönem itici gücü olmayı başarmıştır.

3.1.4. İslam Dünyasında Siyasal ve Ekonomik Ortaklık: İslam Birliği

Milli Görüş'ün ana vurgusu ümmetçiliktir. Adil Düzen fikriyle hareket ederek ve İslam Birliğini sağlamaya çalışarak, bireysel bir hareket olarak değil, tüm insanlık için düşünülen bir hareket olma özelliği taşımaktadır (Veli, 2013: 11).

Refah Partisi dünyadaki birçok İslami harekette olduğu dış dünyaya bakışa büyük önem vermiş, Batı karşıtı bir parti olarak şekillenmiştir. Çakır'a göre Milli Görüş, ABD ve İsrail'i "şer odakları" olarak gördüğü için bu duruma karşı İslam Birliğini savunmuştur. Şöyle ki; Refah Partisi IMF, Dünya Bankası, NATO, BM gibi uluslararası kuruluşların ABD ile İsrail'in faydasına çalıştıklarını, bu ülkelerin İslam Dünyası başta olmak üzere tüm Dünya'yı sömürdüklerini savunmuştur. RP, bu düzeni yıkmanın tek yolunu Türkiye liderliğinde bir İslam Birliğinin kurulması olarak görmüştür (Çakır, 2018: 565). Erbakan'a göre BM gibi kuruluşlar Batı emperyalizminin bir enstrümanıdır. Özellikle Bosna-Hersek çatışmalarında sergilenen tutumlar Milli Görüş'ün İslam Birliği söylemini güçlendirmiştir. Erbakan bu konuda fikirlerini şöyle beyan etmiştir:

Avrupa'nın kalbinde, asrın en büyük felaketi yaşanıyor. Batı'nın çifte standardı aşikâr hale geldi. Bu katliamı durdurmak için ne yaptılar? Batı, soykırımı yalnızca seyretti! Öldürülen ve tecavüz edilenler Müslüman olduğu için katliamın sürmesini istiyorlar. Toprakların güç kullanılarak alınamayacağı prensibine dayalı olarak kurulan Birleşmiş Milletler nerede? Birleşmiş Milletlerin prensipleri nerede? BM prensiplerini yalnızca Müslümanlara uyguluyor. Eğer Müslümanlar acı çekiyorsa prensiplerin hiçbir önemi yoktur. BM'nin artık hiçbir ahlaki yönü kalmamıştır (Yavuz, 2005: 319).

Erbakan tıpkı BM'yi suçladığı gibi diğer uluslararası kuruluşları da İslam dünyasına bir yarar sağlamamakla suçlamıştır. Çakır'a göre bu yüzden Erbakan'ın beş hayali vardır: BM yerine bir İslam Milletleri Teşkilatı, NATO yerine Müslüman Ülkeler Ortak Savunma Organizasyonu, AB yerine İslam Milletleri Ortak Pazarı ve Birliği, Euro yerine İslam Dinarı, UNESCO yerine Müslüman Milletler Kültür Organizasyonu (Çakır, 2018: 566). Böylelikle Milli Görüş hareketi İslam kardeşliği sloganı ile Müslümanların, siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ilişkilerini güçlendireceği, İslam Birliği'nin gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Erbakan, Avrupa Birliği'nin Hristiyanların birliği olduğunu, Hristiyan dünyasına karşı İslam dünyasının da bir çatı altında toplanması gerektiğini belirtmiştir. Bunun içinde Batının birliğine karşı mücadele edebilecek İslami esaslara dayalı alternatif bir birlik fikri Milli Görüş'ün söylemlerinde her zaman dile getirilmiştir. Erbakan, Refahyol hükümetiyle Başbakan olunca

savunduğu İslam Birliğini gerçekleştirmek için Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan'ın birlikteliği ile Gelişmekte Olan 8 Ülke (Developing Eight D-8) birliğini kurmuştur. Birlik ilk aşamada siyasi ve ekonomik işbirliğini tesis etmeyi amaçlamıştır.

Esasen Milli Görüş'ün İslam Birliği fikri II. Abdülhamid'e dayanan bir idealin, İttihat-ı İslam" veya "İttihat-ı Anasır-ı İslam" şeklinde ifade edilen bir söylemi dile getirmiştir. Milli Görüş Hareketi Batı ülkelerinin emperyalist politikalarına karşı, Müslüman ülkeleri nasıl bağımsız kılınabilir sorusuna bir çözüm olarak İslam Birliğini öne çıkarmıştır. Erbakan 1993 yılındaki konuşmasında bunu şöyle ifade etmektedir:

Gayemiz İslam Birliğini kurmaktır. Niçin? Karşımızdaki şer güçler yeryüzünü fesada sokmak için hep beraber hareket ediyorlar. Onların ele geçirdiği bu maddi gücü durdurmak, insanlığı bu felaketten kurtarmak Müslüman ülkelerin her birinin tek başına başarabileceği bir iş olmaktan çıkmıştır. Bir Amerika Irak'ı yok etmek için geldiği zaman 30 tane ülke birden geliyor. Bütün insanlığı bu felaketten kurtarmak için kuvveti değil hakkı üstün tutan yeni bir gücün orta yere çıkması gerekiyor. Bu güç ancak İslam Birliği ile ulaşılabilecek bir güçtür. Muhterem kardeşlerim 6 milyar insanın saadeti buna bağlıdır. Nihai gayemiz bütün insanlığa hizmettir.¹⁸

Milli Görüş'ün İslam Birliği ile savunduğu fikirler D-8 kurulunca birliğin 6 temel ilkesi olarak deklare edilmiştir. Bu ilkeler şöyledir: Savaş değil barış, Çatışma değil diyalog, Çifte standart değil adalet, Üstünlük değil eşitlik, Sömürü değil Adil Düzen, Baskı ve tahakküm değil, insan hakları, hürriyet ve demokrasi.¹⁹

3.1.5. Milli Görüş Hareketinde Örgütlenme

Erbakan, faaliyetlerini gerçekleştirirken Müslüman hareketin bireysellikten çıkarak örgütlü bir hareket halini almasını, yani teşkilatlanmayı sağlamaya çalışmıştır. Erbakan, bu hareketin insanların temelden yetişmesi ile ilerleyeceğini düşündüğü için kurumsal mekanizmaların işlevini, alanlarını ve özelliklerini oldukça çoğaltma hedefinde olmuştur.

Milli Görüş çizgisi böylelikle birçok alanda örgütlenme yoluna gitmiş, basın, yayın, sağlık, sosyal yardımlaşma, ilmi araştırma ve meslek örgütleri kurulmuştur. Fakat savunma ve güvenlik konularında böylesi bir çalışmanın olmadığı görülmektedir (Çalmuk, 2018: 567).

Milli Görüş bünyesindeki örgütlenmelere Ekonomi ve çalışma hayatında Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği (ASKON), Yeni Bir Dünya Sanayici ve İşadamları Derneği (YENİAD), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu(HAK-İŞ); Basın ve medya alanında Milli

¹⁸ Necmettin Erbakan, Refah Partisi İstanbul İl Teşkilatı Buluşma Programı, İstanbul, 1993a.

¹⁹ Developing., "D-8 Organizasyonu ve Ekonomik Birliği", <http://www.developing8.org>. (erişim tarihi: 08.08.2017)

Gazete, Anadolu Gençlik Dergisi, Muslim Port, İslam Toplumu Sosyal Medya Derneği (İSOMDER) ve TV 5; Gençlik teşkilatlanmasında Milli Gençlik Vakfı (MGV) ve Anadolu Gençlik Derneği (AGD); Sosyal yardımlaşma alanında Cansuyu Derneği, İlim Kültür ve Eğitim Vakfı (İKEV), Hayırda Yarışanlar Derneği (HAY-DER) ve Anadolu Engelliler Derneği; İlimi araştırma ve kültür faaliyetleri alanında Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM), Müzik ve Sinema Derneği (MUSİDER); Meslek örgütleri alanında Hukuki Araştırmalar Derneği (HUDER), Şuurlu Öğretmenler Derneği (ÖĞ-DER), Esnaf ve Sanatkârlar Derneği (ESDER), Teknik Elemanlar Derneği (TEKDER), Din Görevlileri Birliği Derneği (DİN-BİR-DER); Dini eğitim alanında Evrensel Hafızlar Derneği (EHAD) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Milli Görüş faaliyetleri sadece yurtiçiyle sınırlı kalmamıştır. Avrupa’da da örgütlenme yoluna giderek İslam Toplumu Millî Görüş (İGMG) kurulmuş, özellikle gurbetçi Türk vatandaşlarına yönelik faaliyetler düzenlenmiştir. Böylelikle tüm bu örgütlenme MİLKO ifadesiyle belirtilmiş, Milli Görüş’ün kitlelere yayılmasında önemli bir faktör olmuştur.²⁰

Milli Görüş Hareketi salt siyasi partiden oluşan bir hareket olarak görülmemelidir. Siyaset sahasının yanında ekonomik, sosyal ve kültürel sahada yer alma çabası onu sade bir politik akım olmaktan ileriye taşımıştır. Bu alanlardaki örgütlenme Milli Görüş’ün siyasi partilerine de olumlu yansımıştır. Özellikle Refah Partisinin seçim başarısında örgütlenme önemli bir faktör olmuştur.

3.2. Refah Partisinden Fazilet Partisine Milli Görüş’ün Değişim ve Dönüşümü

Refah Partisi 1995 seçimlerinde elde ettiği zaferle TBMM’ye birinci parti olarak girmiş ve 28 Haziran 1996 tarihinde DYP ile “Refahyol” koalisyonunu oluşturmuştur. İslamcı söylemleriyle gündeme gelen Refah Partisinin ilk defa iktidara gelmesi var olan laik sisteme bir tehdit olarak görülmüştür. Çakır’a göre bu dönem RP’ye yöneltilen en büyük eleştiri, partinin demokrasiye ve laikliğe inanmadığıdır (Yavuz, 2018: 600). RP, devletçiliği vurgulayan bir parti profilinde olmasına rağmen siyasi rakiplerince sistem karşıtı olduğu iddia edilmiş, bu yargılara karşın İslamcılık düşüncesi ile seçmenini arttırarak kadro partisinden kitle partisi haline gelmiştir (Yavuz, 2005: 596-600). Kadro partiliğinden kitle partisine dönüşmesinde en büyük etken ise Adil Düzen, ahlaki dürüstlük, manevi kalkınma, etnik köken yerine Müslüman kardeşliği gibi siyasal İslam söylemleriyle örgütlenme ve teşkilatlanma becerisidir.

RP, özellikle iktidara geldikten sonra her ne kadar şeriatçı veya İslamcı suçlamalarıyla karşılaşsa da dini imgeleri kullanmaktan vazgeçmemiştir. Söylemlerinde dinsel bir ağırlık

²⁰ MİLKO, Milli Görüşçü Kuruluşlar ifadesinin kısaltış hali olup Necmettin Erbakan tarafından kullanılmıştır Erbakan, 2013b: 26.

taşıyan parti “diğer partilerin seçmenleri var bizim ise inananlarımız var” gibi dini temelli bir isteklendirme şeklini seçmenlerine uygulamış ve bu ifade şeklini benzer söylemlerle de devam ettirmiştir (Küçükylmaz, 2009: 106).

Refah Partisi’nin programlanma sürecine bakıldığında temel prensipler olarak din ve laiklik konusu incelenirken, eğitim öğretim başlığı altında dinsel eğitim konu edinilmiştir. Söylemlerini daha dinsel öğelerle çeşitlendiren partinin laiklik gibi konularda ifadeleri pek bulunmamaktadır (Şen, 2004: 272). Esasen partinin laiklik anlayışı “fikir, vicdan ve düşünce hürriyetine duyulan inanç ve bu hürriyetlere yönelik her türlü baskının iptidai ve laikliğe aykırı kabul edildiği; laikliğin din düşmanlığı olmayıp aksine söz konusu hürriyetleri her türlü ihlalden koruyacak bir prensip olarak geliştirildiği ve uygulamaya konulduğu” şeklinde ifade edilmektedir (Refah Partisi Programı, 1986: 42).

Refah Partisinin iktidarında medyada irticai haberler giderek artmış, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Hasan Mezarıcı ve İbrahim Halil Çelik gibi siyasi isimlerin söylemlerine sık sık yer verilmiştir. Yazılı ve görsel yayın organlarında hükümetin faaliyetlerinden çok bu isimler üstünden “laiklik elden gidiyor” algısı oluşturabilecek haberlere yer verilmesi siyasi çatışma ortamını daha da arttırmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 220). Bunun dışında Erbakan’ın tarikat liderlerine verdiği iftar yemeği, başörtüsü serbestisinin savunulması başörtüsü eylemlerinin RP’li milletvekillerce desteklenmesi, Taksime cami projesi, İslam Birliği adına D-8’in kurulması gibi gelişmeler irticai tehlikesinin daha yüksek bir dille konuşulmasına neden olmuştur. Ayrıca Erbakan’ın diğer hükümetlerin aksine ilk yurtdışı ziyaretini İslam Birliğini oluşturmak amacıyla İran, Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya’ya yapması “eksen kayması” tartışmaları başlatmıştır. O dönem Batı basını bu ziyaretleri Türkiye’nin batıdan kopacağına yormuş ve bunu tehlikeli olarak deklare etmiştir. Özellikle ABD İran gezisine büyük tepki göstermiştir (Bulaç, 2009: 275).

Laiklik tartışmalarının zirveye ulaştığı nokta ise Kudüs Gecesi’dir. Filistin’deki intifadaya destek amacıyla RP’li Sincan Belediyesinin bir gece düzenlenmesi ve buna İran’ın Ankara büyükelçisinin davet edilmesi medyada çok hararetli tartışmalara neden olmuştur (Cevizoğlu, 2003: 15). Böylelikle Genelkurmay 2. Başkanı Çevir Bir ABD’de bulunduğu bir toplantı esnasında “Atatürk’ün mirasını koruyacağız. TSK laiklik ve demokrasinin teminatıdır.” açıklamasını yapmış, tanklar Sincan’da “demokrasiye balans ayarı” yapmak için yollara çıkmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 431). Erbakan’ın “Türkiye’de faşist laik düzen var” beyanı ordu-hükümet arasındaki gerginliği iyice arttırmıştır (Bölükbaşı, 2012: 175-176). Bütün bu gelişmeler neticesinde 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında “rejim aleyhtarı irticai harekete karşı tedbirler” başlıklı bir karar alınmış ve hükümetten tarikatlarla bağlı tüm yurtların vakıfların

kapatılması, 8 yıllık kesintisiz eğitimin hayata geçirilmesi, başörtüsü yasağının taviz verilmeden uygulanması, İmam-Hatip ortaokullarının kapatılması, faizsiz finans kuruluşlarının takibe alınması, tüm irticai nitelik taşıyan yayınların kapatılması, devrim yasalarına riayet edilmesi istenmiştir.

28 Şubat süreciyle ordunun bu kararları doğrudan ve medya aracılığıyla dolaylı yoldan bir baskı unsuru yapması sonucu seçimler sonucu oluşturulan Refahiyol hükümeti yıkılmıştır. Özipek'e göre ordunun bu müdahalesi önceki müdahalelerden farklı olarak doğrudan yönetime el koyma olarak değil de bir el koyma durumunda yapılacakları "Silahsız Kuvvetler" denilen medya ve STK'lara yaptırma şeklinde gerçekleşmiştir. İrtica birinci öncelikli iç tehdit ilan edilmiş ve toplum "çağdaş yaşamının gereklilikleri" doğrultusunda yeniden dizayn edilmek istenmiştir. Bu nedenle 28 Şubat, "post modern darbe" olarak adlandırılmıştır (Özipek, 2018: 640).

Siyasal İslam'ın cumhuriyet tarihinde ilk defa doğrudan temsil edilişi anlamına gelen RP iktidarının ordu müdahalesiyle yıkılması günlük meselelerle ifade edilebilir değildir. Özipek'e göre 28 Şubat, laiklik tartışmalarının ötesinde devletin ilk kuruluşundan bu yana sınıfsal, ekonomik olarak ayrıcalıklı ve bürokrasi ile organik bir ilişkisi olan bir kesimin, tabandan gelen ve yeni gelişen toplumsal güçlere karşı gerçekleştirdiği bir temizleme operasyonudur. Ona göre "türban" milletvekili olabilecek bir kadının değil de kamuda temizlikçi olarak görev yapmakta olan bir kadının başını örtseydi "rejimi yıkmaya yönelik bir sembol" olmayacak, muhafazakâr insanlar varoşlarda esnaf olarak kalıp Anadolu Kaplanları ile TÜSİAD'a tehdit oluşturmasaydı "laiklik düşmanı yeşil sermaye" olmayacaktı. TÜSİAD'ın sekiz yıllık kesintisiz eğitim ve laiklik konusunda anormal derecede gösterdiği duyarlılık sadece "laik ve çağdaş yaşam" hassasiyeti ile açıklanabilir olarak görülmemiştir (Özipek, 2018: 642). 28 Şubatın temel dinamiklerinin oluşmasında otantik Anadolu burjuvazisinin modern burjuvaziye meydan okuyacak düzeyde güç kazanmasının büyük etkisi olmuştur (Bölükbaşı, 2012: 176). Kırdan kente göç sonucu toplumun yaşamış olduğu sosyolojik değişimin din olgusu etrafında gerçekleşmesi, bu kitlelerin büyük oranda İslami bir söylem benimsemesine sebebiyet vermiştir. 28 Şubat sürecinde bu kitlelerin RP etrafında temsil edilmesi partinin hedef olmasını sağlamış, Necmettin Erbakan'ın doğrudan bir çatışma alanına girmeden müdahaleyi zamanla savuşturma amacında olan çıkarıcı siyaseti başarılı olamamıştır (Özipek, 2018: 644).

28 Şubat darbesinden sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, düzenlediği iddianame ile "Kan emici vampirler, yarasalar, metastaz yapmış habis ur" olarak tanımladığı RP'nin temelli kapatılmasını istemiş ve RP "laiklik karşıtı eylemlerin odağı" olduğu gerekçesiyle 17 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 432).

RP'nin temelli kapatılmasıyla Erbakan ve bazı partililere 5 yıl siyaset yasağı gelmiştir. Böylelikle 3. Kez partisi kapatılan Milli Görüş RP'nin kapatılma ihtimaline karşı 17 Aralık 1997 yılında kurulan Fazilet Partisiyle (FP) siyasi mücadelesine devam etmiştir. Siyaset yapma yasağı dışındaki bütün partililer o dönem Fazilet Partisi'ne geçmiştir (Karaalioğlu, 2001: 10-11). Milli Görüş bu dönemde Erbakan'ın yasaklı olması nedeniyle Fazilet Partisi'nin başına kimin geçeceği tartışmalarını yaşamıştır. Genel başkanlık koltuğuna oturacak olan kişinin Erbakan tarafından belirleneceği kabul görmüştür fakat asıl mesele Erbakan'a hangi ismin yakın olduğudur. Esasen Nevzat Yalçıntaş, Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül gibi isimler konuşulurken Erbakan'ın adayı Recai Kutan olmuştur. Milli Görüş hareketinin kırılma noktalarından biri de tam bu süreçte gerçekleşmektedir. Yenilikçi ve gelenekçi kanatlar oluşmuş, gelenekçiler Kutan'ı, yenilikçiler ise Gül'ü desteklemiştir. Fakat Kutan oy çokluğuyla birinci gelmiştir (Karaalioğlu, 2001: 11-12). Yenilikçiler karşıt siyaset yapanlara muhalefet ederek bir yere varamayacaklarını anlayarak, daha sistemle uyum içerisinde, liberal ve Batı eksenli politikalar izlemeyi savunmuştur. RP'nin kapatılmasından ise Erbakan sorumlu tutulmuş, Milli Görüş kendi içerisinde adeta ilk defa bu denli bir bunalım yaşamıştır (Tekin, 2004: 53).

Genel başkanlığına Recai Kutan'ın geldiği Fazilet Partisi girdiği 1999 seçimlerinde RP'ye göre bir düşüş yaşayarak %15.4 oy oranıyla meclisteki 3. Parti olmuştur. Fazilet Partisi daha geniş bir seçmen kitlesine ulaşmak için DYP ve ANAP kökenli isimlere teklif götürmüş parti merkez sağ seçmene doğru genişlemeye çalışmıştır. Özellikle FP'nin, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 yılındaki seçim zaferine atıfla 14 Mayıs tarihinde kamuoyunda ilk defa kendini göstermeye çalışması, partinin açılış konuşmasını bugünde yapması FP'nin sadece Milli Görüş'ün bir devam eden uzantısı olarak görülme istemeyişinin göstergesidir. FP böylelikle tüm sağ seçmene yönelik söylemler geliştirmiştir. FP lideri Kutan'ın demokratikleşme ve sivilleşme yolunda Turgut Özal'ın misyonunun da partide var olduğunu söylemesi buna örnek verilebilir (Çakır, 2018: 572). Fazilet Partisi ayrıca farklı inanç gruplarının birbirleri üzerinde baskı kurmaması gerektiğini savunmuştur. Daha önce sadece Müslümanların haklarının savunulması gerektiğini söyleyen Milli Görüş partilerine nazaran, bütün inanç gruplarını kapsayan bir söylem geliştirmiştir.

Kutan bu dönemlerde orduyu suçlayıcı açıklamalarda da bulunmaktadır. Bu durum ordu ile arasındaki gerilimin artmasına sebep olmuştur. Daha önce de Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir tarafından Fazilet Partisi irticanın birinci tehdit olmasına karşılık, Kutan "sandıktan çıkana razı olmak zorundasınız" şeklinde tartışma üslubunu kullanmıştır. Bütün bu yaşananlar dönemin askerinin siyaset üzerindeki etkisini de göstermektedir (Karaalioğlu, 2001: 102). Bu

dönem mecliste FP açısından önemli bir kriz yaşanmış 1999 seçimlerinde İstanbul milletvekili olarak meclise giren Merve Kavakçı genel kurul salonuna türbanıyla girince büyük tartışmalar yaşanmıştır. FP'liler dışındaki milletvekilleri özellikle DSP'li vekiller sıralara vurarak protestolarda bulunmuştur. DSP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit meclis kürsüsünden “Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz!” diye konuşmuştur. Hemen akabinde Merve Kavakçının milletvekilliği düşürülmüş ve vatandaşlıktan atılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 447). Bu durum FP için irtica tartışmalarını tekrar alevlendirmiştir. Böylelikle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı FP'yi “Ülkenin kanını emen vampir” olarak tanımladığı bir iddianame “RP'nin devamı olması ve partinin laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçeleriyle” 7 Mayıs 1999'da Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açmış ve 22 Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi kararıyla FP kapatılmıştır” (Aykol, 2009: 258).

3.2.1. Refah Partisi ve Fazilet Partisinin Mukayesesi

Milli Görüş, 28 Şubat darbesinin etkisiyle büyük değişim ve dönüşümler yaşamıştır. 28 Şubat sürecine kadar Milli Görüş hareketi değişim konusunda görece katı bir tutum sergilemesine rağmen RP iktidar olduktan sonra merkez sağa açılma ve kitle partisi olma isteğinden dolayı söylemlerinde yumuşamalar ve değişimler yaşasa da bunlar “takiyye” suçlamalarına neden olmuştur. Bütün bunların fayda etmeyerek 28 Şubat sürecinin yaşanmasıyla Milli Görüş, kendi iradesinin dışında bir değişime sürüklenmiştir (Çakır, 2018: 575). Fazilet Partisi olarak varlığını devam ettiren hareket birçok konuda söylemlerini Refah Partisine göre değiştirmiş veya dönüştürmüştür. Özellikle darbenin getirmiş olduğu anti-demokratik ortamın etkisiyle demokrasi, insan hakları ve liberal değerleri ön plana çıkaran Fazilet Partisi'nin Refah Partisi'nden daha farklı politikalar geliştirdiği görülmüştür (Poyraz ve Uzun, 2010: 326).

Bu başlık altında Milli Görüş hareketinin 28 Şubat sürecinden sonra Devlet ve Bürokrasi, Ekonomi, Dine Bakış ve Dış Politika konularında yaşadığı değişim, Refah Partisi ve Fazilet Partisinin özelinde incelenecektir.

3.2.1.1. Devlet ve Bürokrasi

Refah Partisi önceki Milli Görüş partilerine benzer şekilde devlet ve bürokrasi üstüne pek fazla eğilmemiştir. Devlet yapılanmasına ve bürokrasiye ciddi bir eleştiri getirmemiş, sığ bir görüş açısına sahip olmuştur.

Parti programının 7. Maddesinde “Devlet görevlilerin ve bürokrasinin arasında kendilerini vatandaşa hizmet veren, onun emrinde olan ve bu açıyla vatandaşa yaklaşan

zihniyeti hâkim kıılma” ve “ Rüşveti ortadan kaldırmak, iltimas ve irtikâbı yok etmek için eğitim başta olmak üzere adli, idari ve iktisadi her türlü tedbiri alma” ifadelerine yer verilmiştir. (RP Programı, 1985: 28). RP, tüm parti programında bu konudaki fikirlerini sadece bu ifadelerle belirterek devlete ve bürokrasiye karşı eleştirel bir tavır takınmamış, çözümsüzlüğünü tekrarlamıştır (Şen, 2004: 208).

Refah Partisinin Osmanlı Devletini model olarak fikirlerini şekillendirmesi devlete bakış açısını etkileyen ana unsurdur. Nitekim RP, İslami motifler ve simgeleri kullanan, Osmanlı-Türk geleneğinden etkilenen gelenekçi ve devletçi bir çizgide bulunmuştur (Dağı, 1998: 15). Aslında Refah Partisi özelinde Milli Görüş bu çizgisiyle siyasal İslam’ın devlete verdiği önemden etkilenmiştir. İslam tarihinin devlet odaklı bir okumaya sahip olması siyasal İslam’ın “devlet eksenli bir İslamcılık” anlayışına sahip olmasına neden olmuştur. Tüm dünyada İslamcılık akımının eklendiği bu anlayış tabii olarak Milli Görüş’ü de etkilemiş ve devlet gereklilik duyulan “âli çıkarları” önemli olan bir olgu halinde kabul görmüştür (Metiner, 2015: 198). Böylelikle RP’nin sahip olduğu milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı damar onu “yeşil Kemalizm” denilebilecek bir boyutta devlete, bürokrasiye bağlı kılmıştır (Yavuz, 2018: 600).

28 Şubat sonrası RP’nin kapatılmasıyla kurulan FP, parti programında devlet ve bürokrasiye dair görüşlerini geniş bir şekilde “Devlet ve Kamu Yönetimi” bölümü altında açıklamıştır. RP’ye göre büyük değişimleri barındıran FP programı “Devlet için Millet değil, Millet için Devlet” ifadesiyle temel bir anlayış değişikliğine gittiğini göstermiştir (FP Programı, 1998: 28).

RP’de maddi ve manevi kalkınmanın bir aracı olarak görülen devlet amaçlara ulaşmak için gittikçe merkezileşen, toplum üzerindeki kontrolü meşrulaşan bir aygıt konumundayken FP programında devletin kutsallığı yerine insan hak ve özgürlüklerinin dokunulmaz ve kutsal olduğunu, devletin toplum ve insan hayatının yönünü belirleyen bir aygıt değil aksine toplumun, insanın hayatını kolaylaştıran milletle barışık bir aygıt olması gerektiğini belirtmiştir (FP Programı, 1998: 28). Ayrıca “Kamu yönetiminde adalet, esneklik ve verimlilik esastır. Devlet hâkim değil, hizmet eden bir unsurdur” şeklinde belirlenen ilkeler doğrultusunda RP’nin devlet yapılanması ve devletin toplum, insan ilişkileri hakkındaki görüşleri tamamen terkedilmiştir. Bu yeni ilkeler doğrultusunda RP’nin savunduğu merkeziyetçi devletin yerine mahalli idarelerin etkili olduğu bir devlet yapılanması öngörülmüş, yerinden yönetim ilkesinin geliştirilmesi partinin vazgeçilmez ilkelerinden biri olarak sayılmıştır (Şen, 2004: 209).

FP programına “partimiz bürokrasiyi azaltacak” şeklinde bir ifade yazarak mevcut bürokrasinin “ağır, hantal, vatandaşa güvenmeyen, memurların vatandaşa hizmeti değil amirliği esas alan bir yapıda” olduğunu belirtmiştir (FP Programı, 1998: 28).

Devletin ve bürokrasinin mevcut durumunun FP tarafından yeniden şekillendirilme isteği sert tartışmalara sebep olmuştur. Kamu yönetiminin değiştirilmesi mevcut dengeleri değiştireceğinden dolayı FP, RP gibi sermaye gruplarıyla değil daha çok bürokrasiyle çatışma yaşamıştır. RP sistemde yaşanan sorunları mevcut devlet ve bürokrasi yapısından değil de daha çok olumsuz bürokratlar, memurlar tarafından kaynaklandığını düşünmekte, genel bir nitelik taşımayan bu problemi nitelikli ve olumlu bürokratları göreve getirerek çözeceğine inanmıştır. (Şen, 2004: 211). Bekaroğlu'na göre Erbakan devlet aygıtının biçimine ve işleyişine bir itiraz getirmemiştir. Onun itirazı devlet aygıtının içeriğine ve onu yönetenleredir. Nitekim RP bu aygıtın doğru kişilerce, doğru işler için kullanılırsa sorun üretmeyeceğini savunmuştur. Buradaki doğru kişiler Erbakan ve ekibi, doğru işler ise Milli Görüş'tür (Bekaroğlu, 2007: 230). FP ise RP'nin tam tersi mevcut bürokrasiyi ve devlet yapılanmasını sorunun ana kaynağı olarak tanımlamıştır. FP, parti programında istenilen bürokrat, memur tipini "Her türlü siyasi ve ideolojik düşünceden uzak, vatandaşa amirlik değil kaliteli, verimli ve hızlı bir şekilde hizmet eden, mevzuatta yazılı değil diyerek vatandaşın işini yapmayan değil tam aksine hakkında hüküm olmayan her şeyi inisiyatif kullanarak yapan" şeklinde ifade etmiştir (FP Programı, 1998: 33-34).

Bütün bunlar neticesinde FP, RP'den farklı olarak devleti, bürokrasiyi, nasıl işleyeceklerini detaylı olarak açıklamış ve devlete, bürokrasiye yeni bir bakış açısı getirmiştir. Milli Görüş, FP çizgisiyle bu bakımdan köklü bir dönüşüm yaşamıştır.

3.2.1.2. Ekonomi

Refah Partisi, devletin öncü bir rol üstlendiği ancak özel sektörün dışlanmadığı karma bir ekonomik sistemi savunmuştur. Parti programında enflasyona izin vermeyen, yatırımlara hız katan, para değerinde istikrar sağlayan, adil gelir dağılımını her daim bünyesinde barındıran bir ekonomi modeli ortaya konmuştur (RP Programı, 1985: 45-46). Bu ekonomik hedeflere ulaşmak için devlete altyapı kurma göreviyle beraber tefeciliği, faizi ve israfı kaldırarak kalkınmaya yönelik yatırımlar yapma görevi verilmiştir (RP Programı, 1985: 46).

RP'nin öngördüğü ekonomik sistemde devlet müdahaleci ve düzenleyici olarak yer almaktadır. Parti programı dış ticarete, sanayide, tarımda ve diğer tüm ekonomik sahada bu düzenleyici role atıfta bulunmuştur. Ekonomik sistemde devlete biçilen bu rolün RP'nin devlet aygıtına bakış açısıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Devlet ekonomiye yön vermek için asli bir araç haline getirilmiştir. RP'nin "Adil Düzen" adlı ekonomik sisteminde de bu izlere rastlamak mümkündür. Şen'e göre her ne kadar bu projenin ana maddelerinden biri "ekonomik

faaliyetler şahıslar ve vakıflar tarafından yürütülür.” şeklinde olsa da devletin rolü hiç değişmemiş, her zaman tüm ekonomik sistemi kuşatır halde olmuştur (Şen, 2004: 60).

Adil Düzen RP'nin ekonomik yol haritasını yansıtmaktadır. Bu ekonomik düzende devlet iki şekilde ekonomin içinde yer alır: Genel hizmetleri ve Tanzim hizmetleri yürüterek. Genel hizmetler eğitim, sağlık, adalet, güvenlik, ulaşım gibi temel hizmetlerin yanında köprü, yol, su, elektrik gibi altyapı hizmetlerini ifade etmektedir. Tanzim hizmetleri ise temel ekonomik malların piyasasını düzenleme işini ifade etmektedir. Devlet tanzim hizmetleriyle kâr amacı gütmeyen temel malların üretim ve alım, satımıyla ilgili planlamalar yapmaktadır. Bunun dışında devlet ekonomi içindeki kredi kullanımlarını da planlamakta farklı kredi türlerinin ne şekilde işleyeceğini de düzenlemektedir. Faizsiz kredi sistemini işletecektir. Tüm meslek örgütleri ve loncalar devlet kontrolünde olup işçinin ne durumda hangi ücreti hak edeceğine kadar işleyişe devlet müdahale edebilmektedir. Mevcut düzeni “faizci kapitalist köle düzeni” olarak tanımlayan RP, Adil Düzen ile faizsiz, ihracata dayalı, sanayinin bel kemiği olduğu, devletin kalkınmada büyük sorumluluk üstlendiği, işsizliğin olmadığı bir ekonomi programı hazırlamıştır (Erbakan, 1991: 15-22). Bu durum Adil Ekonomik Düzen adı altında RP'nin özel teşebbüsten bahsetse de ilk aşamada serbest piyasa ekonomisini benimsemediğini ve devlet kontrollü bir ekonomik sistemi savunduğunu göstermiştir (Şen, 2004: 65). Fakat bu tutumun aksine söylemlerde sıkça görülmektedir. Erbakan'ın RP 4. Büyük Kongresinde yapmış olduğu konuşmada şunları ifade etmiştir:

Refah Partisi için bir takım açıklanmaya muhtaç yanlışlar yapılmıştır. Refah Partisi iktidara gelince ekonomik durumun kargaşaya gireceği iddiası vardır. Tam tersi! Adil Düzen kurulacak ve ekonomi asıl bugünkü karmakarışıklıktan, çorba düzeninden kurtulacaktır. Diğer bir iddia ise Refah Partisi komünist, devletçi bir düzen taraftarıdır. Hâlbuki Refah Partisi teşebbüs hürriyetinden yana olan bir partidir. Devletçi ve katı müdahaleci bir parti olmadığını da açıkça beyan etmiştir. Refah Partisi, gerçek ve tek özel sektörcü partidir. Tek serbest piyasa partisi Refah Partisidir. Biz özelleştirmeye veya serbest teşebbüse karşı değiliz. Biz taklitçi partilerin bugünkü tatbikatına karşıyız. Refah Partisi devletin bazı kişi ve kuruluşlara peşkeş çekilmesine karşıdır. Her noktada devletin hakkını da koruyacaktır. Refah Partisi, özel teşebbüsü de bir kaç tekel kuruluş kabul edip bütün vatandaşların ekonomik sıkıntıya sürüklenmesini de kesinlikle kabul etmez. Bütün halk kitlelerinin insanca yaşamasını sağlayacak Adil Ekonomik Düzeni savunur.²¹

Konuşmada geçen ifadeler bir bakıma Türkiye'nin içinde bulunduğu sermaye gelişimine karşı Milli Görüş'ün tepkisiz de kalamadığını göstermiştir. Fakat Milli Görüş, FP'ye

²¹ Necmettin Erbakan, RP 4. Büyük Kongre Açılış Konuşması, Ankara, 1993b.

kadar tam anlamıyla serbest piyasa ekonomisini programlarına yansıtamamıştır (Şen, 2004: 71).

Fazilet Partisi hazırladığı programın “İktisadi Politika” bölümüne “Sömürüye ve haksız kazanca imkân vermeyen, piyasa güçlerinin hâkim olduğu, rekabeti esas alan serbest pazar ekonomisi iktisadi anlayışımızın temel ilkesidir.” ifadesiyle başlamıştır. Başlangıçta kullanılan sömürüye ve haksız kazanca karşı olma ifadesi her ne kadar RP’nin Adil Düzem söylemini hatırlatsa da ifadenin bütünü köklü bir değişim yaşandığını, devletin öncü rol olduğu karma ekonomi modelinin terk edildiğini göstermektedir (FP Programı, 1998: 15). Parti programının Ekonomi başlığı altında yer verilen “ Devleti imkân nispetinde ticari ve sınai faaliyetlerin dışında tutmak ve bu çalışmaları özel teşebbüsler aracılığıyla yaptırmak gereklidir. Devlet, asli fonksiyonu olan güvenlik, adalet, eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerini yapacak, denetleyici, gözetici ve yol gösterici olarak, özel teşebbüsün gelişebilmesi için serbest piyasa ekonomisinin bütün şartlarını hazırlayacaktır.” ifadesi Milli Görüşün FP ile tam anlamıyla bir sistem değişikliğine gittiğini göstermektedir (FP Programı, 1998: 16). Özellikle RP’nin Adil Düzen’de devletin yapmasını öngördüğü “Tanzim Hizmetlerin” ortadan kaldırıldığı ve Milli Görüş’ün Adil Düzen söyleminden bir bakıma vazgeçtiği görülmektedir. FP, programında RP’nin aksine faizsiz ekonomi gibi İslami kaynaklı terimlere yer vermemiştir. Açık ve net ifadelerle liberal bir söylem geliştirilmiştir.

FP, özelleştirmeyi de verimlilik için vazgeçilmez bir şart olarak saymış, RP’ye göre daha sert bir tutum sergilemiştir. Özelleştirme serbest piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için ana şartlardan biri olarak sayıldığından devletin sanayi dâhil bütün yatırımlarının özel sektöre devri savunulmuştur (Şen, 2004: 73). Ayrıca dış ticarete RP’nin aksine herhangi bir koruma önlemi olmadan büyümeye dayalı, liberal ilkelere uygun olarak çok yönlü bir politika sergileneceği belirtilmiştir (FP Programı, 1998: 18).

Milli Görüşün FP ile yaşadığı bu ekonomik anlayış değişikliği, liberal düşüncelerin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de güçlenmesiyle ilgili olsa da tek sebep bu değildir. Bekaroğlu’na göre Anadolu Kaplanları adıyla bilinen iş adamlarının 28 Şubat süreciyle sistem tarafından bir tehdit görülmeleri sermayelerinin risk altına girmelerine neden olmuş bu yüzden Erbakan’a küresel pazarın gerektirdiği liberal koşulları özümsemesi yönünde baskı yapılmıştır. Ekonomik anlayış değişikliği, içinde MÜSİAD’ın da bulunduğu bir denklemde yenilikçi-gelenekçi kavgasının unsurlarından biri olmuştur (Bekaroğlu, 2007: 223).

3.2.1.3. Laiklik ve Dine Bakış

Refah Partisi programında “Temel Prensipler” başlığında “Partimiz fikir, vicdan ve düşünce hürriyetine inanır; fikir, vicdan ve düşünce hürriyetlerine her türlü baskıyı iptidai ve laikliğe aykırı sayar. Laiklik din karşıtlığı olmayıp bilakis din ve vicdan hürriyetlerini her türlü ihlalden koruyucu bir prensip olarak geliştirilmiş ve uygulama alanına konulmuştur” ifadesine yer vermiş, bunun dışında “Milli Eğitim” başlığı altında dini eğitimin önemine, din adamlarının yetiştirilmesinin gerektiğine, dinin milli ve manevi kalkınma için önemine değinmiştir (RP Programı, 1985: 37-49).

Kuruluşundan bu yana din olgusuyla iç içe olan Milli Görüş hareketi genel olarak İslamcı olarak tanımlanmış zaman zaman şeriatçı suçlamasıyla karşılaşmıştır. Fakat Refah Partisi, programında dine bakış açısıyla ilgili görüşlerine neredeyse yer vermemiştir. 12 Eylül darbesi sonrasında hazırlanan program dikkatli bir dille hazırlanmış ve laiklik kısıtlı bir alanda yer almıştır. RP programındaki göze çarpan önemli detaylardan biri ise 12 Eylül öncesi yaşanan olaylara atıfla gençliğin “anarşi eylemlerine meyil etmemesi için” dini ve manevi değerlerle takviye edilmesi gerektiğinin belirtilmesidir (Şen, 2004: 273).

Erbakan, RP'nin laiklik ve din üzerine görüşlerini partinin 4. Büyük Kongresinde şu ifadelerle anlatmıştır:

Adil Düzen kurulduğunda bütün ülke fertlerinin, insan hakları ve saadetleri teminat altına alınmış olacak, ezen ve ezilen düzeni ortadan kalkacak. Ülkedeki herkesin ve bu meyanda Müslümanların dini inançları ve inancına uygun yaşama hakları teessüs edecek. Böylece Müslümanların arasındaki şerefli kardeşlik ve içten gelen muhabbet bağı teessüs edecektir. Adil Düzen her inanıştaki insana saadet getirir. Müslümanlığın manevi bağını ortadan kaldırmaz, teşvik eder... Türkiye'de gerçek laiklik değil, laiklik adı altında "Müslümanlara baskı rejimi, İslam düşmanlığı" yürütülmektedir... Dünya'daki 180'e yakın ülkenin Anayasası incelendiğinde görülmüştür ki laik kelimesini kullanan sadece 2 ülke vardır. Bunlardan biri Fransa diğeri Türkiye'dir. Türkiye'den başka bütün ülkelerin Anayasaları incelendiği zaman bunların büyük çoğunluğunda Devletin dini belirtilmekte, diğer dinlere de serbestlik tanındığı açıkça görülmektedir. Fransız Anayasasında ise laiklik kelimesi, Fransız İhtilalinden kalma bir tabir olarak muhafaza edilmiştir... Kapitalizmin ve materyalizmin bir sonucu olarak bütün dünyada gün geçtikçe artan bir kirlenme artık bütün ülkeleri materyalizmi bırakıp, maneviyatçılığa ve dine yönelttiği halde bunlar hala 50 sene önceki materyalist görüşlerle hareket etmekte ve eskiden beri alıştıkları halde laikliği din hürriyeti olarak değil, Müslümanlara baskı vasıtası olarak görmekte ve kullanmakta ısrar etmektedirler.²²

²² Necmettin Erbakan, RP 4. Büyük Kongre Açılış Konuşması, Ankara, 1993b.

Konuşmada da ifade edildiği gibi RP, laikliği Müslümanlar açısından “istismar edilen” bir olgu olarak görmüştür. RP’ye göre din manevi kalkınmanın ana itici gücüdür. Bu nedenle dinin ve dini eğitimin laiklik ilkesinin tesiri altında güçsüzleştirilmesinin karşısında olmuştur.

FP programına bakıldığında ise tıpkı RP gibi laiklik konusunun geniş bir şekilde işlenmediği fakat birtakım değişiklikler olduğu görülmüştür. Programın “Amaç ve İlkeler” bölümünün giriş cümlesi “Atatürk ilke ve Devrimlerinin Anayasada ifadesini bulduğu, Demokratik, Laik ve Sosyal Hukuk Devleti anlayışı içinde: ... Din, dil, mezhep, meşrep ve ırk ayrımı gözetmeksizin ulusal birlik ve beraberliğin temin edilerek barış içinde yaşamaktır.” şeklindedir (FP Programı, 1998: 3). RP kongre konuşmasında Erbakan’ın ifade ettiği gibi Milli Görüş, laiklik ilkesinin anayasal bir dayanağa sahip olmasını dahi eleştirirken, FP Anayasaya da bulunan laiklik ilkesine atıfta bulunarak amaçlarını açıklamıştır. Ayrıca parti programında “İnsanların dil, din, mezhep, meşrep, ırk ayrılıklarına bakmaksızın onların dini inanç ve teşebbüs özgürlüklerinin garanti altına alınmasını devletin en başta görevi sayar.” ifadeleri kullanılmıştır.

FP çizgisi ile Milli Görüş, RP’nin aksine konuya sadece Müslümanlar olarak bakmamış din, mezhep ve inanç farkı gözetmeksizin vicdan hürriyetini daha gür bir dille savunmuştur. RP için laiklik ilkesine bakış açısı “Müslümanların haklarını korumak ve savunmak” ilkesiyle açıklanabilirken, FP tüm inanç gruplarını kapsayıcı bir dil kullanmıştır. FP programındaki şu ifadeler bu kapsayıcı dilin bir ürünüdür; “Partimiz, laikliği din ve vicdan özgürlüğünün, inanç ve ibadet hürriyetinin bir teminatı olarak görür. Hiç kimsenin, başkalarının dini inanç ve ibadetlerini engellememesi gerekliliğine, yine hiç kimsenin başkalarına zor kullanarak ibadet ve şahsi yaşantısına müdahale etmesini kabul edilemez olarak görür. Bu gibi hareketleri, laikliğe, insan hak ve özgürlüklerine müdahale sayar” (FP Programı, 1998: 5).

Bu ifadeler FP’nin laikliği, RP’nin aksine din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tanımladığını göstermektedir. RP’de de buna benzer söylemler zaman zaman görülse de bu ilk defa FP ile parti programına yansımıştır. Recai Kutan’ın Fazilet Partisinin açılış kongresinde kullandığı şu ifadeler FP’nin yaşadığı değişimi göstermesi açısından önemlidir;

Aziz Fazilet Partililer,

Anayasa devletimizi Demokratik-Laik-Sosyal bir hukuk devleti olarak tarif ediyor... Ama vatandaşlarımız arasındaki genel kanaat batılı anlamda çağdaş bir laiklik tatbikatının da bulunmadığıdır... Halkımızın gündeminde birçok sıkıntı varken Ankara’nın gündeminde ne var? Ankara’nın gündeminde irtica var. Sözümler ona rejim yıkmaya yönelik irticai faaliyetler var... Peki, nedir bu irtica? Kimler mürtecdiler? Halkımızın günlük konuşma dilinde yerleşmiş, benimsenmiş bazı kelimeleri Arapçadan gelmiştir diye reddedip, yerine bazı uydurma kelimeler üretenler, ne için bu koyu Arapça kelimeleri ısrarla kullanıyorlar? Sebebi açık... Anlamı belirsiz bir kelimeyle önüne geleni suçlamak, karalamak...

Birinci tehdit dediğiniz mürteciler bu güne kadar ne yaptılar? Polisle mi çatıştılar? Askerle mi vuruştular? Kurtarılmış bölgeler mi ilan ettiler? Kendileri gibi düşünmeyenlere karşı zor ve şiddet mi uyguladılar? İrticanın ne olduğu tarif edilmemiştir. Hakkındaki konuşmalar bilimsellikten uzak, hislere ve ön yargılara dayanıyor. Anayasada da, diğer yasalarda da irtica diye bir kavram yoktur... Biz anayasa emri gereğince, tam demokrasi olmalı, batılı anlamda "demokratik bir laiklik" tatbikatı olmalı diyoruz... Bizim anlayışımıza göre, din ve vicdan özgürlüğü, aynı zamanda dini yaşam özgürlüğünü de içine alan geniş bir özgürlük alanıdır. Elbette hiç kimse şu veya bu dini kabule zorlanmamalıdır. Ama kabul ettiği dinin öğretilerine göre yaşamak konusunda da herkes özgür olmalıdır. Din sadece vicdanlara hapsedilmesi gereken bir inanç manzumesi değildir. Din aynı zamanda bir yaşam tarzıdır da. Bu yüzden dini sadece vicdanlara ve mabetlere hapseden, dini yaşam tarzının toplumda görünürlük kazanmasından rahatsızlık duyan bir anlayış, din ve vicdan özgürlüğünü tehdit eden anti-demokratik bir anlayıştır.

Laiklik, devletin bütün inanç gruplarına karşı tarafsız olmasını salık veren bir tutum adıdır. Bu anlamda laiklik, sosyal barışı sağlamaya dönük işlevsel bir araçtır. Fazilet Partisi olarak biz, Türkiye'de artık laik ve laikçilik arasındaki ayrımın net bir biçimde ortaya konulması gerektiğine inanıyoruz. Türkiye'de laiklik siyasallaştırılmıştır. Bir başka deyişle, Türkiye'de var olan laiklik, aslında laiklik değil, laikçiliktir. Biz "laikliği siyasete alet etmek" anlamına gelen siyasal laikçiliği demokratik laikliğin özünü tahrir eden bir anlayış olduğu için reddediyoruz. Türkiye tercihini otoriter-jakoben laikçilikten yana değil demokratik laiklikten yana yapmak zorundadır. Sosyal barışı sağlamanın yolu, demokratik laik anlayışından geçmektedir.

Biz Fazilet Partisi olarak Anglosakson dünyasının benimseyip uyguladığı demokratik laikliği, sosyal barışı sağlamanın bir yöntemi olarak benimsiyoruz. Demokratik laiklik anlayışının benimsenmesi halinde laiklik, anti-laiklik türünden sun'i gerilimlerin ve çatışmaların kendiliğinden ortadan kalkacağına inanıyoruz.²³

Bu ifadeler FP'nin RP'ye göre geniş bir anlayış değişikliğine gittiğini göstermektedir. Milli Görüş artık laiklik kavramının kendisine doğrudan bir sorgulama getirmemekte, onu yanlış yorumlayan "laikçilik" taraftarlarına net suçlamalar getirmeye başlamıştır. Laiklik artık demokratik bir gereklilik olarak kabul edilmiş Batı Avrupa'nın temsil ettiği bir din ve vicdan hürriyetinin benimsendiği görülmüştür. Laikliğin insan hakları, demokrasi, özgürlük ve adalet ile birlikte sosyal barış için bir gereklilik olarak telakki edilmesi Milli Görüş'ün değişimini göstermesi açısından önemlidir. Bunun dışında dini inançları noktasında hassasiyeti olan ve esasen de Milli Görüş'ün tabanını temsil eden kitlenin dini inançlarını toplumsal alanda da yaşaması gerektiği dile getirilmiştir.

Fazilet Partisi, laiklik ilkesini Batılı bir bakış açısıyla tanımlaması ve tüm inanç gruplarını kucaklamaya çalışmasıyla Milli Görüş'ün geleneksel bakış açısının değişmekte olduğunu gösterse de bu değişim diğer konularla mukayese edilemeyecek kadar yetersiz kalmıştır (Şen, 2004: 275).

²³ Recai Kutan, Fazilet Partisi "İlk Adım Toplantısı" Açılış Konuşması, Ankara, 1998.

3.2.1.4. Dış Politika

Refah Partisini ve Milli Görüşü diğer siyasal partilerden ve politik akımlardan ayıran en önemli özellik, ideolojik olarak sahip olunan İslamcılığın yansıttığı bir dış politikaya sahip olmasıdır. Milli Görüş düşüncesinde “Dış Politika”, hareketin her daim temel bir konusu olmuş, öyle veya böyle her söylem dış politikaya değinmiştir. Örneğin, RP’nin ekonomik fikirlerini açıklayan “Adil Düzen” projesi bir bakıma dış politikaya dair önermeler de sunmuştur. Adil Düzen’de köle düzeni olarak tabir edilen mevcut ekonomik sistem bir diğer köle düzeni sayılan uluslararası mevcut duruma bağlı sayılmıştır. Bunun sonucu olarak Emperyalizm ve Siyonizm’in hâkim kabul edildiği mevcut uluslararası sistemi değiştirmek adına, dış politika “kuvveti üstün tutan değil, hakkı üstün tutan bir medeniyet” kurma çabasında çok önemli bir olgu olarak tanımlanmıştır. RP’nin Dünya’nın mevcut durumuna dair bakış açısından dolayı Milli Görüş’ün dış politikası bu söylemlere uygun olarak gelişme göstermiştir (Erbakan, 1991: 88-91). İslami referanslar eşliğinde gelişme gösteren dış politika bir anda bu duruma gelmemiştir. RP, dış politika meselesinde ilk önce kendi içinde değişimler yaşamıştır.

RP’nin ilk Genel Başkanı Ahmet Tekdal’ın 1. Büyük Kongrede yaptığı konuşmada “Milli Dış Politika” terimiyle beraber şu ifadeler kullanılmıştır:

Bağımsız ve her yönüyle milli menfaattarımızı gözetken bir dış politikadan yanayız. Bağımsız bir dış politika anlayışı, milli menfaattarımıza uygun ittifakların içerisinde olmaya mani değildir. Bir savunma paketi olarak, NATO’da bulunmayı milli menfaatlerimize uygun görüyoruz. Ancak bu hususta hakiki anlamda bir nimet-külfet dengesinin kurulması lüzumunu da inanıyoruz.

Türkiye’nin gümrük himayesine muhtaç olmayan sıhhatli bir sanayi ve tarım ülkesi olması ana hedefimizdir. Bu hedefin gerçekleşmesini engellememesi, hatta yardımcı olması kaydıyla ve taraflara karşılıklı olarak adil menfaatler sağlaması ve sadece ekonomik münasebetler çerçevesi içerisinde kalması şartıyla "Ortak Pazar" a taraftarız. Ancak Türkiye’yi istikbalde kurulması tasavvur edilen bir tek Avrupa devletinin bir eyaleti haline getirecek olan siyasi bütünleşmeye de karşıyız.²⁴

RP, dış politika konusunda ilk aşamada daha sonra izleyeceği siyasete göre kısıtlı bir politika geliştirmiştir. Avrupa ile ekonomik bir birliktelikte kalmak şartıyla işbirliğini öngörmüş, NATO’yu milli menfaatlere uygun bir pakt olarak savunmuştur. Daha sonra RP, Adil Düzen projesiyle beraber “Avrupa Ortak Pazarı” yerine “İslam Ortak Pazarı” fikrini öne sürmüştür, dış politikada artık “İslam Birliği” ideali belirleyici rol üstlenmiştir (Erbakan, 1991: 93). RP’nin siyasal İslam çizgisinde bulunuyor olması dış politikadaki gelişimin ana faktörüdür. Bu İslamcılık çizgisi, RP’nin dış politikasının İslami referanslardan beslenmesini sağlamıştır. Milli Görüş lideri Erbakan’ın şu sözleri bu bakımdan önemlidir:

²⁴ Ahmet Tekdal, Refah Partisi 1985 Büyük Kongresi Açılış Konuşması, Ankara, 1985.

Bizim tarihimiz Avrupa ve İslam kültürlerinin 1500 yıllık çatışmasının tarihidir. Avrupa Birliğine tam üye olmak, 1500 yıllık tarihi birikimimizin hesabını kapatmaya hiçbir zaman yetmez. Avrupa Kültürü ile er geç hesaplaşacağız. Bundan kurtuluş yok. Biz kararımızı bu hesaplaşmaya göre vermek zorundayız. Biz batılı değiliz. Biz Avrupalı değiliz. Siyasetimizi ve hesabımızı bu farklılık üzerinde yoğunlaştırmaya mecburuz (Erbakan, 1992b: 35-36).

RP daha sonra NATO ve IMF gibi kuruluşlara da eleştiriler getirmiş ve milli bağımsızlık için bu kuruluşlarla ilişkilere dikkat edilmiştir. Şen'e göre NATO başta olmak üzere diğer kuruluşlara eleştirisi daha sonra gittikçe artacak olan RP'nin başta bu kuruluşlara ılımlı yaklaşması Sovyetler Birliği kaynaklı "komünizm" korkusundan kaynaklanmıştır (Şen, 2004: 152).

Dış Politika konusu RP Programında şöyle ifade edilmiştir; "Milletimizin tarihi itibar ve şahsiyetiyle mütenasip bir dış politika uygulamak şiarımız olacaktır. Tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz ülkelerle münasebetlerimizin daha fazla geliştirilmesinin mümkün olduğuna, bundan her bakımdan karşılıklı maddi ve manevi yararlar olacağına kaniyiz" (RP Programı, 1985: 55). RP dış politikasını bir tarih okumasına dayandırmış, kültürel yakınlık ifadeleriyle dost ve düşman tanımını bu okumayla sınıflandırmıştır. Dış politikaya Adil Düzen'de belirtilen "hak" ve "batıl" penceresinden bakılmış, İslam Birliği gibi simgesel hedefler konmuştur.

Dış dünyanın algılanış biçimi esas olarak RP kimliğinin bir sonucudur. RP kimliğinin önemli ölçüde "Batı ülkeleri ve onun temsil ettiği kültür" karşıtlığına konumlandırılması, bütün olumsuzlukların kaynağının Batı olarak ifade edilmesi dış politikada da tabii olarak buna benzer bir siyasetin güdülmesini sağlamıştır. Fakat RP, kendisinin batı karşıtı olarak tanımlanmasına karşı çıkmıştır. Erbakan'ın RP 4. Büyük Kongresinde bununla ilgili ifadeleri şöyledir:

Refah Partisi askeri, ekonomik, kültürel bağımsızlıktan yana bir partidir. Bu doğrudur. Ancak coğrafi, etnik veya kültürel anlamda ırkçı bir parti olduğu, dolayısıyla Batı düşmanlığı üzerinde siyaset geliştirdiğimiz doğru değildir. Doğu da Batı da Allah'ındır. Refah Partisi, kaynak dağılımının daha adil olduğu bir uluslararası düzenden yanadır. Bugünkü tablonun hep az gelişmiş ülkelerin ve bilhassa İslam dünyasının aleyhinde olduğunda şüphe yoktur. Bu gayr-i adil ve gayr-i insani durum, uluslararası barış ve istikrara manidir. Böyle bir dünyada elbette çatışmalar, bölgesel savaşlar bitmez. IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası finans kuruluşları bizim gibi ülkelerin iktisadi ve beşeri hayatını tahrip ediyor. Bizim kendi ihtiyaçlarımıza göre bir kalkınma planı sunmamız neden Batı düşmanlığı olsun. Bunun mantığı var mıdır? ... Eğer Batılı ülkeler açık ve samimi dış ilişki anlayışına rağmen Türkiye'ye hasmane bir tavır içerisinde olurlarsa, karşılarında alıştıklarından farklı şahsiyetli ve hakkı üstün tutan bir yönetim bulacaklardır.²⁵

²⁵ Necmettin Erbakan, RP 4. Büyük Kongre Açılış Konuşması, Ankara, 1993b.

RP, Erbakan'ın aksi yönde söylemlerine rağmen batı karşıtlığı üzerine, 'öteki'nden hareketle 'kendi'ni tanımlayan bir politik söylem kullanmıştır. Dağı'ya göre RP, kendini "Batı'nın anti-tezi" olarak gören bir harekettir (Dağı, 1998: 23).

Refah Partisi özelinde Milli Görüş, dış politikaya basit bir bakış açısıyla bakmamıştır. RP dış politikayı tıpkı Adil Düzen'de olduğu gibi bir büyük medeniyet kurmak için araç olarak görmüştür. RP'ye göre uluslararası sistem ikiye ayrılmaktadır: "Kuvveti üstün tutan Batı medeniyeti" ve "Hakkı üstün tutan İslam-Doğu medeniyeti". RP bu birinci medeniyetin yıkılmak üzere olduğunu, bunun üzerine yeni bir uluslararası sistem inşa etmek gerektiğine inanmıştır (Erbakan, 1991: 14-77).

RP, Batı ülkelerini zulüm, savaş ve sömürünün kaynağı olarak görmüştür. RP'ye göre Batı, elindeki uluslararası kuruluşların aracılığıyla İslam ülkelerini sömürmekte ve onları kontrol altında tutmaktadır. RP, uluslararası sistemin eleştirisini bir adım ileri taşıyarak BM'yi Müslümanları yok etmek isteyen bir örgüt olarak tanımlamıştır. Özellikle Güvenlik Konseyinin işleyiş yapısı ve yaşanan çatışmalara karşı bir çözüm bulunamaması eleştirilerin ana odağı olmuştur. Çeçenistan, Keşmir, Bosna ve Filistin çatışmaları örnek verilerek BM'nin Müslümanları ezmek bilinciyle hareketsiz kaldığı savunulmuştur. Hatta Erbakan eleştirinin seviyesini arttırarak BM'nin ana amacını "Büyük İsrail'i kurmak" olarak açıklamıştır (Erbakan, 1992b: 50-53). RP benzer bir görüşle AB'ye de karşı çıkmıştır. Başta ekonomik bir işbirliğini içeren organizasyon (AT) iken siyasi birlikteliğin de buna eklenmesi RP'nin AB için daha sert söylemler geliştirmesine neden olmuştur. RP'ye göre AB bir "Hristiyan Kulübü" dür ve Müslümanlara karşı ideolojik bir birleşimi temsil etmektedir. RP Dış İlişkilerden sorumlu Milletvekili Abdullah Gül'ün "Türkiye'nin Avrupa'dan farklı bir kültür ve kimliği var" ifadesi bu genel bakışı yansıtmaktadır (Dağı, 1998: 53). 1995 Seçim Beyannamesinde AB'nin, Papa XII. Pio'nun isteği üzerine kurulan bir Hristiyan birliği olduğu belirtilmiş, "AB'ye karşılık Dünya Müslüman Ülkeler Birliği" nin kurulacağı ifade edilmiştir.²⁶ Erbakan dolayısıyla AB üyeliğine şiddetle karşı çıkmış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

Avrupalı olma çabasıyla kendi değerlerimizi, kültürümüzü ve kimliğimizi reddettik, sonuçta ne Avrupalı olabildik, ne de Müslümanlığımızı muhafaza edebildik. Avrupa Birliğine üyelik Tanzimat taklitçiliğinin son halkasıdır (Erbakan, 1992b: 27-29).

²⁶ Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAME%201995/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995.pdf>, (erişim tarihi: 25.03.2018).

RP'nin dış politikada önemli eleştiriler getirdiği bir diğer kuruluş NATO'dur. Fakat bu eleştiriler AB'ye, diğer kuruluşlara ve Batı'ya yöneltilen eleştirilere göre daha ılımlı olmuştur. RP 1. Kongresinde de belirtildiği üzere NATO'da bulunmak milli menfaatlere uygun görülmüştür. Partinin bu tavrı, NATO'nun daha çok Soğuk Savaş sonucu karşılıklı çıkara dayalı konjonktürel bir birliktelik olarak görülmesinden kaynaklanmıştır (Dağı, 1998: 60). Bu bakımdan Soğuk Savaşın bitimi RP'nin dış politikaya bakış açısını etkilemiştir. RP, SSCB tehlikesiyle kısmen mazur gördüğü NATO için artık eleştirilerini zamanla sertleştirmekte ve onun yerine alternatif bir örgüt oluşturma isteği içine girmiştir. Parti 1991 Seçim Beyannamesinde NATO'ya değinmeden, Körfez Krizi gibi bölgesel krizlerin önlenemediğinden örnekle "İslam Ortak Savunma Paktı" kurulmasını savunmuş²⁷, 1993 tarihli 4. Büyük Kongrede ise RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan şu ifadeleri kullanmıştır:

(Bosna çatışması için) Cidde konferansında Arnavutluk Cumhurbaşkanı Müslüman ülkelere yalvardı. Çok değil 25'şer tane uçak verin 15 dakika sonra Sırp'ların üstünde olursunuz. 5 Tane bomba atarsınız Sırp'lar kaçacak yer arar dedi. İran ve Pakistan uçakları gönderelim dedikleri halde Türkiye'deki taklitçi yönetimlerin temsilcileri "Amerika'nın hoşuna gitmez" diyerek. Bu teşebbüse mani oldular. Ve İngiltere Başbakanı Major'in Dışişleri ile görevli Devlet Bakanı Douglas HURD'e yazdığı mektubunda da yazdığı gibi batılıların asıl hedefi Bosna'daki Müslümanları yok etmektir. Bu gerçek bilindiği halde, taklitçi yönetimler meselenin çözümünü BM; AGİK, NATO gibi kuruluşlara havale etmeye kalkıştılar. Ve böylece çok önemli bir Müslüman devletin imhasına seyirci kaldılar... Etrafımızdaki Ortodoks ittifakı, ABD, Batı ve NATO'nun Müslümanları sömürme, köle etme ve yok etme planları dolayısıyla ülkemizin etrafı alevler halinde yanıyor... Sovyetler dağıldı. Fakat buna mukabil Batı ve NATO şimdi komünizmin yerine İslam'ı hedef aldı.²⁸

Böylelikle RP, NATO'yu da "Müslümanları yok etme" amacıyla olan bir kuruluş olarak addetmeye başlamış ve söylemlerini alternatif uluslararası organizasyonların kuruluşu üzerine geliştirmiştir. RP'ye göre Türkiye'nin Müslüman ülkelerinin merkez kabul edildiği bir dış politika stratejisi olmalıdır. Bu stratejinin Türkiye'yi hem "lider ülke" konumunda kılması hem de Batı'ya karşı güçlü bir ülke profili çizmesi beklenmiştir (Erbakan, 1992b: 100). Bu bağlamda RP'nin 5 dış politika hedefi ve projesi vardır: İslam Devletleri Birleşmiş Milletleri, İslam Ekonomik Ortak Pazarı, İslam Devletleri Ortak Para Birimi, İslam Kültürel İşbirliği Örgütü ve İslam Devletleri Ortak Savunma Paktı (Çakır, 2018: 566). Erbakan'ın ilgili düşünceleri şöyledir:

²⁷ Refah Partisi 1991 Seçim Beyannamesi, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11543/672/199106298.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (erişim tarihi: 25.03.2018)

²⁸ Necmettin Erbakan, RP 4. Büyük Kongre Açılış Konuşması, Ankara, 1993b.

1948 yılında 2. Dünya Savaşı bitti. Galip devletlerin başkanları Roosevelt, Stalin ve Churchill bir araya geldiler ve yeni bir dünya düzeni tasarladılar. Birleşmiş Milletler 'in kurulmasına karar verdiler. Bu Birleşmiş Milletlerin ilk kararı İsrail devletinin kuruluş kararıdır. Onun dışında buna paralel bir sürü kuruluşlar ortaya çıkardılar. UNESCO, NATO, IMF, Dünya Bankası gibi... Bunların hepsi emperyalist ülkelere hizmet eder, Müslümanlara etmez. O halde biz kendi kuruluşlarımızı kuracağız! Müslümanlar olarak kendi birleşmiş milletlerimizi kuracağız, müşterek savunma sistemi, NATO'nun alternatifi Müslüman Savunma Sistemimizi, Kültür Sistemimizi, en önemlisi Müşterek bir Para Sistemine, İslam Dinar'ına geçmemiz gerekir. Bakın, pek kimseler farkında değil, adam bir matbaa kurmuş tıkr tıkr yeşil kâğıt basıyor, adını da dolar koymuş. Sizin ne kadar zenginliğiniz varsa, o kâğıtla gelip alıyor. Şimdi biz bir matbaa kuracağız, bizde bir kırmızı kâğıt basacağız, adına İslam Dinarı diyeceğiz. Adam benim petrolümü alacağı zaman diyeceksin ki, efendim bizim kırmızı kâğıtla alacaksın bunu, diyeceğiz. Böylece sömürü çarklarını döndüremeyecekler (Şama, 2015: 185).

RP'nin İslam'a referansla güttüğü dış politika ve onun projesi olan İslam Birliği, salt bir ümmet anlayışından çok, II. Abdülhamit'in Panislamizm anlayışına benzemektedir. II. Abdülhamit, Panislamizm politikasını Osmanlı İmparatorluğunu çöküşten kurtarmak ve Batı ülkelerinin üzerindeki baskısını hafifletmek için kullanmıştır. RP'nin İslam Birliği ekseninde savunduğu bu dış politika tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi Batı'ya karşı oluşturulan bir güç blokudur. Nitekim amaç öylesine bir İslam Birliği değildir. RP'nin İslam Birliği söylemi, Türkiye'yi lider ülke konumunda "Yeniden Büyük Türkiye" kılacak siyasal bir pragmatizmi ve uluslararası siyasal konjonktüre bir tepkiyi yansıtmıştır (Dağı, 1998: 84). Refahiyol iktidarında kurulan D-8 böyle bir anlayışla oluşturulmuştur.

RP'nin dış politikası bir uluslararası ilişkiler teorisi olan "bağımlılık kanununa" dayalı inşa edilmiştir. Az gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu durumu gelişmiş ülkelerin sömürüsüne bağlayan bu Üçüncü Dünyacı tez, RP'nin Batı karşıtlığı içeren politikasıyla örtüşme göstermektedir. Bu nedenle RP, Üçüncü Dünyacılık bağlamında Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak, İslam temeline dayalı yeni bir uluslararası örgütlenmeyi kurmanın çabasında olmuştur (Dağı, 1998: 51).

Milli Görüş, RP'nin kapatılmasından sonra dış politikaya dair yeni bir anlayış geliştirmeye çabalamıştır. FP programının "Dış Politika" bölümünde şu ifadeler yer almıştır: "Türkiye'nin dış politikası geçmişten geleceğe uzanan bir perspektif içinde tasarlanmalıdır. Ülkemizin tarihten aldığı miras ve dünyada şu andaki dengeleri de göz önünde bulundurarak yeni ve acil bir dünya düzeni için aktif bir dış politika izlenmelidir... İslam ülkeleri ve özellikle Türki Cumhuriyetlerle olan kardeşlik bağları güçlendirilmeli; kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerimizin geliştirilmesine gereken önem verilmelidir" (FP Programı, 1998: 35). İlk bakışta FP'nin, RP tıpkı gibi dış politikaya tarihsel bir bakış açısıyla yaklaştığı ve "yeni bir dünya düzeni" sloganını devam ettirdiği görülmektedir. Ancak programa konan diğer görüşler

yaşanan değişimi göstermektedir: “Komşularımızla olan ilişkilerimize özel önem verilmeli, bu ilişkilerimiz duygusal temelden çıkarılıp, milli menfaatler göz önünde bulundurularak, rasyonel bir baza oturtulmalıdır. Bu ülkelerle münasebetlerimiz, Gümrük Birliği ve NATO gibi aynı örgütlerin üyeleri olmamıza rağmen karşılıklı güvensizlik ve sürtüşme içinde yürütülmektedir. Aradaki ekonomik gelişmişlik farkı, insan haklarındaki normların ülkemizdeki eksiklikleri ve kültürel farklılık bunların temel sebebi olarak görünmektedir. Bu bakımdan karşılıklı olarak menfaatlere dayalı ve eşitlik ilkesi içinde bu ülkelerle ilişkilerimiz geliştirilmelidir” (FP Programı, 1998: 36).

FP artık İslam ülkelerine liderlik yapma rolünü ve bu liderlik sayesinde Türkiye'nin “Yeniden büyük Türkiye” olma projesini terk etmiştir. FP, RP'nin Türkiye'yi İslam ülkelerine “lider ülke” pozisyonunda egemen bir güç olarak gören dış politikası yerine, küresel dünya ile güç dengelerini ve çıkar ilişkilerini gözeten, mantıki bir zemine sahip bir dış politikayı savunmuştur (Şen, 2004: 156). Özellikle program metninde yer alan ilişkilerin “rasyonel” bir temele oturtulması gerektiğine dair ifade ile FP'nin RP çizgisinden farklılaşacağına sinyali verilmiştir. Benimsenen bu rasyonellik gereği FP'nin, Gümrük Birliği ve NATO ile “menfaatlere dayalı eşitlik ilkesi” gereğince dış politika yürütüleceğini belirtmesi, gereksiz sürtüşme ve güvensizliğin olduğunu savunması yaşanan değişimin bir göstergesidir.

Milli Görüş, FP ile “düşman” olarak tanımlanan küresel güçlere dair büyük bir anlayış değişikliğine gitmiştir. Genel Başkan Recai Kutan durumu şöyle ifade etmektedir:

Milli çıkarlarımıza uygun bir dış politika, gerek Batı âlemiyle, gerekse İslam âlemi ve Uzakdoğu'yla en ileri seviyede, siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliği yapmayı gerektirmektedir. Biz Fazilet Partisi olarak, ABD ile en ileri seviyede ilişkilerin geliştirilmesinden yanayız. Türkiye'nin Avrupa Birliğine bir an önce girmesini içtenlikle diliyoruz. Ancak bütün bu ilişkilerin, karşılıklı çıkara dayalı adil ve eşit olmasını istiyoruz. Aynı şekilde İslam âlemiyle, Türki Cumhuriyetlerle, Kafkasya ve Balkanlar ile Uzakdoğu ülkeleri ile de en ileri seviyede ilişkilerin geliştirilmesini istiyoruz.²⁹

FP, RP'nin kullandığı “milli dış politika” söylemini tekrar etmiş fakat içeriğinde değişikliklere gitmiştir. Örneğin RP için AB üyeliği gayri milli bir gelişme ilen FP bunu artık milli menfaatlere uygun görmektedir. Ayrıca Parti programında yer alan “Ülkemizin Batı ile özellikle ABD ve Avrupa Birliği ile olan ilişkileri önemlidir. Bu ülkelerle olan mevcut münasebetler, güvensizlik içinde yürütülmekten kurtarılmalı, karşılıklı güven ve anlayışa dayalı bir politika izlenmelidir.” (FP Programı, 1998: 36) ifadeleri RP'nin açıkça Müslüman düşmanı ve “batıl” cephesinde saydığı kavramların, tam bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır.

²⁹ Recai Kutan, Fazilet Partisi “İlk Adım Toplantısı” Açılış Konuşması, Ankara, 1998.

Buna ek olarak program metninde “Türkiye BM içindeki pasif rolünü bırakmalı, aktif hale gelmelidir” (FP Programı, 1998: 36) değerlendirmesi RP’nin tamamen şer saydığı hatta yerine bir İslam Birleşmiş Milletleri kurulmasının öngörüldüğü BM’nin, artık FP çizgisiyle kabul gördüğünü, böylelikle pratik olarak yeni bir düzen söyleminden vazgeçildiğini göstermektedir.

FP, uluslararası örgütlere tam bir entegrasyonu savunmuştur. Nitekim “Dünyadaki diğer ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin yok sayılmaması kanaatindeyiz. Ülkemiz KEİB, ECO, İSEDAK, D-8 gibi platformlarda aktif ve samimi bir rol oynamalıdır. Bu tip platformların dışında Akdeniz Bölgesi, Balkanlar, Kafkasya ve Orta – Doğu Bölgesi gibi ülkemizin doğal üyesi olduğu coğrafyalarda benzeri teşebbüslere önderlik etmelidir” (FP Programı, 1998: 36) ifadeleri ile yeni güdülecek dış politikanın sadece ülkeler arası ilişkilerle sınırlı tutulmayıp, örgütler üzerinden de yürütüleceği ifade edilmektedir. Ayrıca bölgesel politikalar geliştirilmesi, FP’nin dünya dengelerini gözetmenin yanında rasyonel eylem gereği bölgesel çıkarları da gözettiğini ortaya koymaktadır.

FP bu değerlendirmeleriyle, RP’nin dış politikasının geçerliliğini yitirdiğini, gerçekçilikten uzak bir biçimde ve Türkiye’yi merkeze koyan bir anlayışla başarılı bir dış politikanın mümkün olamayacağını kabul etmiştir (Şen, 2004: 157).

SONUÇ

Siyaset toplumsal yaşamı düzenleyen en önemli unsurdur. Siyasete yön veren ise politik akımlardır. Siyasal İslam veya İslamcılık, dini bir kimliğe bürünerek siyasal alanı düzenleme, iç siyaset ve dış politikada İslamiyet'in rolünü arttırma çabasında olan politik bir akımdır. Bu hareketin temel özelliği Kur'an ve Sünnete dönüş isteğinde olması ve devlet aygıtını buna uygun düzenleme isteğidir. İslam dininin adalet, biat, cihat, hilafet, şura ve imamet gibi kurum ve kavramları bünyesinde bulundurması, İslam'a siyasal bir rol biçimlenmesini sağlamıştır. İslam dininin bu role uygun olması ve 19.yy ve 20.yy'da modernleşmenin etkisiyle dinin toplumsal yaşamdan yavaş yavaş uzaklaştırılması, dini kimliğin yerine milliyet kimliğinin öne çıkması ve dinin düzenleyici gücünün kaybolması sonucu siyasal İslam, mevcut duruma tepkisel bir hareket olarak karşımıza çıkmıştır.

Siyasal İslam, Batı ülkelerinin hegemonyacı politikalarına karşı doğmuş bir muhalefet düşüncesidir. İlk defa Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde devleti kurtarma projesi olarak ortaya çıkan siyasal İslam, Avrupalı ülkelerin siyasi, ekonomik ve askeri üstünlüklerine karşı bir savunma psikolojisi olarak görülmüştür. Böylelikle, İslam'ı bütünüyle toplumsal, siyasal ve kültürel hayata egemen kılma amacıyla olan İslamcılık akımı, Osmanlı'nın çöküşünü engellemek ve Osmanlı'nın Müslüman olan halkını bir arada tutmak için mücadele etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğundan sonra İslamcılık akımı, İslam'ın dokunulmaz alanlarına ilişkin oluşturduğu siyasal simgeleri, devletin İslami esaslara göre yeniden düzenlenmesi şeklinde kullanılmıştır. Batının teknolojisi dışındaki değerler, Türk toplumu ve İslami geleneklere uymadığı gerekçesiyle dışlanmış ve bir politika olan batılılaşma hareketi eleştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde de İslamcılarının temel özellikleri değişmemiştir. İslamcı akımlar emperyalist ve Batılı güçlere karşı bir duruş sergilemektedir. Türk milleti, kalkınmadaki gücünü İslami hareketlere göre geleneksel değerlerinden almaktadır. İslam'a dayanan yaşam biçimine göre, Batıcı politikalar yozlaşma ve ahlak çöküntüsü yaşatmaktadır.

Cumhuriyetin kurulması ile din, siyasal yaşam ve kamusal yaşam alanının dışına itilmiş ve bu süreç tek parti dönemi boyunca devletin politikası haline gelmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu halifelik kaldırılmıştır. Bundan sonraki inkılapların neredeyse tümü dinle ilgili yapılmıştır. Dini eğitim kısıtlanmış, her alanda laikleşme hedeflenmiş, tekke ve zaviyeler temelli kapatılmıştır. Kalan dini unsurlar ise devlet kontrolüne girmiştir. Din, devletin resmi kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yönetilmiştir. Atatürk'ün uyguladığı birçok yenilik ve devrim dini yaşamı ve onun gelişimini doğrudan etkilemiştir. İslami kesim bu

devrimlere şiddetli tepki göstermiştir, fakat Atatürk, devrimlerin gerçekleşmesinde sert bir siyaset izlediği için siyasal İslam etkinliğini yitirmiştir. Tek parti uygulamaları sonucu İslami hareket meşru siyaset zemininde yaşama imkânını bulamamış ve durgunluk dönemine girmiştir. Bu dönem demokratik yollar kapalı olduğu için siyasal İslam, tarikatlar yoluyla söylemini kitlelere taşımıştır. Kur'an ve din eğitimi verilerek İslami hassasiyetin korunması amaçlanmıştır. Bu nedenle tarikat şeyhleri imam unvanıyla camilerde görev yapmıştır. Nitekim tarikatlar cami sohbetleri vasıtasıyla kendi kabuklarını kırarak yeni insanlara söylemlerini taşıma imkânı bulmuştur. Süleymanlı Cemaati, Nakşibendi Tarikatı ve Nur Cemaati gibi yapılar resmi-siyasal alanın dışında yapısını bir şekilde muhafaza etmiştir. Siyasi iktidarın, İslam'ı toplumsal hayatta yeniden dönüştürmesi tarikat İslamcılığı ile siyasal İslam'ın birleşmesine sebep olmuştur.

İslamcılar 1950'li yıllara kadar faaliyetlerini ve fikirlerini sessizce yürütmüştür. Çok partili hayata geçişle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi sonucu, İslamcı düşünce kendini geliştirme olanağı bulmuş, siyasal alana katılım sağlama şansını elde etmiştir. Kapatılan ve söz sahibini kaybeden tarikat ve cemaat grupları Demokrat Parti çevresinde toplanmıştır. Dolayısıyla tek parti döneminin bitişiyle, İslam'ın siyasetin ve kamusal alanın dışına çıkarılma çalışmaları kısmen terk edilmiştir. Bu dönem İslami hareket belirli bir teşkilatlanma içinde olmayıp dağınık yapılar şeklinde kendini göstermektedir. Tarikatlar yeni yeni gelişmektedir, dini dernek veya vakıflar ise neredeyse yok denecek kadar azdır. DP'yi destekleyen İslami unsurlar örgütlü bir yapıdan ziyade, tek parti uygulamalarına ve onu temsil eden CHP'ye muhalif bir tavır içerisinde olan fertler veya gruplardır.

Çok partili döneme geçiş oy kaygısı nedeniyle İslami hassasiyetlerin güdülmesini de sağlamıştır. Din derslerinin müfredata konulması, İmam-Hatip okullarının ve İlahiyat Fakültelerinin açılması, dini dernek ve vakıf sayısının hızla artması dinin toplum üzerinde tekrar söz sahibi olmasına neden olmuştur. Ayrıca dini neşriyatın serbest bırakılması siyasal İslam'ın entelektüel gelişimine katkı sağlamıştır.

1950'li yıllardan sonra büyük bir hızla başlayan kırdan kente göç sayesinde şehirlere gelen insanlar, kırsaldaki sosyal dayanışma hissiyatını şehir hayatında bulamamış ve bireysel yalnızlıklar yaşamışlardır. Bir nevi toplumsal bunalıma da yol açan bu durum, tarikat ve cemaatlerin göç eden insanların sosyalleşme ihtiyacını karşılayacağı yerler olarak görülmesine yol açmıştır. Böylelikle göç sayesinde oluşan yeni toplumsal yapıda dini oluşumların, dolayısıyla İslamcı söylemin önemli bir yeri vardır. İslami hareket bu dönemde genellikle din adamları tarafından değil de derinlemesine din bilgisi olmayan aydınlar tarafından geliştirilmiştir ve bu aydınlar kente yeni göçen ailelerden ya da yoksul orta kesimden gelmiştir.

Çünkü bu kişiler sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramları barındırması nedeniyle İslam'ı hem bir din hem bir ideoloji olarak görmüşlerdir.

Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs darbesiyle son bulmuş ve Adalet Partisi iktidara gelmiştir. Halen büyük bir hızla devam eden kırdan kente göç ve bu göç eden insanların cemaatlara katılım sağlaması, tarikat ve cemaatlerin daha fazla oy potansiyeline sahip olmasına neden olmuştur. Böylelikle mevcut oy kaygısının sonucu olarak tarikat ve cemaatlerin Adalet Partisinin içinde yaşama ve gelişmesine izin verilmiştir. Siyasal İslam böylelikle meşru siyaset zemininde tecrübeler edinmiş ve ciddi bir gelişim sağlamıştır.

İslamcı hareketin siyasal yaşamda yer alması ilk defa doğrudan MNP'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Milli Nizam Partisi, Demokrat Parti dönemi ve sonrasındaki süreçte Türkiye'nin toplum yapısındaki dönüşüm sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Milli Nizam Partisi, Türkiye'de siyasal İslamcı söylemi parti programı olarak benimseyen ve belirli bir sosyo politik, ekonomik ve kültürel tabanda seçmen kitlesini örgütleyebilen ilk partidir. Hareketin liderliğinde olan Necmettin Erbakan, karizmatik lider tipiyle Milli Görüş'ün yükselişinde önemli rol oynamış, fikirleri ve eserleri ile de söylemi geliştirmiştir. Erbakan'a göre ahlak ve maneviyatın AP tarafından kıymeti bilinmemiş, böylelikle AP, Avrupa'daki sistemlerin taklitçisi olmaktan öteye gidememiştir. Solcu fikirler ise insanı makinalaştırmakta, ahlak ve maneviyatına önem vermemektedir. Toplumun maneviyatı yeniden oluşturulabilecek bir şey değil, zaten geçmişten gelen bir unsurdur. Bu sebeple geçmiş yeniden harekete geçirilmeli, değerler milli olmalı ve İslam'a dayanmalıdır.

“Milli Görüş Hareketi” MNP-MSP, Türkiye'de uzunca bir süredir devam eden modernleşme çabalarıyla beraber kapitalist üretim ilişkilerinin farklı şekle evrildiği süreçte ortaya çıkmış siyasal İslamcı bir harekettir. MNP-MSP, sermaye birikiminin geldiği aşama ve kapitalist üretim sürecinde sosyal yapıdaki dönüşümün kültürel yeniden üretimle beraber siyasal alandaki karşılığıdır. Büyük sanayi kuruluşlarının tekelci gücüne karşılık işçi, çiftçi, zanaatkâr esnaf, küçük işletmeler vb. “kaybeden ama aynı zamanda kazanmak isteyen” kitle dini söylemin birleştiriciliği ile “Milli Görüş” adı altında toplanmışlardır. Bu hareket kendini iki hedef üzerinde temellendirmiştir: Maddi ve Manevi Kalkınma.

Erbakan maddi ve manevi kalkınmayı iki açıdan değerlendirmiştir. Maddi ve manevi kalkınmanın gerçekleşmesi için öncelikle birbirini tamamlaması gerektiğini savunmuş, maddi kalkınma ile Türkiye'nin daha güzel günlere dönmesini ve Türkiye'nin yeniden kurularak, batıya olan bağımlılığından uzaklaşmasını amaçlamıştır. Erbakan'a göre maddi kalkınmanın en güzel ifadesi “Makine Yapan Makine, Fabrika Kuran Fabrika, Temel Yatırım Malı Üreten Sanayi” dir. Maddi kalkınmanın gereklerinden olan ağır sanayi hamlesi ise yapısal anlamda

değişimi hedeflemiştir. Erbakan'a göre manevi kalkınma ise, batılı ve yabancı değerlerden arınmakla gerçekleşmeye başlayacaktır. Aslında bu şekilde manevi kalkınma söylemine kültürel bir işlev atfedilmiştir. Bu düşüncenin savunucusu olarak ortaya çıkan Milli Görüş hareketi, diğer siyasi partilerle arasına bir sınır koyarak, onları Batı taklitçisi olarak nitelendirmiştir. Bu bakış açısı İslamcılığın, Osmanlının çöküş döneminde batılılaşma hareketine karşı takındığı muhalif tavrın bir kalıntısıdır.

Milli Görüş hareketi Erbakan önderliğinde Türkiye'nin koşullarına göre şekillenmiştir. Siyasal İslam söylemi, Müslüman toplumların modern Batı karşısında geri kalışını dini kaidelerden uzaklaşmakla açıklamış, Batıdaki sorunları ise (yabancılaşma, işsizlik, eşitsizlik, bireycilik, ulusal savaşlar vb.) laik düşünce ile modernizme bağlamıştır. Batı'da gelişme gösteren bilim ile teknoloji seviyesini yakalayan bir İslamiyet'in, ideal bir toplum yapısı sunabilecek yegâne reçete olduğunu savunmuştur.

MNP çok etkin bir siyaset yapma fırsatı bulamasa da İslami hassasiyetlere değinmiş ve muhafazakâr söylemlerini açıklıkla savunmuştur. Milli Görüş, MSP ile daha etkili bir siyasete sahip olmuştur. MSP sosyo-ekonomik sorunlara değinmiş, yoksul kitleler için söylemler geliştirmiş, siyasal İslam'a laik sistem içinde bir meşruiyet zemini aramış böylelikle dinsel veya ekonomik gerekçelerle muhalif olan kitlelerin desteğini kazanmıştır. MNP ve özellikle MSP, böylelikle ilk defa ülkede siyasal İslam'ı temsil etme iddiasında olan partiler olmuşlardır. MNP, 1971 yılında laiklik karşıtı fikir ve eylemleri olduğu sebep gösterilerek daha hiçbir seçime katılmadan kapatılmıştır. Koalisyonlarda yer alarak İslamcılığı doğrudan iktidarlarda temsil eden MSP ise, 1980 yılında ordunun darbesi sonucu kapatılmıştır. MNP ve MSP batı karşıtlığını sağlamaya çalışarak ülkenin iç ve dış politika yönelimini düzenlemeye çalışan, laiklik ilkesine aykırı oldukları gerekçesiyle yargı ve ordunun darbeleri sonucu kapatılan Milli Görüş partileridir. Milli Görüş hareketinin büyümesinde etkili olan bir sebep sanayi sitelerindeki yoğun sömürü ve gecekondulaşma şeklindeki kentleşme olgularıdır. Kırsal nüfus bu süreçte azalırken, kentlere yoğun göç yaşanmaktadır. Şehirlere göç eden nüfusun çoğu büyük sanayi ve imalat sanayeler tarafından sömürülmüştür. Bu yoğun sömürünün getirisi olarak, kent ve köy arasında bir yaşam şekli benimseyen yeni kentliler, kendi kültürlerine uygun olarak bir değerler sistemi üretmiş, bu durum da MNP- MSP'nin siyasal politikalarına hizmet etmiştir. Sömürülen bu kitlenin bazı kısmı sol oluşumlarla birleşmiş, bazıları ise tarikatlara sığınmıştır. Bu problemleri söylemlerine katan Erbakan ise bu kitleler tarafından bir kurtuluş, çare olarak görülmüştür.

1980 darbesi sonrası siyasal İslam akımının seyrinde değişiklikler olmuştur. Darbeden sonra aşırı sağın ve aşırı solun yaşama imkânı kalmamasıyla ortada politik bir boşluk oluşmuş,

bu boşluk İslamcılık tarafından doldurulmuştur. Bu durum devletin tek parti dönemindeki dini yok sayma, yasaklama ve dışlama politikalarının tersine 1980 sonrasında uygulamaya konulan dini realiteyi kabul edip onu yönlendirme politikasının bir sonucudur. Devlet bu dönemde din olgusunu gerektiğinde devletin yararı için kullanılabilecek bir güç olarak bakmaktadır. Nitekim din dersinin zorunlu kılınması ve Türk-İslam fikrinin desteklenmesiyle özellikle dini öğeler vasıtasıyla anarşizm ve radikalizm önlenmeye, milli birlik ve beraberlik sağlanmaya çalışılmıştır. Devletin belli bir amaç doğrultusunda uyguladığı bu politikalar ülkede şeklide olsa bir dindarlaştırma yaratmış, dini öğelerin meşruiyeti kabul edilmeye başlanmıştır. Devletin 1980 darbesi sonrası İslami grupları, siyasal sistemi sınırlı katılıma izin verecek şekilde kurgulayarak kontrol altında tutmaya çalışması diğer önemli politikalarından birini oluşturmaktadır. Böylece İslam'a dayanan fikirler yumuşak bir şekilde tekrar yapılanmaya girmiştir. Fakat devletin siyasal İslam üzerindeki tutumunu eleştiren kesimler, siyasal kurumları da İslam'ın esaslarına dayandırmak için partileşme çalışmalarına devam etmiştir.

12 Eylül darbesinin ardından Milli Görüş'ün 3. Partisi olan Refah Partisi kurulmuştur. RP, diğer Milli Görüş partileri gibi ordu ve yargının baskın tesirinden kurtulamayan, batı karşıtı ve İslam birliğine yönelik dış politika anlayışı olan, dini motif ve mesajları açıkça kullanan, "Adil Düzen" fikriyle İslami söylemi bir proje haline getiren, katıldığı seçimlerde ise başarısı giderek yükselen, İslamcı bir siyasi partidir. RP'nin söylemi varoşlarda yoksulluk içinde yaşayan insanlara yönelik politikalar geliştirmiş ve İslami söylemi kemikleştirmiştir. Kurulan örgütler, dernekler ve gençlik kuruluşları sayesinde İslam dinini sadece ibadet yönüyle değil, tüm toplumsal yaşamı kuşatan bir sistem olarak görenlerin sayısı artmıştır. Bu oluşan kesimin öncekilerden farkı örgütlü bir yapıda olmalarıdır. Nitekim siyasal İslam'ı Türkiye'de organik bir teşkilat yapısına kavuşturan Milli Görüş hareketidir. Bu hareket, söylemini bilim ve teknikteki üstün seviye ile doğayı ve insanı İslam'a referansla anlamlandırma arasında dengelemiş, İslamcı söylemini başlangıç evresinde 'ağır sanayi hamlesi' ve 'ahlaki kalkınma' vurgularından oluşturmuştur. Böylelikle Milli Görüş özelinde siyasal İslam dar bir kalıptan çıkarak ülke yönetimine talip olmuş, dolayısıyla toplumun her kesimine yönelik bir söylem geliştirme ihtiyacı hissetmiştir.

Refah Partisi halkın ihtiyaçları olan unsurları ve taleplerini yönetim kademesine taşımak amacıyla siyasal mücadele verdiğini beyan etmiştir. Ayrıca Türk halkının çoğunluğunun Müslüman olduğu vurgusu ve halkın değerlerini yönetime taşıma politikası Refah Partisinin devleti İslami değerlere göre örgütlenme çabasını ortaya koymuştur. Refah Partisi'nin verdiği mesaj aslında İslam'ın teokratik yapısını içermesine rağmen, hem laik kitlelere hitap şekline dönüştürülerek destek aranmış hem de İslami çevrelerin de duymak istedikleri üslupla

verilmiştir. Milli Görüş hareketi, yasadışı yöntemlere başvurmamıştır. Siyasal mücadele açısından söylemlerini radikal İslamcı akımlardan farklı kullanmıştır. Fakat bu durum Milli Görüş hareketinin kendini İslami oluşumlar ile radikal İslamcı akımlardan tamamen ayırdığı anlamına gelmemektedir. Kültürel ve siyasi unsurlar açısından tarikatlar ile cemaatler, radikal İslamcı grupları oluşturmaktadır. Milli Görüş hareketinin doğal tabanını oluşturan da bu kitlelerdir.

RP döneminde hem siyasal İslam söylemlerinin etkisi hem de örgütlü kamuoyunun etkisiyle devletin en önemli ögesi dindir. Batı ile ilişkiler yerine İslam birliği fikriyle hareket eden RP, İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Siyasal İslam söylemi Refah Partisi döneminde yükselişe geçmiştir. Siyasal İslamcılığın yükselişi, siyasal İslamcı kadroların karşısına çıkan engeller ile modernitenin bütünleşme çabalarına bağlıdır. Bu problem yalnızca siyasal İslamcılarının problemi değil toplumdaki bütün farklı kitlelerin de sorunudur. Bütün farklılıkların bastırıldıkça radikal bir şekilde geri dönmesi dünyada da sıklıkla karşılaşılan problemlerdendir. RP'nin yükselişinde liberasyonun da etkisi büyüktür. 1980 sonrası uygulanan liberal politikalar Anadolu'da sermaye birikimini arttırmıştır. Böylelikle zamanında kırdan kente göçle gelen insanlar ekonomik bir refaha kavuşmuş, şirketler kurulmuş ve İslamcılarının ekonomik durumu iyileşmiştir. İslami hassasiyette olan insanların sahip olduğu bir ekonomi sektörünün hızla büyümesi ve İslami bir burjuva sınıfının ortaya çıkması dolaylı olarak İslami söylemin yükselişine katkıda bulunmuştur.

Milli Görüş hareketi İslami kimliği koruyarak gelişme ve kalkınmayı sağlama düşüncesiyle Adil Düzen gibi projeler hazırlamıştır. Milli Görüş Osmanlı'dan sonra İslami kimliği koruyan sosyo- kültürel bir model olmanın yanında, İslami kimlik ilk kez Milli Görüş hareketi ile siyasal ve ekonomik bir boyuta ulaşmıştır. Refah Partisi bu doğrultuda hareket etmiş, Anadolu Kaplanları olarak isimlendirilen orta ölçekli işletmelerin çıkarlarını da siyasal söylemleri arasına dâhil etmiştir. Ayrıca faizsiz ekonomi hedefinin yanında din eğitimi, başörtüsü, İslam birliği gibi söylemleri de Adil Düzen projesinin içine dâhil edilmiştir. Projeye dâhil ettiği bu konular bağlamında da radikal İslamcılarının desteğini almıştır.

Milli Görüş hareketi sadece bir siyasi hareket değil aynı zamanda, sosyal ve ekonomik bir harektir. Erbakan bu hareketin kurucusudur. Hareketin temeli iman ve İslam'ın esaslarına uygun olmakla birlikte, Türkiye'nin büyümesini, ekonomik bağımsızlığını ve diğer Müslüman ülkeler ile işbirliğini hedeflemektedir. Tüm siyasal İslam hareketlerinde olduğu gibi Milli Görüşünde ülküsü İslam odaklı bir siyaset ve toplum algısıdır. Buna göre Milli Görüşün siyaset kurumunu bahsi geçen bu dava için bir araç olarak kullandığı gözlemlenmektedir. Erbakan, Milli Görüş söylemini kullanarak aslında İslamcılık vurgusu yapmış böylece İslam hayatını

sosyolojik bir unsur olmanın dışına çıkararak siyasi bir olgu haline getirmiştir. Siyaset sahnelerinde artık din konuşulur olmuştur. Milli Görüş hareketi Erbakan'ın söylemlerinin etkisiyle, Türk siyasetini İslamlaştırma ve İslami söylemi normalleştirme konusunda başarılı bir harekettir. Böylece İslam, siyaset sahnesinde de konuşulur olmuştur.

Din olgusunun ülke gündeminde daha fazla yer alması RP'nin dayandığı İslami söylemi artık doğrudan seçmene taşıma imkânı vermiştir. Mevcut partilerin sorunlara karşı artık çözüm önerileri sunamaması, hatta kendilerinin artan yolsuzluk ve rüşvetle beraber birer sorun kaynağı olmaları RP'nin din temelli dürüstlük siyaseti gütmesini kolaylaştırmıştır. Böylelikle haram yemeyen, rüşveti yasaklayan bir dürüstlük imajı çizen RP, mahalli seçimlerde büyük başarılar göstermiştir. Belediyelerde başarılı yönetimler sergileyerek bu imajlarını büyük oranda korumuşlar ve RP genel seçimlerde de başarı kazanarak iktidara gelmiştir.

RP'nin iktidara gelmesiyle beraber ülkede irtica tartışmaları yaşanmaya başlamıştır. Bu dönem ordu, yargı, medya ve iş dünyası tarafından RP'ye yöneltilen en büyük eleştiri demokrasiye inanmadığı ve şeriat düzenini istediğidir. Aslında RP'ye oy veren seçmen kitlesi büyük oranda İslam'ı temsil eden parti olduğunu düşüncesiyle oy vermişlerdir. RP, İslam dinine ait mesajlar ve simgeleri de bolca söylemlerinde kullanmıştır. Fakat tüm bunlar RP'nin şeriat isteyen bir parti olduğu anlamına gelmemektedir. RP, daha çok dini hizmetlerin ve yaşantının serbestisine katkıda bulunma amacıyla olmuş, dolayısıyla dini hassasiyeti olan insanlara hizmet etmeyi amaçlamıştır. Nitekim aslında korkulan şeriat düzenine geçilmesi değil, İslamcı kesimlerin devlet yönetiminde söz sahibi olmasıyla hem idari hem ekonomik rantın paylaşılacak durumunda kalınmasıdır. Böylelikle mevcut sisteme bir düzenleme getirme amacıyla olan siyasal İslam'ın 1990'lardan sonra bir parti ile hızla oyunu yükselterek iktidara gelmesi rejim-sistem tarafından bir problem olarak görülmüştür. 28 Şubat post-modern darbesi ile RP yönetimi sonlanmış ve daha sonra parti laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. MGK'nın aldığı kararlar siyasal İslam'ın gelişimine büyük darbe vurmuştur. Başörtüsü yasağı, 8 yıllık kesintisiz eğitim, tarikat ve cemaatlerin faaliyetlerinin kısıtlanarak yurt, dernek ve vakıflarının kapatılması, imam hatip okullarının orta kısmı kapatılması ve Kur'an eğitimine getirilen sınırlandırmalar İslamcılarının senelerdir mücadelesini verdiği kazanımların kaybına neden olmuştur.

28 Şubat döneminde tehlikenin tanımı yapılırken sadece RP odaklı bir yaklaşım sergilenmemiştir. Laik Cumhuriyete yönelen tehlikenin güçlü bir temeli olduğu sürekli dillendirilmiş, İslami hassasiyette olan gazete, dergi, radyo, medya kuruluşu, dernek, vakıf, yurt, okul ve şirketler bu tehlikenin bir parçası sayılmıştır. Bunun dışında devletin kendi kurumları olan İmam-hatip okullarının ve Kur'an Kurslarının öğrenci sayısındaki artış dahi

tehlikeli olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle Milli Görüşle ilintili olsun olmasın resmi kuruluşlardan kaynaklansa dahi tüm dini oluşumların varlıkları ve gelişimleri için RP suçlanmıştır. Bu durum bir bakıma RP'nin özelinde Milli Görüş'ün, Türkiye'de siyasal İslam'ın temsilcisi olduğunun devlet tarafından fiilen kabullenilişi anlamına da gelmektedir.

28 Şubatın ardından Refah Partisinin kapatılmasıyla kurulan Fazilet Partisi söylemini RP'ye göre daha fazla demokrasi, insan hakları ve özgürlük politikaları ile inşa eden siyasal İslamcı bir partidir. FP, RP'ye göre değişimler yaşayan bir anlayışa sahip olmuştur. Bu çalışmada Devlet ve Bürokrasi, Ekonomi, Laiklik ve Din, Dış Politika başlıkları adı altında bahsi geçen değişim incelenmiştir.

Refah Partisi'nin devlet ve kurumlarıyla ilişkisi bir çelişki üzerine kuruludur. RP Adil Düzen gibi projeler ile bir sistem değişikliğini dolaylı yoldan zorunlu kılmış, fakat siyasetini yaparken mevcut devlet yapılanmasına çok eleştiri getirmemiştir. Bu durumun oluşmasında RP'nin cemaat tabanlı dini oluşumlardan etkilenmesi en önemli faktördür. Çünkü cemaatlerin devlete kutsal bir olgu olarak bakması, dinin bekası ve dinin yaşanması için devletin korunması gerektiğini düşünmeleri İslami kesimi öyle veya böyle net bir sistem ve devlet eleştirisi yapmaktan alı koymuştur. Refah'a göre yaşanan sorunların kaynağı devlet değildir onu yönetenlerdir. Yönetenler değişirse sistemde önemli ölçüde bir problem yoktur.

Refah Partisinin devlet ve bürokrasiye bakış açısı Osmanlı geleneğinin bir ürünüdür. Partinin dini simgelerin yanında bolca Osmanlı-Türk motiflerini de barındırması onun devleti mutlak değerli bir statüde konumlandırmasını sağlamıştır. İslamiyet'in devleti önemsemesi ve Osmanlı-Türk geleneğinin devletin korunması ve yaşatılması üzerine bina edilmesi, bu tarihsel kaynaklardan beslenen Refah Partisinin de benzer hassasiyetler gütmesine neden olmuştur. Refah Partisinin aksine Fazilet'e göre devlet kutsanması gereken bir varlık değildir. Milli Görüş hareketinin FP ile beraber eski anlayışını terk etmesinin ana faktörü 28 Şubat süreciyle mevcut sistemden büyük darbe yemesidir. FP'ye göre devlet halk için vardır. Devlet toplumun huzurlu ve mutlu yaşamasını amaçlar, onları düzenleme ve hizaya getirme amacıyla olmamalıdır. FP, RP'nin aksine doğrudan mevcut sistemi arızalı bulmuştur. FP'ye göre yönetenlerin değişmesi problemi çözmeyecektir. Sorun sistem sorunudur. FP çözümü daha fazla demokratikleşmede, insan hakları ve adalet bilincinin olduğu bir sistem arayışında bulmuştur. 28 Şubat'ın anti-demokratik uygulamaları adeta FP için bir ders niteliği olmuştur. Milli Görüş kendisinin uğramış olduğu uygulamalara karşı tepkisel bir refleks ile önceden çok dile getirmediği Batılı kavramlara sarılarak önceliğin demokratik bir devlet inşasının olması gerektiğine inanmıştır. FP bir yandan da eleştirdiği sistemin içerisinde kendine bir meşruiyet sağlamanın paradoksunu yaşamıştır.

Milli Görüş ekonomideki anlayışını da liberalleştirmiştir. FP ile Adil Düzen projesi terk edilerek serbest piyasa ekonomisi esas alınmıştır. FP, Adil Düzen projesinde öngörülmüş olan devletin öncü ve önemli rolünü yok ederek özel teşebbüs odaklı bir ekonomi hedeflemiştir. Bu anlayış değişikliği gittikçe yaygınlaşan liberal düşüncenin yanında RP'nin devlete kutsiyet atfeden bakış açısının kaldırılmasıyla da ilintilidir.

Fazilet Partisinin o dönem belki de en çok merak edilen değişimi laiklik ilkesiyle alakalıdır. Parti programında bu konuya pek değinilmemesine rağmen önemli mesajlar verilmiştir. RP döneminde laiklik kelimesinin Anayasada yer alması dahi eleştirilirken FP, laiklik ilkesini sosyal barışın teminatı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Milli Görüş hareketi laiklik ile ilgili eleştiride bulunurken RP döneminde Müslüman hakları çerçevesinde bir dil kullanırken, FP tüm din, mezhep ve meşrepleri ayırım gözetmeksizin kucaklamaya çalışarak din ve vicdan hürriyetini herkes için istemiştir. FP, RP'nin aksine yaşanan problemlerin kaynağının laiklik ilkesinin kendisi değil, onu yanlış yorumlayan zümrenin olduğunu belirtmiştir. RP'de buna benzer söylemlere rastlansa da, bu ilk defa FP ile güçlü bir şekilde dile getirilmiştir. Bu anlayış değişikliği yine 28 Şubat sonrası ihtiyacı hissedilen demokrasi ve insan hakları kavramlarının bir gerekliliği olarak yaşanmıştır.

Fazilet Partisinin Refah Partisinden miras kalan İslami söylemleri büyük çoğunlukla eritmesi veya bırakması kendini en çok dış politikada göstermiştir. Siyasal İslam'ın ideolojik özelliğinden ötürü RP, dış politikaya herhangi bir siyasi partiden çok daha fazla önem vermiştir. İslamcılığın ana kaidelerinden olan ümmetçiliğin politika üretirken ülke sınırlarını gözetmemesi RP'nin tüm İslam dünyası adına siyasi, ekonomik ve askeri stratejiler oluşturmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Milli Görüş'ün dış politikada gerçekleştirmek istediği en büyük hedef İslam Birliğidir. Batının ve onun değerlerinin İslam Dünyasını sömüren bir organizma olarak görülmesi ve neredeyse tüm uluslararası kuruluşların Batının direktifinde olduğuna inanılması RP'nin alternatif bir dünya düzeni adına İslam Birliğini hedeflemesini sağlamıştır. RP dış politika anlayışını bir bakıma Batı'yı ötekileştirerek Türkiye'ye güç kazandıracak pragmatist bir anlayışla Türkiye'nin liderliğini yürüttüğü bir İslam Birliği üzerine bina etmiştir. RP'nin dış politikada benimsediği Batı karşıtlığı tarihsel bir anlayışa dayanmaktadır. RP, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlerle yaşadığı çatışma kültürünün bir uzantısı olarak Batı'yı ötekileştirmiştir. Bu söylem tamamen Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak ortaya çıkmıştır. FP ise Batı düşmanlığı söylemini bırakarak İslam Birliği hedefinden vazgeçmiştir. Uluslararası örgütlerle işbirliği yapılmasının gerekliliği vurgulanmış, çıkarıcı ve çok yönlü bir dış politika güdülmesi hedeflenmiştir. ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin yoğunlaştırılması ve karşılıklı çıkarın korunması önemsenmiştir. RP'nin yıllarca

Hristiyan Kulübü diyerek karşı çıktığı AB'ye tam üyelik FP ile net bir şekilde desteklenmiştir. AB üyeliğinin desteklenmesinde FP'nin demokrasiye, insan haklarına ve özgürlüğe öncelikle ihtiyaç olduğuna inanmasının etkisi büyüktür. Milli Görüş hareketi FP'de yaşadığı değişim ile RP'nin politikalarının rasyonel ve uygulanabilir olmadığını en azından o an için kabul etmiştir.

Fakat bütün bu değişimler Fazilet Partisinin kaderini değiştirememiş, RP'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Aslında Fazilet Partisi 28 Şubattan sonra değişen, ancak kaderi değişmeyen bir siyasi partidir.

Sonuç olarak, 28 Şubat süreci Milli Görüş hareketine ağır bir bunalım yaşatmıştır. Bu bunalım birçok konuda söylem ve strateji değişikliğine neden olmuştur. Bu yeni süreç içerisinde Batı ve Avrupa karşıtlığından vazgeçilmiş, liberal düşünceler önemsenmiş; insan hakları, özgürlük, hukuk devleti ve demokrasi kavramlarına hiç olmadığı kadar önem verilmiştir. Bu durum bir yandan hareket içinde ideolojik bir krize yol açmıştır. İslamcılığın içinde bulunduğu durum sert tartışmalara ve kopuşlara yol açsa da Milli Görüş hareketi, hem özeleştirilerin sonucu değişim gerekliliğine inandığı için hem de siyasal varlığını sürdürmek için dilini ılımlaştırmıştır. 28 Şubat sonrası yaşanan bu değişim zorunlu bir değişim olarak gerçekleşmiştir. Milli Görüş, RP'nin kapatılmasına kadar toplumu “Refah Partili olanlar ve Refah Partili olmaya aday olanlar” olarak görüyorken insan hakları ve demokrasi konusunda yüksek öncelikli bir hassasiyete sahip olmamıştır. Fakat 28 Şubat süreci Milli Görüş'e, anti-demokratik bir devletin ve sistemin içinde rejime uymayan hiçbir düşüncenin savunulamayacağını, mevcut sistemde varoluşun bile başlı başına bir problem olduğunu göstermiştir. Bu durum “Refahlı olmaya aday olanlar” olarak gördükleri diğer kesimleri kendinden müstakil görüşler olarak görmeyi ve onlarla bir uzlaşma zemini aramanın gerekliliğini göstermiştir. Bu anlayış değişikliği daha geniş ve kapsayıcı bir laiklik tanımının yapılmasını, demokratik bir hukuk devletinin önemli bir ihtiyaç olarak görülmesini, liberal politikaların benimsenmesini, Batıyla ilişkilerde iyileşme ve küresel entegrasyonu sağlamıştır.

Milli Görüş hareketi Türkiye'deki siyaset geleneğinde İslamcı siyaset boşluğunu dolduran bir harekettir. Rejime muhalif tavrıyla hareket eden partinin, rejimle barışma konusundaki soru işaretleri, partilerin kaderini yine de değiştirmemiştir. Refah Partisi ile ilk defa doğrudan ve en üst düzeyden iktidar şansı yakalayan Milli Görüş, 28 Şubat post-modern darbesinin yaratmış olduğu anti-demokratik ortamdan travmatik şekilde etkilenmiştir. RP'nin kapatılmasının ardından FP ile beraber tekrar Türk siyasal yaşamında yerini alan Milli Görüş'ün söylemlerinin değiştiği, tavrının daha yumuşadığı gözlemlenmektedir. Söylemlerini hitap ettiği kitle adına devşiren bütün Milli Görüş partileri gibi FP'nin de rakipler açısından İslamcı parti

profilinin değişmeyişi ve söylemde yaşanan değişikliğin pratiğe okta dklememiş olması irade dışı yaşanan bu değişimin başarıya ulaşamamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945- 1980*. (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınevi, İstanbul.
- Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Y. Akdoğan), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2008). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Lotus Yayınevi, Ankara.
- Akgül, A. (1994). *Değişen Dengeler ve İslam*. Risale Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, S. (1990). *MSP Davası ve 12 Eylül*. Araştırma Yayınları, İstanbul.
- Alpay, K. (1994). "Kemalistlerin Dayanılmaz Hafifliği." *Haksöz Dergisi*, 37.
- Atatürk, M. K. (1970). *Nutuk*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Aydın, M. (2004). Modern Dönemlerde Gelenek, Din ve İslam. *Tezkire Dergisi*, 2,(40): 38.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2016). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aykol, H. (2009). *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi*. İmge Kitabevi, İstanbul.
- Bekaroğlu, M. (2007). *Adil Düzen'den Dünya Gerçeklerine Siyasetin Sonu*. Elips Yayınları, Ankara.
- Bostancı, N. (1998). *Siyaset, Medya ve Ötesi*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Bölükbaşı, M. (2012). "Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 166-187.
- Buhari. (1315/1897). *Sahih-i Buhari. Dariü't-tibaati'l-amire*. İstanbul.
- Bulaç, A. (1997). "İktidar Mücadelesinde İslam'da Meşruiyet Arıyorlar". *Nokta Dergisi*, 5(13): 24, İstanbul.
- Bulaç, A. (2004). *İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulaç, A. (2009). *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*. Çıra Yayınları, İstanbul.
- Cemal, B. (1955). *Şeyh Sait İsyanı*. Sel Yayınları, İstanbul.
- Cevizoğlu, H. (2003). *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi?*. Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ, Ordu ve İslamcılık, Cumhuriyet Türkiye'sinde İslam –devlet etkileşiminin parametre ve stratejileri*. (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Çaha Ö. (2018). *Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler Cilt 6 / İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çakır, R. (2013). "Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın", *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. İstanbul.
- Çakır, R. (2018). *Milli Görüş Hareketi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler Cilt 6 / İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çalmuk, F. (2018). *Necmettin Erbakan, Modern Türkiye Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dağı, İ. (1998). *Kimlik, Söylem ve Siyaset*. İmge Yayınları, Ankara.
- Demirel, S. (1966). *AP'nin Din ve Dini Hizmet Anlayışı*. AP Yayınları, İstanbul.
- Developing., "D-8 Organizasyonu ve Ekonomik Birliği". <http://www.developing8.org>. (erişim tarihi: 08.08.2017).
- Duran, B. (2018). *Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 / İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ekinci, N. (1997). *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Emre, S. (1990). *Siyasette 35 Yıl, Birinci Cilt*. Akabe Yayınları, İstanbul.
- Erbakan, N. (1973). *Milli Görüş ve 3. Beş Yıllık Plan*. Furkan Yayınevi, Ankara.
- Erbakan, N. (1975). *Maarif, İç Bakış, Herkese Refah, Anahtar ve Milli Görüş-Temel Görüş*. Güneş Matbaacılık, Ankara.
- Erbakan, N. (1991). *Türkiye’nin Meseleleri ve Çözümleri*. Semih Ofset Yayınları, Ankara.
- Erbakan, N. (1992a). *RP Üsküdar İlçe Başkanlığı Partililere hitaben Konuşması*. İstanbul.
- Erbakan, N. (1992b). *Türkiye’nin Temel Meseleleri*. Rehber Yayınları, Ankara.
- Erbakan, N. (1993a). *Refah Partisi İstanbul İl Teşkilatı Buluşma Programı Konuşması*. İstanbul.
- Erbakan, N. (1993b). *RP 4. Büyük Kongre Açılış Konuşması*, Ankara.
- Erbakan, N. (2010). *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara.
- Erbakan, N. (2013a). *Davam*. MG V Yayınları, Ankara.
- Erbakan, N. (2013b). *Erbakan Külliyyatı I-V, Cilt 4*. MG V Yayınları, Ankara.
- Erbakan, N. (2014). *Milli Görüş, Erbakan Külliyyatı Cilt 1*. Mgv Yayınları, Ankara.
- Ertunç, A. (2000). *Cumhuriyetin Tarihi*. Pınar Yayınları, İstanbul.

- Fazilet, P., “Fazilet Partisi 1998 Programı”.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199801418%20FAZILET%20PARTISI%20ONCU%20TURKIYE%20ICIN%20ELELE/199801418%20FAZILET%20PARTISI%20ONCU%20TURKIYE%20ICIN%20ELELE.pdf>. (erişim tarihi: 20.03.2018).
- Fuller, G. E. (2004). *Siyasal İslam'ın Geleceği (1. Baskı)*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Gül M., Bayram A. ve Hakkoymaz O. (2003). *Selçukludan Günümüze Konya'nın Sosyo-Politik Yapısı*. Konya İl Emniyet Müdürlüğü Ar-Ge Yayınları, Konya.
- Gülener, S. (2007). "Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(14): 36-66.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Heper, M. (1991). “*The State, Religion And Pluralism: The Turkish Case In Comparative Perspective*”. British Society for Middle Eastern Studies Bulletin.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Jan., “İslam ve İslamcılık”. www.aljazeera.info. (erişim tarihi: 28.10.2017).
- Kara, İ. (1986). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. Risale Yayınları, İstanbul.
- Kara, İ. (2018). *Diyanet İşleri Başkanlığı, Modern Siyasi Düşünce Cilt 6/ İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaalioglu, M. (2001). *Hilal ve Ampul Fazilet'ten Saadet ve AK Parti'ye Bir Hareketin Öyküsü*. Bakış Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kartekin, E. (1973). *Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi*. Sinan Yayınları, İstanbul.
- Komsuoğlu, A., Kurtoglu, E. ve Gül, M. (2009). *Siyasal İslam'ın Farklı Yüzleri*. Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Kutan, R. (1989). *Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*. Risale Yayınları, İstanbul.
- Kutan, R., “Fazilet Partisi “İlk Adım Toplantısı, Açılış Konuşması””.
<http://www.esam.org.tr/pdfler/M.%20Recai%20Kutan/FP%201998%20İlk%20Adım%20Toplantısı-Açış%20Konuşması-Recai%20Kutan.pdf>. (erişim tarihi: 20.03.2018).
- Küçükylmaz, M. (2009). *Türkiye'de Siyasal Katılım Tek Partiden Ak Parti'ye Siyasal Söylem ve Demokrasi Tartışmaları*. Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1985). *İslamcılık Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1994). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mardin, Ş. (2005). *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler*, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik. (Çev. N. Elhüseyini), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2010a). *İdeoloji*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2010b). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Metiner, M. (2015). *Yemyeşil Şeriat Bembeyaz Demokrasi*. Elips Yayınları, Ankara.
- Milli Selamet Partisi, (1973). *Milli Selamet Partisi Seçim Beyannamesi*. Fatih Yayınevi, İstanbul.
- Milliyet., “ANAP’a göre RP Sosyalist Parti”.
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/5YRCjiA79lvdOu_xf2Bf_MXRjkg_x2D_x4c_. (erişim tarihi 21.03.2018).
- Milliyet., “Bozkurtlarla Hilalciler Çekişiyor”.
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/5YRCjiA79lvdOu_x2B_MXRjkg_x3D_x3D_. (erişim tarihi 17.03.2018).
- MNP., “Milli Nizam Kuruluş Beyannamesi”.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/798/197600498.pdf>.
(erişim tarihi: 17.03.2018).
- MNP., “Millî Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi”.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/798/197600498.pdf>.
(erişim tarihi: 17.03.2018).
- MNP., “Millî Nizam Partisi Programı”.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600505%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600505%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>. (erişim tarihi: 17.03.2018).
- MNP., “Millî Selamet Partisi Programı”.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/741/199501762.pdf>.
(erişim tarihi: 17.03.2018).
- Narlı, N. (1994). “Türkiye’de Laikliğin Konumu”. *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, (1): 21-29.
- Narlı, N. ve Dirlik, S. (1996). “Türkiye’nin Siyasal Haritası”. *Mayıs: Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara.
- Nebati, N. (2014). *Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Özalp, K. (1998). *Atatürk'ten Anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Özay, M. (2007). *Sekülerleşme ve Din*. İz Yayınları, İstanbul.
- Özdalga, E. (2013). *İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özipek, B. (2018). *28 Şubat ve İslamcılar: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler Cilt 6 / İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Poyraz, F. ve Uzun, T. (ed.). (2010). “*Milli Nizam Partisinden AK Parti'ye “İslami Hareketin Partileri ve Değişim”*”, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*. Orion Kitabevi, Ankara.
- Pruett, E. (1989). *İslâm ve Oryantalizm*. (Çev. Bedirhan Muhib). (Oryantalistler ve İslâmiyatçılar Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi adlı kitabın içinde), İstanbul.
- Refah P., “Refah Partisi 1991 Seçim Beyannamesi”.
<http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11543/672/199106298.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (erişim tarihi: 20.03.2018)
- Refah P., “Refah Partisi 1991 Seçim Beyannamesi”.
<http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11543/672/199106298.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (erişim tarihi: 25.03.2018)
- Refah P., “Refah Partisi Programı”.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199400049%20REFAH%20PARTISI%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%201985/199400049%20REFAH%20PARTISI%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%201985.pdf>, (erişim tarihi: 18.03.2018).
- Refah P., “Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi”.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995.pdf>. (erişim tarihi: 25.03.2018).
- Refah, P. (1986). *Refah Partisi Programı Eser Matbaası*. Samsun.
- Refah, P. (1990). *3. Büyük Kongresi, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Konuşması*. İstanbul.

- Refah, P., “Refah Partisi 1985 Programı”.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199400049%20REFAH%20PARTISI%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%201985/199400049%20REFAH%20PARTISI%20PROGRAM%20VE%20TUZUK%201985.pdf>. (erişim tarihi: 18.03.2018).
- Refah, P., “Refah Partisi 1991 Seçim Beyannamesi”.
<http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11543/672/199106298.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (erişim tarihi: 20.03.2018).
- Refah, P., “Refah Partisi 1995 Seçim Beyannamesi”.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995.pdf>. (erişim tarihi: 25.03.2018).
- Sarıbay, A. (2018). *Milli Nizam Partisinin Kuruluşu ve Programının İçeriği, Modern Siyasi Düşünce Cilt 6 / İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1995). *Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı*. İsam Yayınları, Ankara.
- Soyak, H. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar Cilt II*. Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.
- Şama, E. (2015). *Allah Dostu Erbakan*. Gonca Yayınevi, Ankara.
- Şen, S. (2004). *AKP Milli Görüşçü Mü? (Parti Programlarında Milli Görüş)*. Nokta Kitap, İstanbul.
- Şentürk, H. (2011). *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*. Çıra Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2000). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. YKB Yayınları, İstanbul.
- TBMM., “TBMM Tutanakları, Kanunlar ve Kararları”.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf. (erişim tarihi: 10.03.2018).
- TBMM., “TBMM 11.06.1974 Tutanak”.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c006/mm_04006094.pdf. (erişim tarihi: 17.03.2018).
- TBMM., “TBMM Tutanakları, Kanunlar, Kararlar”.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf. (erişim tarihi: 10.03.2018).

- Tekdal, A., “Refah Partisi 1985 Büyük Kongresi Açılış Konuşması”.
http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/3_rp/rp_1985_buyuk_kongresi_ahmet_tekdalin_konusmasi.pdf. (erişim tarihi: 21.03.2018).
- Tekin, Y. (2004). *AKP'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*. Orient Yayınları, Ankara.
- Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*. Orion Kitabevi, Ankara.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (1398/1978). *el-Câmiü'ssahih*.
- Toprak, B. ve Belge, M. (1985). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi*. Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. (2016). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk Dönemi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tuncay, M. (1995). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turgut, N. (1984). *Siyasal Muhalefet*. Birey-Toplum Yayınları, Ankara.
- Türköne, M. (1993). *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*. Ark Yayınları, Ankara.
- Türköne, M. (2003). *İslamcılığın Doğuşu*. Lotus Yayınevi, Ankara.
- Türköne, M. (2005). “İslâmçılık”. *İslâm Ansiklopedi Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul*. (23): 60-62.
- Ünal, T. (1977). *Türk Siyasal Tarihi*. Emel Yayınları, Ankara.
- Veli, K. (2013). “İbrahim Hoca’nın İşareti”. *Anadolu Gençlik Dergisi*, (157): 11.
- Yavuz, H. (2005). *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*. Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yavuz, H. (2018). *Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünceler Cilt 6 / İslamcılık*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yazır, H. (2012). *Hak Dini Kur'an Dili*. Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yeşilada, A. (2002). “The Virtue Party”. *Turkish Studies*.
- Yıldırım, E. (1995). *Türkiye’nin Modernleşmesi ve İslam*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2002). “AKP: Bir Politik Tasarımın Sosyolojik Temsiliyeti”. *Birikim Dergisi*, 6(163-164): 66.
- Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner Gönen). İletişim Yayınları, İstanbul.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Zeynep BİLECEN
Doğum Yeri - Tarihi	Antalya - 1992
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Atatürk Anadolu Lisesi - 2010
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi - 2014
Yabancı Dil	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Antalya Büyükşehir Belediyesi
Çalıştığı Kurumlar	Antalya Nazime Baki Saatçioğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
E-Posta	zeynepkarabilecen@gmail.com